

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ФІНАНСОВА
СИСТЕМА
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

За редакцією доктора економічних наук І. С. Волохової

Одеса, 2022

УДК 336.01(075.8)

Ф 59

Рекомендовано Вченою радою

Одеського національного економічного університету

(протокол №5 від 15 лютого 2022 р.)

Рецензенти:

Буряченко А.Є. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»;

Немченко В. В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Одеської національної академії харчових технологій;

Спасів Н. Я. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансового менеджменту та страхування Західноукраїнського національного університету.

Авторський колектив: **Богатирьова Є.М.**(розділ 6), **Волкова О.Г.** (розділ 8), **Волохова М.П.** (розділ 1), **Волохова І.С.** (передмова, розділ 3), **Логвіновська С.І.** (розділ 7), **Луценко І.С.** (розділ 4), **Коцюрубенко Г.М** (розділ 5), **Хомутенко А.В.** (розділ 2).

Ф 59 **Фінансова система:** навчальний посібник / за заг. ред. д-ра екон. наук І. С. Волохової. Львів: ННБК «АТБ», 2022. 274 с.

ISBN 978-966-2042-49-9

Навчальний посібник «Фінансова система» підготовлений у відповідності до вимог з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр зі спеціальності фінанси, банківської справи і страхування. У навчальному посібнику знайшли своє відображення сучасні наукові теоретичні і практичні розробки. Розділи навчального посібника базуються на сучасній законодавчій базі з питань, що вивчаються; містять комплекс питань для самоконтролю та комплекс тестів для перевірки засвоєних знань. Такий підхід дозволяє розширити горизонт наукового і практичного пізнання ланків фінансової системи студентами, сформуванати аналітичне бачення проблем у галузі фінансів. Навчальний посібник адресований студентам, викладачам вищих навчальних закладів, керівникам та фахівцям, які цікавляться питаннями фінансової системи.

УДК 336.01(075.8)

ISBN 978-966-2042-49-9© Колектив авторів, 2022.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
1. ФІНАНСОВА СИСТЕМА: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ	9
1.1. Сутність фінансової системи, її структура та принципи побудови	9
1.2. Характеристика основних сфер та ланок фінансової системи	14
1.3. Організація управління фінансами в Україні	22
1.4. Сучасні проблеми розвитку фінансової системи України та їх усунення	28
2. ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ	35
2.1. Економічна сутність державних фінансів	35
2.2. Розмежування понять «державні фінанси», «публічні фінанси» та «суспільні фінанси»	38
2.3. Складові державних фінансів	41
2.4. Система управління державними фінансами	45
2.5. Механізм управління державними фінансами	48
3. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ	61
3.1. Сутність та ознаки місцевих фінансів	61
3.2. Теорії та сутність місцевого самоврядування	66
3.3. Фінансові відносини органів місцевого й регіонального самоврядування	68
3.4. Місцеві фінанси у складі фінансової системи	71
3.5. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів	75
3.6. Видатки місцевих бюджетів	79
3.7. Доходи місцевих бюджетів	82
3.8. Фінансове вирівнювання територіальних утворень	88
4. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	101
4.1. Суб'єкти господарювання та їхні види	101
4.2. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їхня роль у складі фінансової системи	107
4.3. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання	112
4.4. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання та методи й принципи її організації	117
5. ФІНАНСИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ	127
5.1. Сутність та функції фінансів домогосподарств	127
5.2. Джерела формування фінансових ресурсів домогосподарств	130
5.3. Витрати домогосподарств та їхнє функціональне	135

призначення	
5.4. Суніть та моделі фінансової поведінки домогосподарств	140
5.5. Напрями інвестування фінансових ресурсів домогосподарств	150
5.6. Фінансовий стан домогосподарства та коефіцієнти його виміру	154
6. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	163
6.1. Фінансовий ринок як складова фінансової системи	163
6.2. Принципи та функції фінансового ринку	168
6.3. Суб'єкти фінансового ринку	173
6.4. Структура фінансового ринку	180
7. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	196
7.1. Історія виникнення та еволюція міжнародних фінансових відносин	196
7.2. Об'єктивна необхідність та економічна сутність міжнародних фінансів	206
7.3. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції	215
7.4. Міжнародний фінансовий ринок	223
8. ФІНАНСОВІ СИСТЕМИ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН	235
8.1. Загальна характеристика фінансів розвинених країн	235
8.2. Державні фінанси розвинених країн	243
8.3. Фінанси місцевої влади країн з розвиненою ринковою економікою	251
8.4. Спеціальні цільові фонди як ланка фінансової системи розвинених країн	260
8.5. Корпоративні фінанси як ланка фінансової системи розвинених країн	263
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	270

ПЕРЕДМОВА

Рівень добробуту населення, розвиток економіки в країні, економічна стабільність значною мірою залежать від того, наскільки ефективними є перерозподільні процеси, розвинута та ефективно функціонує фінансова система.

Важливим є також процес ухвалення економічно обґрунтованих управлінських рішень у галузі фінансів, на що безпосередньо впливає рівень професійної підготовки фахівців, які здібні вирішувати актуальні проблеми у фінансовій сфері.

Наразі розвиток вітчизняної економіки супроводжується фінансовою нестабільністю, що затягнулася та має перманентний характер. Вона зумовлена структурними дисбалансами та внутрішніми і зовнішніми шоками. Загострення фінансової нестабільності у 2014–2015 роках, у 2021 та на початку 2022 року обумовлене не лише військовою загрозою, а й прорахунками в організації роботи механізму управління публічними фінансами. Це призвело до зростання дефіциту державного бюджету, бюджету Пенсійного фонду України, посилення фінансової залежності держави, погіршення добробуту українців, масового банкрутства фінансово-кредитних установ, підприємств і, відповідно, зростання рівня безробіття. Означені обставини зумовлюють необхідність системного дослідження сучасного стану, проблем та перспектив розвитку вітчизняної фінансової системи для забезпечення фінансової стійкості та задоволення суспільних інтересів.

Навчальний посібник розкриває сутність фінансової системи та принципи її побудови. Розкриті властивості сучасної фінансової системи, наведено сучасне відображення структури фінансової системи, її сфер та окремих ланок. Висвітлені особливості організації механізму сучасного управління фінансами, яке відбувається через систему державних органів та інститутів за допомогою управлінських форм і методів.

Завдяки викладеному матеріалу студенти зможуть визначити для себе економічну сутність державних фінансів, зрозуміти чим розрізняються поняття «державні фінанси», «публічні фінанси» та «суспільні фінанси», та які складові державних фінансів. В навчальному посібнику також розкрито

сутність та елементи системи управління державними фінансами, охарактеризовано механізм їхнього управління.

Упродовж вивчення публічних фінансів читачі мають можливість на сторінках навчального посібника дослідити сутність та ознаки місцевих фінансів, ознайомитися із теоріями місцевого самоврядування та визначити його сутність; розглянути фінансові відносини органів місцевого й регіонального самоврядування, ознайомитися із структурою місцевих фінансів як системи; розглянути місцеві бюджети як провідну ланку місцевих фінансів. Відповідно розглянути видатки місцевих бюджетів та їхні доходи, а також зупинитися на фінансовому вирівнюванні територіальних утворень.

Авторами навчального посібника висвітлено сутність суб'єктів господарювання та ознаки, що їм притаманні; визначено види суб'єктів господарювання, розкрита сутність фінансів суб'єктів господарювання та їхня роль у складі фінансової системи. Охарактеризовано систему зовнішніх та внутрішніх фінансових відносин суб'єктів господарювання. Для кращого розуміння визначено дефініцію «фінансові ресурси», узагальнено класифікацію фінансових ресурсів суб'єктів господарювання за окремими ознаками. Розкрито зміст фінансової діяльності суб'єкта господарювання. Висвітлено сутність фінансового механізму та його складових.

У розділі «Фінанси домашніх господарств» розкрито сутність та функції фінансів домогосподарств, наведені джерела формування їхніх фінансових ресурсів, розкрито функціональне призначення витрат, що здійснюють домогосподарства. Значна увага приділена сутності та моделям фінансової поведінки домогосподарств. Окремий підрозділ присвячено розгляду напрямів інвестування фінансових ресурсів домогосподарств. Розкрито особливості дослідження фінансового стану домогосподарства та розглянуто коефіцієнти та показники його виміру.

У навчальному посібнику також досліджено роль фінансового ринку як складової фінансової системи, визначено передумови його формування та фактори, що впливають на його розвиток. Розглянуто принципи, що покладені в основу формування будь-якого фінансового ринку та окреслено функції, в процесі виконання яких розкривається призначення

фінансового ринку. Встановлено, що фінансовий ринок виконує як функції, що притаманні будь-якому ринку, так і свої специфічні функції. Надано характеристику окремих суб'єктів фінансового ринку та досліджено складові елементи фінансового ринку за окремими ознаками.

Авторами навчального посібника досліджено історичний розвиток міжнародних фінансів, який визначає закономірні зміни, що обумовлюються об'єктивними суспільно-економічними процесами, під впливом яких досягається нова якість міжнародних фінансових відносин.

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів та послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими суб'єктами світового ринку.

Визначено міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Обґрунтовано, що об'єктивною основою становлення міжнародного фінансового ринку є розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація суспільного виробництва, концентрація і централізація фінансового капіталу.

Завершується навчальний посібник розглядом фінансових системи розвинених країн. Авторами виділені основні тенденції розвитку фінансових систем в країнах з розвинутою економікою та визначені наявні міждержавні відмінності. Для зручності сприйняття розглянуто особливості функціонування фінансових систем розвинених країн за такими їхніми складовими як: державні фінанси, фінанси місцевої влади, спеціальні фонди, корпоративні фінанси. Особливу увагу приділено питанням функціонування державних фінансів розвинених країн, практиці бюджетування в різних країнах, децентралізації бюджетних систем, а також практиці формування доходів та видатків місцевих бюджетів. Розкрито загальні засади функціонування спеціальних цільових фондів загальнодержавного та регіонального призначення та фінансів державних корпорацій.

Кожний розділ завершується питаннями для самоперевірки та тестовими завданнями, з яких необхідно виділити одну, або декілька відповідей. Вони надають студентам можливість

перевірити правильність розуміння і ступінь засвоєння вивченого матеріалу.

Подання матеріалу в стислій концептуальній формі допоможе студентам більш легко засвоїти найважливіші теми курсу «Фінансова система», швидко та легко орієнтуватися в навчальному матеріалі. Матеріал, викладений у посібнику, дозволить активізувати пізнавальну діяльність при вивченні дисципліни, вивільнити час для практичної підготовки.

Автори висловлюють щирі подяку рецензентам за цінні зауваження стосовно структури та змісту навчального посібника, що сприяло підвищенню його якості.

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВА СИСТЕМА. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Основні терміни та поняття: фінансова система, фінансовий апарат, сфери фінансових відносин, ланки фінансових відносин, фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси, страхові фонди, фінансовий ринок, міжнародні фінанси.

1.1. Сутність фінансової системи, її структура та принципи побудови

У сучасній літературі фінансова система іноді ототожнюється з фінансовим апаратом. Необхідно розрізнити ці поняття, оскільки правильне визначення фінансової системи сприяє розбудові ефективної фінансової політики, націленої на економічне зростання та фінансову стабілізацію.

Фінансова система – сукупність окремих її ланок, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів для фінансового забезпечення економічних і соціальних потреб суспільства в цілому, окремих його верств населення, господарських структур, окремих громадян.

Форми фінансових відносин – це виокремленні за певною ознакою складові фінансів. Сукупність цих складових визначається терміном «фінансова система». Як і будь-яка інша система, вона є не простим набором окремих елементів, а сукупністю взаємозв'язаних елементів, що мають однорідні ознаки. Тому фінансова система розглядається з двох сторін: за внутрішньою (змістовою) структурою й організаційною будовою.

Особливість підходів зарубіжних авторів полягає у сприйнятті фінансових систем як сукупності фінансових ринків, фінансових інститутів і фінансових інструментів.

Вітчизняними науковцями фінансова система визначається як сукупність економічних відносин та різноманітних фондів фінансових ресурсів які створюються і використовуються в місцях їхнього акумулювання для забезпечення економічного та соціального розвитку.

З огляду на опрацювання міжнародної практики фінансова система постає як:

1. Сукупність сфер фінансових відносин, у процесі яких формуються грошові фонди.

2. Сукупність певних ланок фінансових відносин, які за принципом функціонального призначення мають свої особливості у створенні і використанні грошових коштів.

3. Система форм і методів утворення, розподілу і використання фондів грошових коштів.

4. Сукупність організаційних структур та органів управління фінансами в країні.

Принципи побудови фінансової системи:

єдності – спільна ціль для всіх;

принцип самостійності – кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої;

функціонального призначення ланок – способи і методи керування країною.

Слід розрізняти поняття фінансової системи за двома ознаками:

1. Внутрішня структура фінансової системи являє собою сукупність відносно відособлених взаємопов'язаних фінансових відносин, які відображають специфічні форми та методи розподілу та перерозподілу ВВП. Така структура фінансової системи відображає об'єктивну сукупність фінансових відносин і є загальною для всіх країн. Вона складається зі сфер і ланок. Сфера характеризує узагальнену за певною ознакою сукупність фінансових відносин, ланка – їхню відособлену частину.

2. Організаційна основа фінансової системи – це сукупність фінансових органів та інституцій, які управляють грошовими потоками.

В основу виділення сфер покладено рівень економічної системи:

1) рівень світового господарювання;

2) макрорівень (державні фінанси);

3) мікроекономічний рівень (фінанси суб'єктів господарювання);

4) забезпечувальна сфера (фінансовий і страховий ринки).

Сфера фінансової системи – узагальнена за певними ознаками сукупність фінансових відносин.

Структура фінансової системи визначається суспільно-економічними станом країни, ступенем інтеграції в світове економічне товариство, а також розвитком ринкових відносин.

Зміна зазначених факторів в Україні приводить до трансформації її фінансової системи, появи нових підсистем, таких як: міжнародні фінанси, фінансовий ринок тощо.

На рисунку 1.1 наведено сучасне відображення структури фінансової системи України.



Рис. 1.1. Сучасна фінансова система України

Усі сфери фінансової системи поділяють на окремі ланки, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце в регулюванні ринкових відносин, визначально впливає на процес відтворення, має свої властиві функції.

Кожна сфера має організаційне забезпечення, форми та методи формування і використання фінансових ресурсів, схеми організації фінансової діяльності та ін.

Ланка фінансової системи – відособлена частина фінансових відносин. Відокремлення її проводиться за ознакою наявності відокремлених фондів грошових коштів, специфічних методів і форм створення та використання цих фондів.

Зовнішня сторона фінансової системи являє собою організаційну структуру як сукупність фінансових органів та інструментів управління фінансовими системами.

Слід вказати про властивості сучасної фінансової системи:

1. Ефективність (досягнення цілей в установленій строк з найменшими витратами).

2. Неоднорідність, багатоелементність (наявність багатьох підсистем та їхніх складових).

3. Емергентність (невідповідність властивостей окремих підсистем).

4. Ієрархія (наявність декількох рівнів, що дають можливість міжрівневих і внутрішньорівневих конфліктів, необхідність гармонізації).

5. Багатофункціональність (одночасне виконання декількох функцій).

6. Гнучкість (можливість адаптації до умов функціонування, що змінилися, чи змін цілей залежно від стану підсистем).

7. Надійність (властивість реалізувати задані функції з заданими параметрами до визначеного періоду часу).

8. Безпека (забезпеченість фінансових умов, що необхідні окремим об'єктам, суб'єктам, суспільству).

9. Стійкість (збереження можливості функціонувати в особливих, у т.ч. екстремальних умовах).

10. Вразливість (можливість пошкодження систем, втрати в наслідок помилкових, неправомірних дій).

11. Усталеність (можливість повернення до вихідного стану після усунення обурюючого впливу).

Вищевказані властивості фінансових систем можуть бути реалізовані повною мірою при визначенні таких умов:

кожна ланка є відносно самостійною, має особисту специфічну сферу застосування;

законодавчо закріплена та налагоджена діяльність кожної ланки системи;

кожна ланка має властиві їй методи мобілізації коштів для створення фондів фінансових ресурсів, напрямку і способів їхнього використання;

між ланками діє тісний взаємозв'язок і взаємообумовленість, кожна ланка може успішно функціонувати тільки при досконалості системи взагалі;

ланки можуть складатися з підрозділів (елементів підсистеми).

Фінансові системи держав можуть вирізнятися за структурою та функціями. Це зумовлено видами форм власності, політичними орієнтирами правлячих еліт, рівнем економічного розвитку держави тощо. Нині у світі нараховується понад 20 різних моделей фінансових систем окремих держав. За наявності певних відмінностей вони мають спільну основу в переліку окремих ланок.

У основу побудови фінансової системи України покладено три основоположні елементи:

1. Функціональне призначення, яке виявляється в тому, що кожна ланка системи виконує власне завдання; наприклад, державний бюджет здійснює розподільні відносини між державою, підприємствами, населенням, обумовлені формуванням і використанням загальнодержавного фонду фінансових ресурсів. Майнове і особисте страхування – один з методів створення резервних фондів для громадян. Фінанси підприємств виражають відносини зі створення і використання грошових фондів, призначених для забезпечення багатоманітних потреб первинних ланок суспільного виробництва, виконання зобов'язань перед державним бюджетом і комерційними банками.

2. Територіальність – кожна область має відповідний апарат фінансових і страхових органів.

3. Єдність фінансової системи зумовлюється єдиною економічною і політичною основою держави. Це обумовлює єдину фінансову політику, що проводиться державою через центральні фінансові органи, єдині цілі. Управління всіма ланками відбувається на основі єдиних основних законодавчих і нормативних актів.

Слід вказати про принципи побудови фінансової системи:

принцип самостійності – кожна ланка фінансової системи є самостійною і відмінною від іншої;

принцип єдності – спільна ціль для всіх;
принцип функціонального призначення ланок – способи і методи керування країною.

Мікрорівень національної фінансової системи включає фінанси суб'єктів підприємництва, макрорівень вміщує – державні фінанси, страхування, фінансовий ринок.

1.2. Характеристика основних сфер та ланок фінансової системи

Сфери фінансової системи поділяють на окремі ланки, що мають тісні багатосторонні взаємозв'язки. Кожна сфера та ланка фінансової системи посідає певне місце в регулюванні фінансових відносин, визначально впливає на процес відтворення, має свої, властиві тільки їй функції.

Централізовані фінанси – це сфера фінансових відносин щодо формування централізованих грошових фондів, які зосереджуються в інститутах державних органів влади для виконання державою своїх функцій, а саме: адміністративної, оборонної, соціально-економічної та правової. Це основна сфера перерозподілу ВВП. Рівень централізації частини ВВП державою, з одного боку, має бути достатнім для забезпечення її певним обсягом фінансових ресурсів, а з іншого – достатнім для формування потужної фінансової бази підприємств для ефективного господарювання. До цієї сфери належать державний бюджет, місцеві бюджети (фінанси місцевих органів влади), державні позабюджетні цільові фонди, державний кредит, фінанси державних та муніципальних підприємств.

До децентралізованих належать фінанси підприємств та установ приватної форми власності. Фінанси підприємств та установ є базовою ланкою всієї фінансової системи, оскільки саме тут утворюється значна частина ВВП, що є об'єктом розподілу через фінансові відносини. Фінанси підприємств становлять систему грошових фондів, що утворюються та використовуються для фінансування виробничого процесу, забезпечення розширеного відтворення, матеріального стимулювання та соціального забезпечення робітників. Залежно від виду діяльності фінанси підприємств поділяють на: фінанси

комерційних підприємств, некомерційних підприємств, громадських організацій. Особливістю фінансів комерційних підприємств є те, що вони працюють на засадах комерційного розрахунку, що передбачає отримання прибутку, відшкодування за рахунок власних коштів всіх затрат на основну діяльність, а також на її розширення і розвиток.

Структура фінансових систем у державах із перехідною економікою динамічна, їхні фінансові системи характеризуються тим, що окремі їхні ланки перебувають на стадії формування. Це насамперед фінансовий ринок, страхові фонди і страховий ринок, державний кредит, місцеві фінанси.

Державні фінанси – це основний елемент структури фінансової системи. Його складовими є державний бюджет (основний фінансовий план держави за доходами та видатками), місцеві бюджети, державні цільові позабюджетні фонди і державний кредит.

Кожна складова державних фінансів виконує певні функції і забезпечує здійснення відповідної фінансово-економічної політики, сприяє розв'язанню певних соціальних проблем, підтримує розвиток культури та мистецтва. Одним із основних напрямків дії державних фінансів є узгодження інтересів усіх членів суспільства і секторів економіки.

У сфері державних фінансів центральне місце посідають бюджети, сукупність яких утворює бюджетну систему. До неї входять: Державний бюджет України та місцеві бюджети (обласні, міські, районні, бюджети місцевого самоврядування). За допомогою бюджетів перерозподіляється майже 30 % валового внутрішнього продукту України. Використовуються бюджетні кошти на розвиток народного господарства, соціально-культурні заходи, оборону, управління, створення державних резервів.

Значну частину своїх функцій держава виконує завдяки державному бюджету. Його стан і структура, як у доходній, так і у видатковій частинах, характеризують загальний соціально-економічний стан держави. Бюджет характеризує фінансове становище держави.

Другою за значенням ланкою державних фінансів є система місцевих фінансів з відповідними їм бюджетами. У структурному значенні місцеві фінанси споріднені з державними, але

управління ними здійснюється регіональними органами громадської влади.

Державні цільові фонди – це фонди грошових коштів, які мають цільове призначення і знаходяться в розпорядженні центральних та місцевих органів влади. У систему державних цільових фондів України входить велика кількість різноманітних фондів. Найбільшими з них є:

Пенсійний фонд;

Фонд соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням і похованням;

Фонд соціального страхування на випадок безробіття;

Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

Фонд соціального захисту інвалідів;

Фонд охорони навколишнього природного середовища.

Державний кредит – це сукупність відносин, у яких держава виступає в ролі позичальника коштів або кредитора, або гаранта угоди. Існування державного кредиту обумовлене постійним протиріччям між потребами держави і її фінансовими можливостями, а також хронічною нестачею централізованих фінансових ресурсів.

Найважливішими формами державного кредиту є державні позики, грошово-речові лотереї, використання частини вкладів населення в ощадних установах. Існування державного кредиту призводить до утворення державного боргу як сукупності зобов'язань держави перед населенням, юридичними особами, іноземними державами та міжнародними організаціями залежно від того, мова йде про внутрішній борг або про зовнішній. У видатковій частині Державного бюджету щорічно передбачаються видатки на обслуговування державного боргу.

Фінанси суб'єктів господарювання включають:

фінанси комерційних підприємств (прибуткових);

фінанси некомерційних установ і організацій (неприбуткових).

Ланка фінансів невиробничої сфери поділяється на фінанси освіти, охорони здоров'я, культури, науки, оборони та інших підрозділів.

Фінанси підприємств, організацій, установ – це сукупність економічних відносин на рівні окремих суб'єктів господарювання, пов'язана з формуванням, розподілом та використанням коштів у процесі здійснення господарської діяльності.

Фінанси підприємств відіграють важливу роль не тільки у фінансовій системі, а й у забезпеченні ефективного економічного та соціального розвитку країни, а саме:

за їхній рахунок формується найбільша частина фінансових ресурсів, які концентруються державою для централізованого фінансування різноманітних суспільних потреб;

вони створюють необхідний фінансовий базис для забезпечення безперервності виробничого процесу, спрямованого на задоволення попиту на товари та послуги;

система фінансів підприємств сприяє формуванню фінансового потенціалу їхнього розвитку відповідно до стратегії підприємств на різних стадіях їхнього життєвого циклу;

за їхньою допомогою підприємства децентралізовано розв'язують соціальні завдання розвитку суспільства, оскільки частини сформованих підприємствами фінансових ресурсів спрямовується на споживання;

вони унеможливають ефективне використання грошових заощаджень населення, тобто їх можна інвестувати в акції, облігації та інші доходні фінансові інструменти;

вони сприяють раціоналізації обігу коштів у країні, забезпечуючи ефективне їхнє використання у процесі функціонування економіки.

Фінанси домогосподарств відображають рівень життя та фінансового забезпечення населення. Вони є засобом створення та використання фондів фінансових ресурсів для задоволення особистих потреб громадян. У ринковій економіці в якій знаходиться Україна, стан розвитку та організації фінансів домогосподарств відображає ефективність функціонування фінансової системи в цілому.

Доходи домогосподарств формуються, головним чином, із таких джерел:

заробітна плата працюючих членів (за виключенням податку на доходи фізичних осіб та обов'язкових відрахувань);

соціальна допомога, субсидії, стипендії, пенсії, грошові допомоги від родичів та інших осіб;

доходи від підсобних господарств і присадибних ділянок;
надходження від продажу нерухомості, особистого та домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства та продуктів, отриманих у порядку самозаготівель;
доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості;
доходів від власності у вигляді відсотків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів;
проценти від банківських вкладів тощо.

Основну частку видатків домогосподарств в Україні становлять видатки на житло, харчування, одяг та речі побутового вжитку, що свідчить про низький рівень життя. Обмеженість фінансових ресурсів домогосподарств не дає змогу реалізувати соціально-культурні потреби кожної людини, одержати якісне медичне обслуговування, бажану освіту тощо.

Фінанси страхування відіграють специфічну роль у фінансовій системі. Вони є сукупністю фондів фінансових ресурсів, основне призначення яких полягає в покритті витрат, що виникли з непередбачуваних причин, або фінансового забезпечення заходів, які не були включені в плани фінансування, але є важливими для держави.

Страхові фонди створюються за рахунок страхових внесків юридичних та фізичних осіб і перебувають у розпорядженні страхових організацій і страхових компаній різних форм власності. Вони можуть використовуватись також як інвестиційні та кредитні ресурси в економіці до настання страхового випадку.

Фінансовий ринок – це ланка фінансової системи яка створює і використовує фонди фінансових ресурсів у тих випадках коли інші ланки фінансової системи не можуть діяти ефективно. Має у своєму складі:

1. Ринок цінних паперів – кошти, що мобілізуються на потреби господарської діяльності шляхом випуску і реалізації цінних паперів, які є гарантом повернення вкладених коштів і одержання прибутку.

2. Ринок грошей – фонди фінансових ресурсів які передбачені для зовнішньо-торгівельних операцій.

3. Ринок капіталів (кредитних ресурсів) – є формою залучення тимчасово вільних коштів на інвестиційні та інші

потреби. Він регулюється за допомогою облікової ставки Національного банку України.

Світова та регіональні фінансові системи складаються з двох рівнів: національні фінансові системи країн світу чи окремого регіону та міжнародні фінанси, які відображаються у централізованих на світовому чи регіональному рівнях коштах та фінансових ресурсах.

До рівня міжнародних фінансів належать:

фінанси міжнародних організацій;

міжнародні фінансові інституції;

міжнародні валютний та фінансовий ринки (провідні банки та фондові біржі, які здійснюють операції в усьому світі, чи в певному регіоні).

Наразі побудова фінансової системи виходить з необхідності вирішення таких завдань:

1. Формування, концентрація та оптимальне розміщення, достатніх для виробництва певного обсягу ВВП, фінансових ресурсів.

2. Досягнення максимальної ефективності використання наявних фінансових ресурсів – максимізація обсягів виробленого ВВП на основі вибору раціональної структури форм фінансового забезпечення.

3. Встановлення оптимальних пропорцій розподілу та перерозподілу виробленого ВВП для повного забезпечення потреб громадян, підприємств, держави.

4. Сприяння залученню всіх тимчасово вільних коштів та отриманих доходів через інституції фінансового ринку на потреби фінансового забезпечення виробництва ВВП.

5. Формування страхових фондів для забезпечення відшкодування втрат фінансових ресурсів і доходів та встановлення максимальних передумов для використання коштів цих фондів у кругообігу ресурсів.

Сучасне функціонування фінансової системи, що ґрунтується на кругообігу фінансових ресурсів, – це ресурси, що зосереджуються, безпосередньо, на підприємствах та у суб'єктів фінансового ринку – комерційних банків та інституційних інвесторів (інвестиційних фондів і компаній). Таки суб'єкти є фінансовими посередниками між продавцями та споживачами фінансових ресурсів. Значну частину ресурсів, як інституційних

інвесторів, так і особливо банків, становлять, розміщені у них, тимчасово вільні ресурси й доходи підприємств. Деяка частина ресурсів спрямовується у страхові фонди, але в подальшому вони можуть використовуватися у кругообігу через інституції фінансового ринку.

Шляхом використання фінансових ресурсів на підприємствах створюється ВВП, певна частина якого набуває форми централізованих доходів, тобто централізується державою в бюджеті та цільових фондах, а інша, як форми індивідуальних доходів, – у вигляді прибутку підприємств та заробітної плати робітників і службовців.

Слід зауважити, що велика частина індивідуальних доходів спрямовується на забезпечення поточних потреб підприємств і громадян. Решта набуває форми нагромаджень цих суб'єктів, які є потенційними джерелами інвестицій. Інвестиції прямо або через систему фінансового ринку спрямовуються на збільшення обсягів фінансових ресурсів підприємств, що, є передумовою для забезпечення зростання обсягів ВВП.

Сьогодні основна частина централізованих у бюджеті та в цільових фондах коштів витрачається в Україні на фінансування поточних потреб. Певна ж частка видатків, пов'язаних з економічною діяльністю держави, спрямовується на інвестиції у формі капітальних вкладень і, в такий спосіб, прямо сприяє зростанню фінансових ресурсів. При цьому, залишки коштів бюджету і цільових фондів, що зберігаються в установах комерційних банків, є джерелом формування фінансових ресурсів цих банків.

У сучасних умовах за рахунок бюджету здійснюються платежі до міжнародних організацій та міжнародних фінансових інституцій. Міжнародні фінансові інституції надають фінансову допомогу тій чи іншій країні, яка може надходити до бюджету (на фінансування дефіциту), Національного банку – на формування валютних резервів та безпосередньо суб'єктам підприємницької діяльності – на кредитування інвестиційних проєктів.

Зауважимо, що процес формування бюджету також може бути пов'язаний із функціонуванням фінансового ринку, на якому держава є позичальником: коротко-, середньо- та довгострокові державні позики на покриття бюджетного

дефіциту, або на цільові проекти). Вказане запозичення зменшує обсяги фінансових ресурсів, які можуть спрямовуватися на виробництво ВВП, і доцільне, за умови забезпечення достатньої ефективності використання залучених з фінансового ринку коштів.

У діючої фінансовій системі тісний взаємозв'язок існує між бюджетом та Національним банком з приводу надання і погашення кредиту на фінансування бюджетного дефіциту. Крім того, через бюджет може регулюватися фінансова діяльність банку: перевищення доходів над видатками спрямовується в бюджет, недостатність доходів забезпечується бюджетними асигнуваннями.

Таким чином, бачимо наскільки складним є функціонування фінансової системи і як важливо забезпечити надійне управління нею. Так виявляється забезпечуюча роль фінансового ринку, на якому зосереджується переважна частина фінансових ресурсів, а також координуюча роль бюджету, в якому пересікається значна частина грошових потоків.

Укажемо, що базовою ж сферою фінансової системи є фінанси підприємств, які через мобілізацію достатніх фінансових ресурсів забезпечують виробництво ВВП у необхідних обсягах.

Тобто фінанси – це єдиний організм, єдина система взаємопов'язаних відносин. Виокремлення з цієї системи якогось елемента тільки послаблює фінансову систему. Важливим є те, що дія усіх складових має бути скоординованою і синхронною, підпорядковуватися єдиним завданням і цілям. Фінансові ресурси, на яких ґрунтується функціонування фінансової системи, є єдиними за сутністю і призначенням. При цьому, вони можуть мати різні форми, переходити з однієї форми в іншу, але це єдиний фінансовий потенціал суспільства. Основна маса сформованих у суспільстві доходів залежить від обсягу виробленого ВВП. Фінансові доходи можуть розподілятися і перерозподілятися між ланками і сферами фінансової системи, однак їхня маса при цьому не змінюється. Тому, важливим є система управління фінансами, яка має бути узгодженою на основі єдиної фінансової політики держави.

1.3. Організація управління фінансами в Україні

Сучасне управління фінансами відбувається через систему державних органів та інститутів за допомогою форм і методів організації управлінської діяльності. Така діяльність зумовлена історичними, економічними та політичними умовами розвитку держави, воно підпорядковується фінансовій політиці держави.

Основне завдання органів управління фінансовою системою в державі полягає в забезпеченні злагодженості функціонування окремих сфер і ланок фінансових відносин. Це досягається шляхом чіткого розподілу функцій і повноважень між фінансовими органами й інституціями.

До організаційного складу фінансової системи України входять:

1. Органи управління: Міністерство фінансів України, Державна податкова служба України, Державна аудиторська служба України, Державне казначейство України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Рахункова палата України, Аудиторська палата України, Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування, Державна інвестиційно-фінансова кредитна установа.

2. Фінансові інституції: Національний банк України, комерційні банки, страхові компанії, небанківські кредитні установи (кредитні спілки, ломбарди тощо), міжбанківська валютна біржа, фондові біржі, інституційні інвестори.

Усі фінансові органи та інституції можуть бути згруповані в чотири блоки. Перший блок становлять органи, які функціонують у сфері бюджету держави. Це насамперед Міністерство фінансів України та Державне казначейство України, Державна аудиторська служба України. До цієї ж групи також належить Державна податкова служба України. Другий блок становлять контрольні-регулюючі органи: Рахункова палата України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторська палата та аудиторські фірми. Третій блок становлять фінансові інституції, які працюють на фінансовому ринку: Національний банк України та комерційні банки, міжбанківська валютна біржа, фондові біржі, інституційні

інвестори, страхові компанії. До четвертого блоку входять органи управління цільовими фондами: Пенсійний фонд України, фонди соціального страхування, Державна інвестиційно-фінансова кредитна установа.

Найвищий орган законодавчої влади – Верховна рада України (ВРУ), що ухвалює закони (в тому числі з фінансових питань), основні напрямки бюджетної політики, здійснює контроль за виконанням державного бюджету, ухвалює рішення щодо звіту про його виконання.

Голова держави – Президент України, він створює консультативні, дорадчі та інші органи, служби в межах повноважень, підписує закони.

Найвищий орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів України (КМУ), якій забезпечує проведення фінансової, податкової, інвестиційної політики, організовує розроблення проєкту Закону України Про державний бюджет України на наступний рік, забезпечує виконання бюджету та звітує про його виконання.

Органи місцевого самоврядування самостійно проєктують місцеві бюджети, затверджують і виконують їх, а також розпоряджаються бюджетними коштами. Вони мають право випускати місцеві позики, лотереї, цінні папери, а також отримувати кредити в банківських установах, розміщувати кошти в банках для отримання відсотків задля наповнення місцевого бюджету.

Керування фінансовою системою здійснює Міністерство фінансів України (Мінфін). Його функції такі:

- організація бюджетного процесу;
- створення основ і напрямків фінансової політики та її реалізація;
- заходи з мобілізації коштів через систему державного кредиту та управління державним бюджетом;
- організація функціонування ринку цінних паперів;
- організація і здійснення фінансового контролю в країні;
- розробка макроекономічної стратегії та прогнозування;
- регулювання фінансової діяльності суб'єктів господарювання через встановлення правил здійснення фінансових операцій, форм фінансових документів, порядку і стандартів ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності;

контроль за всіма видами політик (бюджетною, податковою, митною та ін.).

Державна аудиторська служба (раніше Контрольно-ревізійне управління (КРУ), Державна фінансова інспекція) організовує роботу на місцях щодо проведення ревізій і перевірок, узагальнює наслідки, проводить ревізії та перевірки фінансової діяльності, стану та збереження коштів і матеріальних цінностей, достовірності обліку і звітності в міністерствах, відомствах, державних комітетах та інших органах державної виконавчої влади. До того ж Державна аудиторська служба перевіряє бюджетні установи, підприємства та організації державної форми власності; контролює повноту оприбуткування, правильність витрачання і збереження валютних коштів; здійснює контроль за усуненням недоліків, що були виявлені попередніми перевітками.

Для ефективного управління коштами державного бюджету та підвищення оперативності фінансування видатків в Україні створено Державне казначейство України.

Серед функцій Державного казначейства України можна виділити такі:

- управління наявними коштами в межах видатків, що встановлені на відповідний період;

- організація виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, здійснення контролю;

- здійснення контролю за надходженнями, використанням коштів державних позабюджетних фондів;

- ведення обліку касового виконання та складання звітності, а також фінансування видатків державного бюджету та місцевих бюджетів;

- розробка нормативно-методичних документів, форм, інструкцій з питань бухгалтерського обліку, звітності та організації виконання бюджетів усіх рівнів;

- управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом.

Державна податкова служба України (ДПСУ) (до цього була Державна фіскальна служба, Міністерство доходів і зборів України, ще раніше – Державна податкова служба).

Розкриємо головні завдання ДПСУ:

- контроль за правильністю обчислення податків та інших платежів, своєчасністю їхньої сплати;

реалізація податкової та митної політики держави, розроблення проєктів податкового та митного законодавства;

накладання штрафних санкцій і адміністративних стягнень на порушників податкового, валютного та митного законодавства;

облік надходжень податків та зборів до бюджету;

проведення масової роз'яснювальної роботи серед платників податків.

Постійно діючим вищим органом державного фінансового контролю є Рахункова палата України.

Головними завданнями Рахункової палати України є: організація і здійснення контролю за своєчасним виконанням дохідної та видаткової частини державного бюджету, визначення ефективності та доцільності використання державних коштів.

Аудиторська палата України здійснює сертифікацію осіб, які мають намір займатися аудиторською діяльністю; затверджує стандарти аудиту та програми підготовки аудиторів, а також за погодженням з Національним банком України програми підготовки аудиторів, які здійснюватимуть аудит банків; веде Реєстр аудиторських фірм та аудиторів; здійснює контроль за дотриманням стандартів аудиту, норм професійної етики аудиторів; здійснює заходи із забезпечення незалежності аудиторів при проведенні ними аудиторських перевірок; регулює взаємовідносини між аудиторами (аудиторськими фірмами) в процесі здійснення аудиторської діяльності, у разі необхідності застосовує до них стягнення.

Центральний орган виконавчої влади, що здійснює керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування – Пенсійний фонд України. Він проводить збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначає пенсії та готує документи для їхньої виплати, забезпечує своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України, а також здійснює контроль за цільовим використанням коштів фонду.

Основа державної системи соціального захисту населення – соціальне страхування, воно створює матеріальне забезпечення і

підтримку непрацевдатних громадян за рахунок фондів, які формуються працевдатними особами.

Регулювання страхової діяльності в Україні здійснює Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю. Законом України «Про страхування» визначені такі основні функції Комітету:

- ведення єдиного державного реєстру страховиків;
- видача ліцензій на здійснення страхової діяльності;
- контроль за платоспроможністю страховиків щодо виконання ними страхових зобов'язань перед страхувальниками;
- установлення правил формування, розміщення та обліку страхових резервів;
- розробка нормативних і методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена цим Законом до компетенції Комітету у справах нагляду за страховою діяльністю;
- участь у здійсненні заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації кадрів для страхової діяльності.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку розробляє і затверджує акти законодавства, обов'язкові для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, учасниками ринку цінних паперів, їхніми об'єднаннями та контролює їхнє виконання з питань, що належать до її компетенції. Вона є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Здійснює свою діяльність відповідно до покладених на неї завдань:

- аналізує стан і тенденції розвитку ринків фінансових послуг, розробляє пропозиції щодо формування державної політики у сфері фінансових послуг;
- розробляє і реалізує стратегію розвитку ринків фінансових послуг, вирішує системні питання їхнього функціонування;
- здійснює моніторинг руху капіталу в Україну та за її межі через ринки фінансових послуг;
- здійснює відповідно до законодавства державне регулювання та нагляд за діяльністю фінансових установ (крім банків, професійних учасників фондового ринку, інститутів спільного інвестування, фінансових установ, які мають статус

міжурядових міжнародних організацій, Державного казначейства та державних цільових фондів);

бере участь у розробленні проєктів Державного бюджету України та Державної програми економічного і соціального розвитку України на відповідний рік, Програми діяльності Кабінету Міністрів України, інших прогностичних та програмних документів соціального та економічного розвитку;

здійснює державне регулювання та контроль за діяльністю бюро кредитних історій.

Розглянемо основні фінансові інститути, що функціонують в Україні.

1. Національний банк України (НБУ) – фінансова інституція в сфері грошового ринку.

Основними завданнями НБУ є: регулювання грошового обігу; організація ефективного функціонування кредитної системи; контроль за національною валютою (курсом); встановлення норм банківського резервування, тощо.

2. Комерційні банки – банки, які здійснюють універсальні банківські операції з різними організаціями, установами здебільшого за рахунок власних коштів та залучення кредитних ресурсів своїх клієнтів.

У сучасній економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками. За формою власності банки поділяються на: державні, приватні, кооперативні.

Зараз функціонують такі державні банки: АТ КБ «Приватбанк», АБ «Укргазбанк», АТ «Укресимбанк», АТ «Ощадбанк». Решта банків є приватними і мають статус публічних акціонерних товариств, або товариств з обмеженою відповідальністю.

За наявністю мережі комерційні банки поділяються на тих, що мають філії або без філій. Розрізняють два типи комерційних банків: універсальні й спеціалізовані. Універсальні здійснюють усі види банківських операцій. Спеціалізовані банки проводять тільки окремі види операцій або обслуговують певні галузі. Більшість банків в Україні є універсальними. До спеціалізованих банків належать ощадні, інвестиційні, іпотечні та інші види банків.

3. Небанківські фінансово-кредитні установи (ломбарди, кредитні спілки). В Україні функціонує розгалужена мережа фінансово-кредитних небанківських установ приватної власності.

4. Страхові компанії – це фінансові посередники. Страхові компанії укладають угоди на страхування, приймають страхові платежі й виплачують страхові відшкодування, інвестують тимчасово вільні кошти. Вони розробляють форми, види й умови страхування, установлюють розміри страхових тарифів.

5. Міжбанківська валютна біржа проводить торги з купівлі-продажу іноземних валют. Ціни, які формуються на цій біржі, характеризують ринковий курс валют, тобто той, який складається під впливом попиту і пропозиції як на національну, так і на іноземні валюти. Операції з купівлі-продажу валют в Україні здійснюються на міжбанківському валютному ринку.

6. Фондова біржа проводить операції з цінними паперами.

Основне її призначення – організація функціонування вторинного ринку. З одного боку, через неї може здійснюватися первинне розміщення цінних паперів, з іншого боку, і вторинний ринок може функціонувати поза біржею. Розрізняють біржовий і позабіржовий обіг цінних паперів.

Виступаючи центром торгівлі цінними паперами, фондова біржа є індикатором ділової активності й проводить котирування акцій. Створюється система незалежної і досить об'єктивної оцінки діяльності акціонерних товариств. При цьому бюлетені фондових бірж відіграють дуже важливе значення у функціонуванні фінансової системи та економіки країни.

1.4. Сучасні проблеми розвитку фінансової системи України та їх усунення

У сьогоденнішніх умовах найважливішими проблемами розвитку фінансової системи України є такі:

відсутність ефективної державної підтримки розвитку малого і середнього бізнесу, а також політики захисту вітчизняного товаровиробника (ця проблема загострюється через популяризацію іноземних товарів та їхню легку доступність);

недосконалість діючої системи оподаткування (загальний рівень оподаткування, розміри ставок податків, їхня кількість і

база оподаткування повинні набути стабільності;

неефективний контроль за сплатою податків у частині великої кількості наданих пільг, що призводить до всіляких необґрунтованих економічних умов господарювання різних суб'єктів господарювання;

дохідна частина бюджету повинна забезпечити обов'язковість і рівномірність у сплаті податків усіма їхніми платниками;

необґрунтованим та неефективним є функціонування бюджетної системи, не має належного контролю за цільовим і раціональним використанням бюджетних коштів;

нерівність економіко-правових відносин економічних суб'єктів, яка проявляється у вибіркового визначенні економічних прав та відповідальності;

низький рівень довіри до держави та до банківської системи зокрема;

відсутність реальної конкуренції у фінансовій сфері, свідченням чого є майже однакові за ціною та якістю умови надання фінансових послуг;

не має належним чином сформованих стимулів для всіх ланок та рівнів фінансової системи, сучасні фінансові стимули не дають належних результатів, свідченням чого є висока частка збиткових та низькорентабельних підприємств, низький рівень продуктивності праці;

низька фінансова стійкість та конкурентоспроможність фінансової системи в цілому та її окремих складових;

постійне випереджаюче зростання доходів держави та фінансового сектора, що суттєво стримує ріст реального сектора економіки та інші.

Вищевказані проблеми розвитку фінансової системи України неможливо усунути без певної структурної політики держави, здійснюваної прямими адміністративними заходами, зокрема, раціоналізацією виробничих капіталовкладень, фінансуванням за рахунок акціонерних і приватних капіталів, широким залученням іноземних інвестицій та скороченням бюджетного фінансування. Необхідно вживати заходи, які усунуть дефіцит державного бюджету, стабілізують співвідношення валют. До того ж, важливим механізмом зміцнення фінансової системи є капіталізація активів. На цей час

в Україні основні групи фінансових ресурсів, які могли б забезпечити зростання фінансової системи, розвинуті недостатньо і не можуть забезпечувати потреби інвестування економіки. Тому на розвиток фінансової системи впливає чимало факторів, які потрібно вирішувати, щоб не допустити застою і кризових явищ.

Насамперед це стосується налагодження функціонування грошової, кредитної, банківської систем, а також усіх сфер фінансів і їхніх ланок, вдосконалити діяльність органів та інститутів, які функціонують в сфері фінансів. Треба звернути більше уваги на проблеми економічного розвитку та зростання, розробки зваженої та досконалої законодавчо-нормативної бази. Діючим способом збалансування фінансової системи є застосування системи міжбюджетних розрахунків.

Головним завданням розвитку фінансової системи в Україні є нарощування фінансового потенціалу банківської системи, зменшення податкового тиску, упорядкування фінансових потоків, ефективна реорганізація підприємств. Тому, на цей час всі зусилля органів законодавчої та виконавчої влади повинні бути спрямовані на вищевказані події.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Вкажіть сфери фінансової системи України.
2. Що відображає ланка фінансової системи?
3. Наведіть приклади взаємозв'язку між окремими ланками фінансової системи.
4. Перелічіть завдання загальнодержавних фінансів.
5. Яка ланка займає центральне місце у фінансовій системі України?
6. Що відображають фінанси суб'єктів господарювання?
7. Який склад державних фінансів і що вони характеризують?
8. Що таке фінансовий ринок, вкажіть його структуру та роль?
9. Назвіть сферу діяльності Міністерства фінансів України.
10. Які завдання має Державна податкова служба України?

11. Визначте функції покладені на Державне казначейство України.

12. Які обов'язки має Державна аудиторська служба України?

13. Вкажіть сферу діяльності Рахункової палати України.

14. Назвіть завдання, що покладені на Національний банк України.

15. Визначте призначення Пенсійного фонду України.

Тестові завдання

1. Під фінансовою системою розуміють
 - А сукупність окремих ланок, що мають особливості в створенні та використанні фондів фінансових ресурсів для фінансового забезпечення потреб суспільства
 - Б сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають однорідні ознаки
 - В сукупність економічних відносин та різноманітних фондів фінансових ресурсів, які створюються і використовуються в місцях їхнього акумулювання
 - Г сукупність державних та місцевих фінансів
 - Д фінансовий ринок

2. Сфера фінансового і страхового ринку відносяться до
 - А мікроекономічного рівня
 - Б макроекономічного рівня
 - В рівня світового господарства
 - Г забезпечувальної сфери
 - Д мезорівня

3. Провідною ланкою фінансової системи є
 - А державні фінанси
 - Б фінанси домогосподарств
 - В фінанси підприємств, організацій та установ
 - Г державний бюджет
 - Д державний кредит

4. Фінансова система будується на таких принципах:

- А єдності і функціонального призначення ланок
 - Б незалежності та самостійності
 - В незалежності та єдності
 - Г функціонального призначення ланок та самостійності
 - Д контролю та безпеки
5. До сфери державних фінансів не належить
- А державний бюджет
 - Б державні цільові фонди
 - В фінанси підприємств державної власності
 - Г фінанси суб'єктів підприємництва
 - Д комунальні підприємства
6. До організаційної структури фінансової системи України входять
- А бюджет домогосподарств
 - Б уставний капітал підприємств різних форм власності
 - В органи управління і фінансові інститути
 - Г фінансові активи
 - Д місцеві бюджети
7. Фінансове законодавство в Україні увалює
- А Державне казначейство
 - Б Кабінет Міністрів України
 - В Верховна Рада України
 - Г Міністерство фінансів
 - Д Президент України
8. До сфер фінансових відносин включають
- А фінанси суб'єктів господарювання, фінансовий ринок, державні фінанси, міжнародні фінанси, страховий ринок
 - Б фінанси комерційних підприємств, фінанси суб'єктів господарювання, державний кредит, фінанси міжнародних організацій
 - В фінанси суб'єктів господарювання, ринок грошей, страховий ринок, фінанси міжнародних організацій
 - Г фінанси підприємств, фінанси держави, міжнародні фінанси
 - Д місцеві фінанси, суспільні фінанси

9. Основна функція Міністерства фінансів України
- А забезпечення стабільності грошової одиниці України
 - Б розробка та проведення грошово-кредитної політики
 - В методичне та методологічне управління фінансовими потоками на макроекономічному рівні
 - Г контроль надходжень і використання бюджетних коштів та спеціальних фондів
 - Д забезпечення надходжень до бюджетів різних рівнів у повному обсязі
10. До державних цільових позабюджетних фондів відноситься
- А Державний фонд сприяння зайнятості населення
 - Б Державний фонд соціального захисту інвалідів
 - В Державний фонд соціального страхування
 - Г Державний інноваційний фонд
 - Д Пенсійний фонд України
11. Місцеві бюджети відносяться до сфери
- А міжнародних фінансів
 - Б фінансового ринку
 - В фінансів суб'єктів господарювання
 - Г державних фінансів
 - Д місцевих фінансів
12. Державний кредит – це
- А регулююча підсистема у складі фінансової системи
 - Б інфраструктура фінансової системи
 - В ланка фінансової системи
 - Г сфера фінансової системи
 - Д регулююча підсистема у складі міжнародних фінансів
13. Система економічних відносин, у результаті якої виникає можливість створення фондів грошових ресурсів в окремо взятому домогосподарстві – це
- А державні фінанси
 - Б місцеві фінанси
 - В міжнародні фінанси
 - Г фінанси домогосподарств

Д фінансовий ринок

14. До державних фінансів не відносять

А ринок грошей

Б пенсійний фонд

В державний кредит

Г місцевий бюджет

Д фінанси домогосподарств

РОЗДІЛ 2 ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ

Основні терміни та поняття: державні фінанси, публічні фінанси, суспільні фінанси, управління, державний бюджет, державні позабюджетні фонди.

2.1. Економічна сутність державних фінансів

Стадіальність соціально-економічного розвитку вплинула на розвиток фінансової науки, теоретичний базис якої розвивався протягом тисячоліть й досі не є чітко визначеним. Як відомо, розрізняють класичну та неокласичну теорії фінансів. Класична теорія фінансів охоплює період від Римської імперії до середини ХХ століття. Теоретичні положення цієї теорії ґрунтувалися на узагальненні методів мобілізації коштів, необхідних для утримання держави, а наукові дослідження, що проводились у зазначений період, охоплювали лише фінанси держави (державні фінанси) та механізм управління ними. В результаті домінування приватного сектора, появи наукових розробок у галузі корпоративних фінансів відбулось розмежування державних фінансів і фінансів підприємств, що, в свою чергу, обумовило розвиток у сер. ХХ ст. неокласичної теорії фінансів. У результаті відбулася трансформація поглядів на категорію «державні фінанси».

Ксенофонт (431 – 355 до н.е.) у своїй праці «Домострой» розглядав державні фінанси Аттики та відносив доходи від надання державою майна в оренду до державних доходів. Д. Карафа (1406 – 1487 рр.) у своїй науковій праці «Про перешкоди правлінню та добрі принципи» надав поради з управління державними доходами і витратами, наголошуючи при цьому на помірності оподаткування. Вчений виділяв три групи державних витрат: на оборону, на утримання правителя, на задоволення надзвичайних потреб, які мають покриватися за рахунок державних доходів. М. Сперанський (1772 – 1839 рр.) у своєму дослідженні «План фінансів» надавав рекомендації з державного управління, розглядав проблеми регулювання

державних фінансів, виступав за впровадження прибуткового прогресивного податку та підвищення подушної податі.

Сучасне тлумачення категорії «державні фінанси» представниками вітчизняної економічної науки наведене в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Наукові підходи до визначення терміну «державні фінанси»

Науковці	Тлумачення терміну
В. Базилевич, Л. Баластрик	Державні фінанси – це система грошових фондів, зосереджених у власності держави і призначених для виконання властивих їй функцій, а також сукупність форм і методів, за допомогою яких ці функції реалізуються.
А.Г. Загороднюк, Г.Л. Вознюк	Державні фінанси – це складова фінансової системи, її центральна ланка, через яку держава здійснює вплив на економічний та соціальний розвиток країни. З допомогою державних фінансів держава перерозподіляє значну частину валового внутрішнього продукту, який виступає головним об'єктом фінансових відносин. Суб'єкти: з одного боку – держава, з іншого – населення та підприємницькі структури.
М. Карлін	Державні фінанси – центральна підсистема фінансової системи держави, за допомогою якої здійснюється її вплив на соціально-економічний розвиток.
В.П. Кудряшов	Державні фінанси – це сукупність фінансових ресурсів, які знаходяться у власності держави і використовуються для забезпечення виконання її функцій та включають в себе фінансові ресурси, що знаходяться в загальнодержавній власності, у власності Автономної Республіки Крим і комунальній власності.
О.Ю. Оболенський	Державні фінанси – сукупність розподільчих і перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування та використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.
В.М. Опарін	Державні фінанси – розгалужена система відносин, яка опосередковується формуванням і використанням централізованих на різних рівнях адміністративного поділу фондів грошових коштів.
Ю. Д. Радіонов	Державні фінанси як економічна категорія складаються із системи усталених економічних зв'язків щодо формування, розподілу та використання фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства, задоволення його нагальних потреб та дотримання належного рівня національної безпеки стосовно зовнішніх і внутрішніх факторів впливу.

І. В. Розпутенко	Державні фінанси – це система економічних відносин з приводу створення, розподілу та використання фондів фінансових ресурсів для забезпечення державою виконання її функцій і задоволення потреб суспільства. Державні фінанси – це система грошових ресурсів, які належать державі і призначені для виконання притаманних державі економічних, соціальних і політичних функцій.
О. Д. Рожко	Державні фінанси – сукупність перерозподільних відносин, що опосередковують рух грошових потоків між органами державної влади, суб'єктами господарювання та домогосподарствами, що спрямовуються на виконання коінтегрованих у межі державно-приватного партнерства функцій держави з урахуванням наявних ресурсних, економічних, правових і політичних обмежень.
О. Р. Романенко, С. Я. Огородник, М. С. Зязюн, А. А. Славкова	Державні фінанси – це складова фінансової системи держави, її центральна сфера, через яку здійснюється вплив держави на економічний і соціальний розвиток. За своєю економічною сутністю державні фінанси – це сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання фінансових ресурсів держави, призначених для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій.

Характерною ознакою державних фінансів є те, що в результаті розподілу (перерозподілу) ВВП формуються: державний бюджет, державні позабюджетні фонди грошових коштів та децентралізовані фонди грошових коштів суб'єктів господарювання державної форми власності. Саме ці фонди й будуть матеріальним змістом державних фінансів. Урахування цього дозволяє сформулювати дефініцію терміну «державні фінанси», яка буде узагальнюючою та розкриватиме економічну природу цього явища.

Державні фінанси – це урегульовані нормами права економічні грошові відносини, що виникають в процесі формування, розподілу та використання державних централізованих фондів грошових коштів і децентралізованих фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державної форми власності. Головним призначенням таких фондів є: задоволення суспільних інтересів через надання суспільних благ і послуг населенню країни.

Сутність державних фінансів як економічної категорії розкривається через їхні іманентні функції, до яких відносимо: розподільчу, регулюючу (стимулюючу, стримуючу, компенсаційну), забезпечуючу, контролюючу (рис. 2.1).

Державні фінанси можна досліджувати не лише як економічну категорію та фінансове явище, а й як процес. У цьому випадку, державні фінанси являтимуть собою процеси формування, розподілу і використання державного бюджету, державних позабюджетних фондів і фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки. Матеріальним наповненням цих процесів є вхідні та вихідні фінансові потоки (рух грошових коштів для забезпечення виконання суб'єктом покладених на нього функцій і досягнення певних результатів).

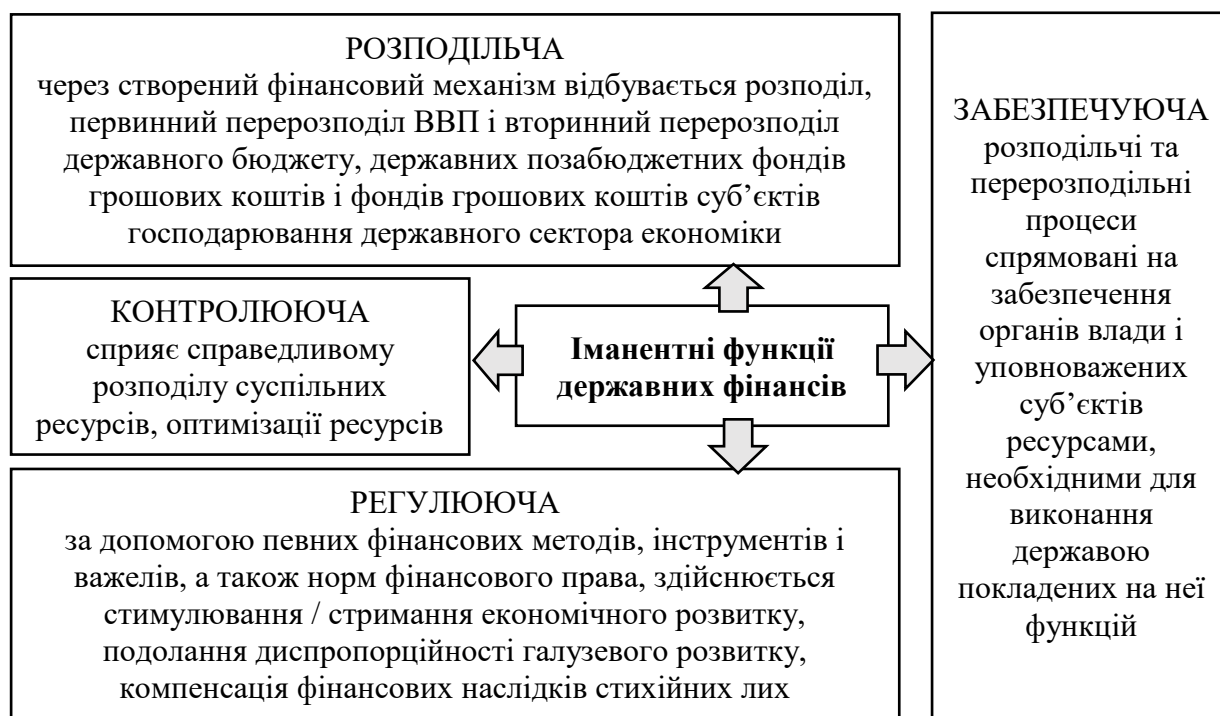


Рис. 2.1. Іманентні функції державних фінансів

2.2. Розмежування понять «державні фінанси», «публічні фінанси» та «суспільні фінанси»

Схожі з державними фінансами ознаки мають економічні відносини, які називають «публічними фінансами». Так, П. Джейн у своїй книзі «Economics Of Public Finance (1989)» досліджує природу публічних фінансів шляхом проведення компаративного аналізу поглядів економістів XIX – XX ст. на поняття «публічні фінанси», розмежування публічних і приватних фінансів та формування цілей публічних фінансів. У результаті проведеного дослідження науковець наголошує на

тому, що публічні фінанси пов'язані з діяльністю органів влади, метою якої є: розміщення недостатніх ресурсів, розподіл суспільних доходів і багатства, забезпечення економічного зростання та стабільності (повна зайнятість, відносно стабільні ціни). Крім того, П. Джейн відмічає, що публічні фінанси, на відміну від приватних, покликані сприяти добробуту суспільства загалом, а не окремих індивідуумів.

Відомий американський економіст-сучасник Дж. Грубер, який займається проблематикою публічних фінансів та публічної політики (Public Finance and Public Policy (2011) у своїх публікаціях підкреслює, що публічні фінанси досліджують «роль держави в економіці» («the role of the government in the economy»). Крім того, зазначається, що результатом таких досліджень має бути відповідь на питання: коли і чому державі необхідно втручатися в економіку, яким чином це необхідно робити та який від цього буде ефект.

У офіційних публікаціях Європейської комісії публічні фінанси пов'язують із:

державними доходами (у складі яких важлива роль відводиться системі оподаткування);

державними витратами (звертається увага на пріоритетність державних інвестицій);

державним дефіцитом і боргом.

Американський он-лайн бізнес-словник дає тлумачення поняття «публічні фінанси» як процесу. Так, під публічними фінансами розуміють збір податків з тих, хто отримує вигоду від надання суспільних благ з боку держави, а також використання цих податкових коштів для виробництва і розподілу суспільних благ. Процеси, в результаті яких формуються, розподіляються і використовуються централізовані фонди грошових коштів, мають бути публічними, а економічні відносини, що при цьому виникають, є публічними фінансами.

До складу публічних фінансів включаються місцеві фінанси, оскільки вони представляють собою економічні грошові відносини, що виникають в процесі розподілу (перерозподілу) валового регіонального продукту для формування, розподілу і використання фондів грошових коштів на мезорівні (зокрема, місцевих бюджетів, фондів коштів комунальних підприємств, установ). Ці фонди призначені для задоволення суспільних

інтересів на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Публічні фінанси – економічні відносини, які носять імперативний характер та які виникають для формування, розподілу і використання централізованих фондів грошових коштів і фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державної й комунальної форми власності. Призначенням цих фондів є: надання суспільних благ і послуг населенню, задоволення суспільних інтересів та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку як країни загалом, так і окремих адміністративно-територіальних одиниць.

Призначенням суспільних фінансів, на відміну від публічних та державних, є задоволення не лише суспільних, а й індивідуальних інтересів.

Таблиця 2.2

Основні характерні ознаки суспільних фінансів, публічних фінансів і державних фінансів

Ознака	Суспільні фінанси	Публічні фінанси	Державні фінанси
Рівень економічної системи	усі рівні (макро-, мезо- та мікро-)	макро- та мезорівні	макрорівень
Характер економічних відносин	не визначений	імперативний	імперативний
Обов'язкові учасники економічних відносин	суспільство загалом та / або його окремі суб'єкти, домогосподарства	органи державної влади та місцевого самоврядування	органи державної влади
Фонди, що формуються	централізовані та децентралізовані, в т. ч. фонди домогосподарств	державний і місцевий бюджети, державні та місцеві позабюджетні фонди, фонди коштів суб'єктів господарювання державної й комунальної форми власності	державний бюджет, державні позабюджетні фонди, фонди коштів суб'єктів господарювання державної форми власності
Призначення	задоволення як суспільних, так і індивідуальних інтересів	надання якісних та повноцінних суспільних благ і послуг, задоволення суспільних інтересів	

У результаті розподільчих процесів на рівні громадських об'єднань (громадських організацій та громадських спілок) формуються їхні децентралізовані фонди грошових коштів для «задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних,

культурних, екологічних, та інших інтересів». Виконання громадським об'єднанням принципу публічності передбачає, що такий суб'єкт зобов'язаний інформувати громадськість про свою мету та діяльність. Оскільки економічні відносини, що виникають при формуванні фондів громадських організацій, не є імперативними, фінанси громадських об'єднань є суспільними, а не публічними.

Суспільні фінанси – економічні грошові відносини, що виникають в процесі формування, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів для задоволення суспільних та індивідуальних інтересів.

Найбільш ширшим поняттям є суспільні фінанси, які складаються з фінансів домогосподарств, фінансів приватних підприємств, публічних фінансів. Останні, в свою чергу, об'єднують державні фінанси та місцеві фінанси. Ознаки, за якими необхідно розділяти зазначені економічні відносини наведені в табл. 2.2.

Співвідношення понять «суспільні фінанси», «публічні фінанси» та «державні фінанси» зображено на рис. 2.2.

2.3. Складові державних фінансів

Складовими державних фінансів є державний бюджет, державні позабюджетні фонди та фонди грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки.

Державний бюджет як складова державних фінансів за матеріальним змістом представляє собою фонд грошових коштів (сукупність фінансових ресурсів, які спрямовуються на певні цілі), який формується за рахунок внутрішніх і зовнішніх джерел.

До зовнішніх джерел відносимо: фонди грошових коштів міжнародних фінансових інституцій та національний дохід (далі – НД) та / або національне багатство (далі – НБ) іншої країни. Фінансові потоки з таких джерел надходять у вигляді зовнішніх запозичень, грантів, дарунків, благодійних внесків, репарацій.

Внутрішніми джерелами формування державного бюджету є: ВВП та НБ (рис. 2.3). Так, фінансові потоки, джерелом утворення яких є ВВП, надходять до державного бюджету, у вигляді: рентної плати, непрямих податків, прямих податків,

внутрішніх запозичень, зборів, частини прибутку суб'єктів господарювання державного сектора економіки для підприємств. У разі продажу об'єктів, які включаються до складу НБ країни, до державного бюджету надходять фінансові потоки у вигляді приватизаційних платежів.

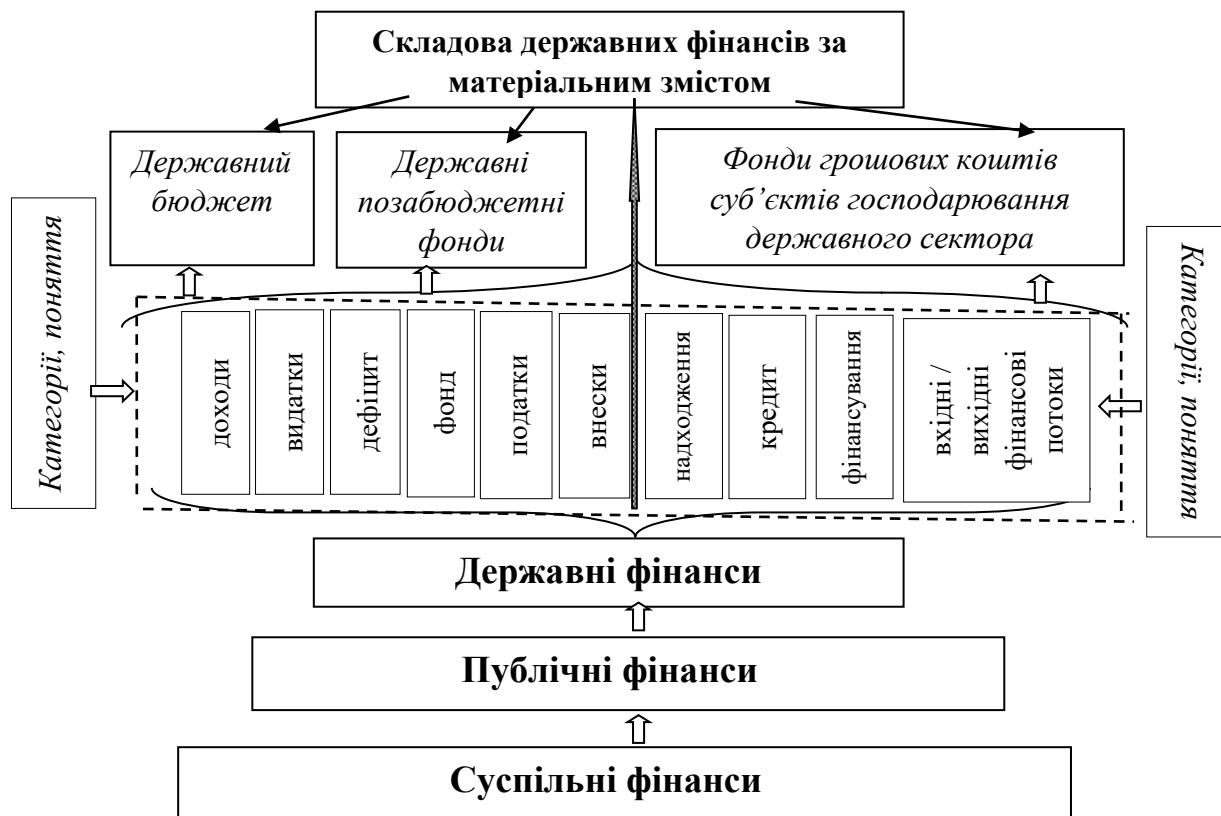


Рис. 2.2. Державні фінанси в структурі суспільних фінансів

Відмінною ознакою державних позабюджетних фондів можна вважати те, що це фонди грошових коштів, які, здебільшого, формуються шляхом акумуляції обов'язкових внесків (платежів) юридичних та фізичних осіб для реалізації конституційних прав громадян (рис. 2.3). Такі фонди об'єднують грошові кошти, що не включаються до складу державного бюджету.

Під державним фондом грошових коштів розуміють акумульовані грошові кошти, які мають цільове призначення (на виконання функцій держави, на соціальне забезпечення, на реалізацію статутних завдань тощо). Ці фонди поділяють залежно від джерела формування на: бюджетні та позабюджетні. Так, якщо бюджетні фонди формуються за рахунок коштів, що

перераховуються з державного бюджету у визначеній частині певних надходжень або в межах бюджетних програм, то до позабюджетних фондів грошових коштів сплачуються цільові внески.



Рис. 2.3. Основні види фінансових потоків державного бюджету, державних позабюджетних фондів та фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки (внутрішні джерела)

Фонди грошових коштів управляються бюджетними установами (органи державної влади, органи місцевого

самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету), діяльність яких сприяє задоволенню суспільних потреб через надання допомоги населенню та суб'єктам господарювання. За рахунок коштів таких фондів послуги, здебільшого, надаються на безоплатній і безповоротній основі.

Відповідно до ст. 24 Бюджетного кодексу України виділяють: Резервний фонд, Державний фонд регіонального розвитку, Державний дорожній фонд, Державний фонд поводження з радіоактивними відходами, Державний фонд розвитку водного господарства. Усі ці фонди є державними бюджетними цільовими фондами – вони формуються, у значній частині, за рахунок коштів, що передаються з державного бюджету.

Бюджетні фонди грошових коштів відповідно до вітчизняних норм права можна класифікувати таким чином:

фонди соціального спрямування: Фонд соціального захисту інвалідів;

фонди економічного спрямування: Український державний фонд підтримки фермерських господарств, Фонд стабілізації підприємств та організацій, внесених до реєстру неплатоспроможних, Державний фонд регіонального розвитку, Резервний фонд та ін.;

фонди екологічного спрямування: Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, Державний фонд поводження з радіоактивними відходами та ін.;

фонди наукового спрямування: Національний фонд досліджень України;

іншого спрямування, зокрема метою діяльності яких є розвиток інфраструктури: Державний дорожній фонд, Державний фонд розвитку водного господарства, Державний спеціалізований фонд фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та ін.

Позабюджетні фонди формуються за рахунок спеціальних внесків, що надходять безпосередньо до таких фондів. В Україні цільовими позабюджетними фондами є: Пенсійний фонд України (далі – ПФУ), Фонд соціального страхування (далі – ФСС), Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування

України на випадок безробіття (далі – ФЗССБ). Ці фонди управляються відповідними бюджетними установами, наділеними певним комплексом функцій (рис. 2.4) та господарських компетенцій, реалізація яких дозволяє задовольнити суспільні інтереси.

Основною відмінною ознакою фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки (бюджетних установ і державних підприємств) від централізованих є порядок їхнього формування. Як відомо, децентралізовані фонди формуються за рахунок власного, залученого та позичкового капіталу.

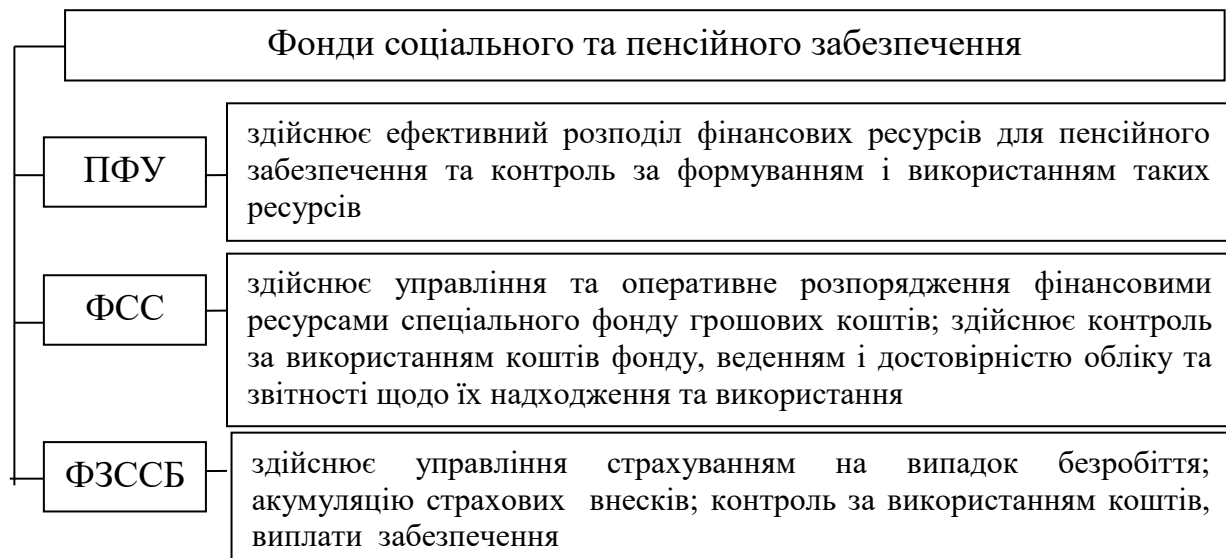


Рис. 2.4. Основні функції органів управління фондами соціального забезпечення громадян України

Специфікою фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки є те, що їхній власний капітал (не менше 50 %) формується за рахунок коштів державного бюджету. Крім того, з державного бюджету може здійснюватися бюджетне фінансування таких суб'єктів.

2.4. Система управління державними фінансами

Економіко-соціальна спроможність держави визначається ступенем її участі у забезпеченні нарощення економічного потенціалу країни, адміністративно-територіальних одиниць та населення, що, в свою чергу, залежить від заходів, які

здійснюються державою в особі органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Сукупність таких заходів цілеспрямованого впливу на економіку та суспільство представляє собою управління.

Управлінням державними фінансами – сукупність заходів і дій цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на процеси, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державного бюджету, державних позабюджетних фондів, фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки.

Система управління державними фінансами, як і будь-яка інша система, являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких володіє певними властивостями (атрибутами – необхідна суттєва властивість).

Основними елементами, без яких система управління державними фінансами існувати не може, є суб'єкт та об'єкт.

Об'єктом управління державними фінансами є фінансові потоки, що виникають в процесі формування, розподілу і використання державного бюджету, державних позабюджетних фондів, фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки та фінансово-господарська діяльність відповідних уповноважених суб'єктів.

До суб'єктів управління державними фінансами відносять органи, служби та/або особи, що наділені владними повноваженнями із здійснення впливу на державні фінанси для досягнення поставлених цілей через виконання певного кола завдань за рахунок реалізації нормативно встановлених повноважень, прав і обов'язків (компетенцій).

Суб'єкти, що здійснюють безпосереднє управління можна розділити на таких, які уповноважені приймати стратегічні рішення та таких, що здійснюють оперативне управління. Так, наприклад, стратегічні рішення в управлінні усіма складовими державних фінансів України можуть приймати: Верховна рада України (далі – ВРУ), Президент України, Кабінет міністрів України (далі – КМУ) (табл. 2.3).

До суб'єктів, що приймають стратегічні рішення на рівні окремих позабюджетних цільових фондів соціального призначення в Україні відноситься Міністерство соціальної політики України (далі – Мінсоцполітики), яке, зокрема, подає КМУ проєкти бюджетів фондів соціального призначення,

погоджує порядок розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду соціального страхування, на депозитних рахунках банківських установ та ін.

Таблиця 2.3

**Суб'єкти управління державними фінансами, які
приймають стратегічні рішення**

Назва органу	Повноваження
ВРУ	здійснює «затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, ухвалення рішення щодо звіту про його виконання»; «комітети ВРУ мають право на внесення пропозицій щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період» та ін.
Президент України	здійснює управління шляхом підписання або накладання вето на ухвалені ВРУ нормативно-правові акти, зокрема закону про державний бюджет України на відповідний рік; видає укази і розпорядження, в тому числі й ті, що відносяться до сфери управління державними фінансами та ін.
КМУ	«забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує його виконання ...»

На рівні певних фондів суб'єктів господарювання державного сектора економіки можуть приймати стратегічні рішення та одночасно здійснювати оперативне управління уповноважені міністерства, відомства та інші головні розпорядники бюджетних коштів і безпосередньо уповноважені особи відповідних суб'єктів господарювання. Так, зокрема, Міністерство освіти та науки України (далі – МОН), виступаючи головним розпорядником бюджетних коштів, має можливість визначати напрямки фінансово-господарської діяльності навчальних закладів, які виступають розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня.

Оперативне управління усіма фінансовими потоками в сфері державних фінансів проводить Державна казначейська служба України, яка здійснює розрахунково-касове обслуговування розпорядників, одержувачів бюджетних коштів та інших клієнтів, операцій з коштами бюджетів, спільних із міжнародними фінансовими організаціями проєктів; управляє ліквідністю субрахунків єдиного казначейського рахунка; здійснює у межах повноважень контроль за: бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету; відповідністю кошторисів

розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету» та ін.

Крім того, до суб'єктів оперативного управління процесами формування, розподілу і використання державного бюджету можна віднести Міністерство фінансів України (далі – Мінфін), яке наділене повноваженнями по забезпеченню реалізації фінансової та бюджетної політики, державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів та у сфері державного фінансового контролю, забезпечує концентрацію фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку України, проводить заходи із підвищення ефективності управління державними фінансами та ін. Отже, виходячи з покладених на Мінфін завдань, цей орган здійснює не лише безпосереднє управління державним бюджетом, а й опосередковане управління державними позабюджетними фондами та фінансами суб'єктів господарювання державного сектора економіки.

На місцевому рівні можна виділити ще одного суб'єкта опосередкованого управління державним бюджетом – місцеві державні адміністрації (далі – МДА). МДА – виконавча влада в областях і районах, містах Києві та Севастополі – забезпечують виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля й здійснюють підготовку та виконання відповідних бюджетів.

Метою діяльності суб'єктів управління державними фінансами є задоволення змінних у часі суспільних інтересів, що досягається через:

- надання якісних і в повному обсязі суспільних благ та послуг;

- забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни;

- підвищення стійкості державних фінансів;

- покращення добробуту населення;

- поліпшення іміджу країни на міжнародній арені.

Управління державними фінансами здійснюється на засадах науковості, системності, законності, плановості, ефективності, транспарентності, компетентності та відповідальності.

2.5. Механізм управління державними фінансами

Механізмом управління державними фінансами є сукупність діалектично пов'язаних між собою методів, інструментів і важелів, що використовуються уповноваженими суб'єктами в управлінській діяльності для реалізації певних функцій.

Під функціями слід розуміти специфічну діяльність, спрямовану на реалізацію певного кола завдань, які визначаються компетенціями певного суб'єкта. Наприклад, як відомо, класичною первинною функцією управління є планування, реалізуючи яку суб'єкт управління заздалегідь визначає цілі, завдання, порядок дій та обсяг ресурсів, які знадобляться. Функція «організація» передбачає доцільність проведення сукупності дій, спрямованих на формування умов для здійснення управлінської діяльності (формування необхідного інституційного забезпечення, залучення потрібних кадрів та ін.), розподіл поставлених завдань між уповноваженими суб'єктами та визначення порядку взаємодії між ними. Реалізація функції мотивації обумовлює необхідність здійснення комплексу дій, спрямованих на спонукання безпосередніх виконавців до забезпечення досягнення поставленої мети. А от четверта класична функція управління – контрольна, реалізується на усіх етапах управлінської діяльності та спрямована на попередження, виявлення та усунення порушень і неефективної управлінської діяльності.

До функцій управління відносять також облік, регулювання, координацію та ін. Облік є основним засобом одержання достовірної інформації для ухвалення економічно обґрунтованих управлінських рішень, координація – засіб взаємозв'язку та узгодженості управлінських рішень суб'єктів різних рівнів управління державними фінансами, а регулювання – засіб забезпечення виконання поточних завдань в процесі формування, розподілу і використання державного бюджету, державних позабюджетних фондів, фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки відповідно до встановлених норм. Якщо розглядати облік, координацію та регулювання як діяльність з отриманням чітко визначеного

кінцевого результату, їх можна віднести до функцій управління державними фінансами, але другорядних.

У процесі реалізації кожної з визначених функцій уповноважені суб'єкти використовують сукупність методів та інструментів.

Методом є сукупність способів та прийомів цілеспрямованого впливу, а от інструмент управління представляє собою засіб (у значенні знаряддя) або їхня сукупність, за допомогою якого (яких) реалізуються поставлені завдання.

Способи та прийоми управління можна розподілити на декілька груп, зокрема залежно від напрямку впливу виділяють методи прямого та опосередкованого впливу. До методів прямого впливу можна віднести, зокрема, регламентування, нормування та інші способи і прийоми, які дозволяють директивним шляхом впливати на об'єкт управління. Прикладом може бути бюджетне законодавство, внесення змін у яке позначається на порядку розподілу ВВП між бюджетами різних рівнів, повноваженнях окремих суб'єктів управління в бюджетному процесі та ін. Ще одним прикладом може бути використання урядом адміністративних методів для зміни організаційних засад управління державним бюджетом, наприклад через скорочення повноважень головного фінансового органу країни.

В умовах ліберальної економіки найбільш прийнятними є методи непрямого впливу на державні фінанси, які варто розділяти залежно від базових функції управління (рис. 2.5).

Крім зазначених на рис. 2.5 спеціальних методів, в управлінні державними фінансами можуть використовуватися й загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування та ін.). Вважаємо, що лише використання сукупності методів може забезпечити досягнення передбаченого результату управлінської діяльності або її окремих процесів. Це обумовлено наявністю переваг і недоліків кожного з методів управління. Наприклад, для забезпечення безперебійної роботи суб'єкта господарювання при плануванні його фінансово-господарської діяльності може бути використаний балансовий метод, який дозволить узгодити його ресурси (трудові, фінансові, матеріальні) з потребами (витратами за виконання поставлених завдань).

Функція	Методи
Планування	Балансовий, індикативного планування, варіантів (написання сценаріїв), прогнозування (сукупність способів та прийомів екстраполяції (ковзної середньої, експоненційного згладжування, найменших квадратів), моделювання, експертних оцінок, часових рядів та ін), програмно-цільовий, нормативний, статистичний, розрахунково-аналітичний, факторний, ресурсний, оптимізації планових рішень, метод коефіцієнтів та ін.
Організація	Інструктування, регулювання, адміністрування, припис, погодження та ін.
Мотивація	Командно-адміністративні (примус), соціально-психологічні (грейдування, партисипативність та ін.), економічні (виплата винагороди, компенсація витрат, страхування та ін.)
Контроль	Спеціальні методи: документальні (формальна перевірка, вибіркова перевірка, суцільна перевірка, порівняння, логічне узагальнення, юридична оцінка та ін.) і фактичні (інвентаризація, експертна оцінка, зустрічні звірки та ін.)

Рис. 2.5. Розподіл основних методів за базовими функціями управління державними фінансами

Важливе місце в механізмі управління державними фінансами відіграють інструменти, які можна розділити залежно від складової таких фінансів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Основні інструменти управління державними фінансами

Вхідні фінансові потоки	Вихідні фінансові потоки
<i>Державний бюджет</i>	
податки (збори, обов'язкові платежі) та їхні елементи	бюджетні асигнування
кредит	державне інвестування (бюджетні інвестиції)
приватизація	дотації, субвенції, субсидії
дозвільна система	бюджетне кредитування, позика
<i>Державні позабюджетні фонди грошових коштів</i>	
внески та їхні елементи	адресний розподіл коштів
інвестиційний прибуток	фінансування та компенсації
<i>Фонди грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки</i>	
прибуток	капітальні інвестиції
кредит	дивіденди
бюджетне фінансування	фінансові інвестиції

Наприклад, до інструментів, що використовують органи управління вхідними фінансовими потоками державного бюджету, можна віднести, зокрема податки (збори, обов'язкові платежі) та їхні елементи (податковий кредит, знижки, пільги, податкові канікули). За рахунок такого інструменту відповідні органи управління мають можливість впливати на величину вхідних фінансових потоків централізованого фонду грошових коштів. А от бюджетне фінансування (одна з форм фінансового забезпечення юридичних чи фізичних осіб, що передбачає безоплатність та безповоротність виділених коштів) у вигляді асигнувань, державних інвестицій (здійснюються у вигляді фінансування капітальних вкладень, проєктного фінансування конкретного інвестиційного проєкту та придбання частки акцій чи прав участі в управлінні підприємством), державних трансфертів (дотацій, субвенцій, субсидій) використовується як інструмент управління вихідними фінансовими потоками зазначеного фонду грошових коштів.

У разі невдалого застосування інструментів управління державними фінансами формується стійка тенденція до наростаючого дефіциту державних фондів грошових коштів. Для покриття дефіциту державного бюджету використовуються такі інструменти як емісія та запозичення (у формі прямих кредитів і шляхом випуску цінних паперів). У свою чергу емісія призводить до інфляції, а запозичення – до виникнення державного боргу. До інструментів управління державним боргом відносять, зокрема консолідацію, пролонгацію, конверсію та ін. Використання визначених інструментів, наприклад, емісії або пролонгації державного боргу може супроводжуватися застосуванням ряду методів управління, а саме: моделювання, екстраполяції та ін.

У табл. 2.4 наведені основні інструменти управління, які застосовуються за окремими складовими державних фінансів. Водночас, вирізняють інструменти, що можуть бути використані при управлінні будь-якою складовою державних фінансів, зокрема: моніторинг, сценарне планування, створення інституту державно-приватного партнерства, створення нефінансових інструментів державного впливу, які здійснюють регулювання прав власності, соціальне та економічне регулювання та ін. До інструментів, які є найбільш вживаними в практиці управління фінансово-

господарською діяльністю підприємств (установ, організацій), відносяться, зокрема сегментацію.

До важелів управління державними фінансами залежно від ступеня впливу відносять – санкції та заохочення (знижки, пільги).

Застосування санкцій може впливати не лише на обсяги вхідних фінансових потоків державного бюджету, а й стимулювати підприємства здійснювати певні функції, які держава на них переклала. Цей важіль впливу органи державної влади в Україні активно використовують. Наприклад, для працевлаштування такої соціально незахищеної верстви населення як інваліди, на законодавчому рівні підприємства зобов'язують приймати на роботу цю категорію людей. Так, ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» встановлює «норматив робочих місць для працевлаштування інвалідів у розмірі чотирьох відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості одного робочого місця». А у статті 20 цього ж закону визначено, що за порушення такої норми застосовують адміністративно-господарські санкції в розмірі половини середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві.

До технологій (набору сумісних, комплементарних методів управлінської діяльності, спрямованих на реалізацію певного кола завдань) управління державними фінансами (у випадку, коли об'єктом управління виступає фінансово-господарська діяльність уповноважених суб'єктів) можна віднести:

– аутсорсинг – передача органами державної влади, місцевого самоврядування управлінських функцій суб'єктам, що спеціалізується у цій сфері (аутсорсингова агенція);

– бенчмаркінг – вивчення найкращого досвіду управління та впровадження його у власну діяльність шляхом імплементації найкращих методів управління, які призвели до досягнення поставлених цілей;

– реінжиніринг – зміна ролі управління з віддання вказівок, перевірок і контролю на комунікації, підтримку, передачу повноважень і надання допомоги;

– систему збалансованих показників – зосереджена на комплексній оцінці та перспективах розвитку, досягненню

стратегічних цілей підвищення ефективності та якості, зростання капіталізації, вдосконаленні внутрішніх процесів;

– стратегії зростання – направлення ресурсів та можливостей на напрямки, що забезпечують прибуткове зростання;

– фінансову логістику – забезпечення ефективного функціонування окремих елементів та логістичної системи загалом на основі оптимізації вартості фінансового ланцюга, що досягається шляхом раціонального поєднання складових фінансового механізму у процесі управління фінансовими потоками в тісній взаємоузгодженості з матеріальними та інформаційними потоками;

– смарт (SMART) управління – передбачає управління за цілями;

– краудсорсинг – технологія віртуальної соціальної взаємодії органів державного управління, місцевого самоврядування та споживачів суспільних благ і послуг, яка орієнтована на задоволення їхніх потреб через надання населенню права приймати участь у процесі ухвалення управлінських рішень.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Які теорії фінансів розрізняють у сучасній фінансовій науці?

2. Сформуйте тлумачення терміну «державні фінанси», яке надають окремі вітчизняні науковці.

3. Які поради у своїй науковій праці «Про перешкоди правлінню та добрі принципи» надавав Д. Карафа?

4. Охарактеризуйте розподільчу та регулюючу (стимулюючу, стримуючу, компенсаційну) функції державних фінансів.

5. Що представляють собою державні фінанси як процес?

6. Які науковці досліджували сутність та призначення публічних фінансів?

7. У чому полягає відмінність державних фінансів від публічних фінансів?

8. Що розуміють під суспільними фінансами?

9. Назвіть основні характерні ознаки суспільних фінансів.

10. Що належить до зовнішніх джерел формування державного бюджету?
11. Що розуміють під державним фондом грошових коштів?
12. Яким чином формуються фонди грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки (бюджетних установ і державних підприємств)?
13. Назвіть об'єкти управління державними фінансами.
14. Кого відносять до суб'єктів стратегічного управління державними фінансами?
15. Які суб'єкти здійснюють оперативне управління державними фінансами?
16. З якою метою здійснюється управління державними фінансами?
17. Що розуміють під механізмом управління державними фінансами?
18. У чому полягає сутність функції планування?
19. Назвіть методи, що використовуються при реалізації функції «організація».
20. У чому полягає відмінність методів, інструментів і технологій управління державними фінансами?

Тестові завдання

1. Матеріальним змістом державних фінансів є
- А економічні грошові відносини
 - Б державний бюджет, державні позабюджетні фонди грошових коштів та децентралізовані фонди грошових коштів суб'єктів господарювання державної форми власності
 - В фонди грошових коштів
 - Г суспільні блага
2. Головним призначенням державних фінансів є
- А наповнення фондів грошових коштів
 - Б забезпечення діяльності органів державної влади
 - В задоволення суспільних інтересів
 - Г подолання соціальної нерівності

3. До іманентних функцій державних фінансів відносять
- А розподільчу, регулюючу, забезпечуючу, контролюючу
 - Б фіскальну, стимулюючу, стримуючу
 - В нормативну, прогнозувальну, компенсаційну, контрольну
 - Г стимулюючу, стримуючу, компенсаційну, прогнозувальну
4. У чому полягає сутність забезпечуючої функції державних фінансів
- А сприяє справедливому розподілу суспільних ресурсів, оптимізації ресурсів
 - Б через створений фінансовий механізм відбувається розподіл, первинний перерозподіл ВВП і вторинний перерозподіл державного бюджету, державних позабюджетних фондів грошових коштів і фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки
 - В розподільчі та перерозподільні процеси спрямовані на забезпечення органів влади і уповноважених суб'єктів ресурсами, необхідними для виконання державою покладених на неї функцій
 - Г за допомогою певних фінансових методів, інструментів і важелів, а також норм фінансового права, здійснюється стимулювання / стримання економічного розвитку, подолання диспропорційності галузевого розвитку, компенсація фінансових наслідків стихійних лих
5. До складу публічних фінансів включаються
- А місцеві фінанси, публічні фінанси, державні фінанси, суспільні фінанси
 - Б фінанси суб'єктів господарювання, державні фінанси
 - В місцеві фінанси, фінанси домогосподарств, державні фінанси
 - Г місцеві фінанси, державні фінанси
6. Суспільні фінанси складаються з
- А фінансів домогосподарств, фінансів приватних підприємств, публічних фінансів

Б державні фінанси, місцеві фінанси
В особисті фінанси, державні фінанси, публічні фінанси
Г суспільні фінанси, державні фінанси, фінанси домогосподарств

7. Внутрішніми джерелами формування державного бюджету є
- А** фонди грошових коштів міжнародних фінансових інституцій
 - Б** національний дохід та / або національне багатство іншої країни
 - В** валовий внутрішній продукт, національне багатство
 - Г** централізовані фонди
8. Фінансові потоки із зовнішніх джерел надходять у вигляді
- А** зовнішніх запозичень, грантів, дарунків, благодійних внесків, репарацій
 - Б** рентної плати, непрямих податків, прямих податків, внутрішніх запозичень, зборів
 - В** приватизаційних платежів
 - Г** частини прибутку суб'єктів господарювання державного сектора економіки для підприємств
9. Бюджетні фонди грошових коштів відповідно до вітчизняних норм права можна класифікувати таким чином
- А** фонди соціального спрямування, фонди економічного спрямування, державні позабюджетні фонди
 - Б** фонди екологічного спрямування, фонди наукового спрямування, фонди соціального спрямування, фонди економічного спрямування
 - В** централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів
 - Г** цільові фонди, фонди загального спрямування, резервні фонди
10. До позабюджетних фондів грошових коштів відносять
- А** Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття

Б Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування на випадок безробіття, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття

В Фонд регіонального розвитку України, Фонд соціального страхування, Фонд фундаментальних досліджень

Г Український державний фонд підтримки фермерських господарств, Фонд стабілізації підприємств та організацій, внесених до реєстру неплатоспроможних, Державний фонд регіонального розвитку

11. Специфікою фондів грошових коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки є

А їхня структура

Б те, що їхній власний капітал формується за рахунок коштів державного бюджету

В надходження до них частини прибутку інших суб'єктів господарювання

Г формування за рахунок залучених коштів

12. Управлінням державними фінансами – це

А сукупність заходів і дій цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на процеси, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням державного бюджету, державних позабюджетних фондів, фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки

Б сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких володіє певними властивостями (атрибутами – необхідна суттєва властивість)

В сукупність діалектично пов'язаних між собою методів, інструментів і важелів, що використовуються уповноваженими суб'єктами в управлінській діяльності для реалізації певних функцій

Г специфічна діяльність, спрямована на реалізацію певного кола завдань, які визначаються компетенціями певного суб'єкта

13. Об'єктом управління є

А сукупність взаємопов'язаних елементів, кожний з яких володіє певними властивостями

Б фінансові потоки, що виникають в процесі формування, розподілу і використання державного бюджету, державних позабюджетних фондів, фондів коштів суб'єктів господарювання державного сектора економіки та фінансово-господарська діяльність відповідних уповноважених суб'єктів

В органи, служби та/або особи, що наділені владними повноваженнями по здійсненню впливу на державні фінанси для досягнення поставлених цілей через виконання певного кола завдань за рахунок реалізації нормативно встановлених повноважень, прав і обов'язків

Г сукупність діалектично пов'язаних між собою методів, інструментів і важелів, що використовуються уповноваженими суб'єктами в управлінській діяльності для реалізації певних функцій

14. Метою діяльності суб'єктів управління державними фінансами є

А задоволення змінних у часі суспільних інтересів, що досягається через забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни

Б підвищення стійкості державних фінансів; покращення добробуту населення; підвищення прибутковості підприємств

В поліпшення іміджу країни на міжнародній арені, зменшення податкового навантаження

Г надання якісних і в повному обсязі суспільних благ та послуг через сприяння справедливому перерозподілу суспільного продукту та збільшення обсягів соціальних пільг

15. Управління державними фінансами здійснюється на засадах

А прогнозованості, науковості, системності, законності, плановості, транспарентності, об'єктивності, компетентності та відповідальності

Б науковості, системності, законності, плановості, ефективності, транспарентності, компетентності, відповідальності

В науковості, неупередженості, системності, плановості, ефективності, транспарентності, безсторонності, компетентності, відповідальності

Г науковості, гласності, відкритості, плановості, ефективності, транспарентності, відповідальності

16. Функція «організація» передбачає

А визначення цілей, завдань, порядку дій та обсягу ресурсів, які знадобляться

Б необхідність здійснення комплексу дій, спрямованих на спонукання безпосередніх виконавців до забезпечення досягнення поставленої мети

В попередження, виявлення та усунення порушень і неефективної управлінської діяльності

Г доцільність проведення сукупності дій, спрямованих на формування умов для здійснення управлінської діяльності, розподіл поставлених завдань між уповноваженими суб'єктами та визначення порядку взаємодії між ними

17. До методів, які застосовуються під час планування відносять

А інструктування, регулювання, адміністрування, припис, погодження та ін.

Б командно-адміністративні (примус), соціально-психологічні (грейдування, партисипативність та ін.), економічні (виплата винагороди, компенсація витрат, страхування та ін.)

В балансовий, індикативного планування, варіантів (написання сценаріїв), прогнозування (сукупність способів та прийомів екстраполяції (ковзної середньої, експоненційного згладжування, найменших квадратів), моделювання, експертних оцінок, часових рядів та ін.), програмно-цільовий, нормативний, статистичний, розрахунково-аналітичний, факторний, ресурсний, оптимізації планових рішень, метод коефіцієнтів та ін.

Г спеціальні методи: документальні (формальна перевірка, вибіркова перевірка, суцільна перевірка, порівняння, логічне

узагальнення, юридична оцінка та ін.) і фактичні (інвентаризація, експертна оцінка, зустрічні звірки та ін.)

- 18.** Інструментами управління вхідними фінансовими потоками є
- А** податки (збори, обов'язкові платежі) та їхні елементи, дозвільна система, прибуток
 - Б** бюджетне фінансування, адресний розподіл коштів, капітальні інвестиції
 - В** приватизація, фінансові інвестиції, бюджетне кредитування, позика
 - Г** державне інвестування (бюджетні інвестиції, інвестиційний прибуток)
- 19.** До інструментів управління державним боргом відносять
- А** приватизацію, фінансові інвестиції, бюджетне кредитування, позику
 - Б** моделювання, екстраполяції
 - В** консолідацію, пролонгацію, конверсію
 - Г** емісію, пролонгацію державного боргу, бюджетне фінансування
- 20.** До технологій управління державними фінансами можна віднести
- А** балансовий, аутсорсинг, бенчмаркінг, реінжиніринг, систему збалансованих показників
 - Б** стратегії зростання, фінансову логістику, смарт (SMART) управління, краудсорсинг
 - В** інструктування, нормування, адміністрування, припис, погодження
 - Г** командно-адміністративні (примус), соціально-психологічні (партисипативність, грейдування та ін.), економічні (виплата винагороди, компенсація витрат, страхування та ін.)

РОЗДІЛ 3

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ

Основні терміни і поняття: місцеві фінанси, місцеві бюджети, доходи, видатки, бюджетний федералізм, бюджетний унітаризм, міжбюджетні трансферти, міжбюджетні відносини, фінансове вирівнювання.

3.1. Сутність та ознаки місцевих фінансів

Методологія дослідження теорії фінансів ґрунтується на виділенні головних ознак, які характеризують сутність місцевих фінансів як складного і багатопланового явища, а також проведенні структуризації їхніх складових ланок.

Сучасна наука про місцеві фінанси вміщує різні визначення місцевих фінансів, що різняться теоретичними підходами до характеристики їхньої сутності, виділяються місцеві бюджети, позабюджетні фонди, фінанси комунальних підприємств тощо як структурні складові системи місцевих фінансів, які зазвичай досліджуються уособлено. При цьому досить різний і ступінь їхнього вивчення: найбільш дослідженими є місцеві бюджети, а, наприклад, фінансам органів самоорганізації населення майже не приділяється увага науковим співтовариством.

Радянська доба розвитку місцевих фінансів значно віддалила українських дослідників від західної фінансової науки, змусила вести розробки для адміністративно-командної економіки. Вони мало підходять для вирішення проблем сучасності. Крім того, сьогодні повинна змінюватися й методологія наукового дослідження місцевих фінансів, яка дозволить новими методами описати нову економічну реальність, що характеризується дією ринкового механізму.

Також західна фінансова наука відмежовує сферу публічних фінансів від фінансів господарюючих суб'єктів через надто різну мотивацію їхньої діяльності. Публічні фінанси й фінанси підприємств об'єднує, за думкою зарубіжних учених, лише

проблема ефективності розподілу й перерозподілу обмежених фінансових ресурсів.

Усе це вимагає від нас, під час визначення сутності місцевих фінансів, дослідити їхні головні ознаки та обґрунтувати виділення окремих елементів системи місцевих фінансів.

Адекватне пояснення економічних явищ неможливе без вивчення історичних фактів, розкриття їхнього «історичного сенсу», а також без врахування не лише ролі економічних чинників, а й інституційних умов. Останнім належить визначне місце серед основних рушійних сил трансформації місцевих фінансів, що обумовило постановку гіпотези про суспільну визначеність місцевих фінансів та використання інституційного підходу.

Фінансове господарство місцевих громадських союзів давніше за своїм походженням, ніж державне господарство. Основні дослідження суті, ролі, принципів існування місцевих фінансів здійснюються з кінця XIX сторіччя. Саме тоді сформувався вчення про фінансове господарство громади / союзу, яке західні та вітчизняні науковці тих років визначили як місцеві фінанси.

Існування місцевих фінансів передбачало передання фінансових ресурсів та повноважень від центральної державної влади до місцевого самоврядування в особі їхніх органів, рідше – первинне формування фінансових ресурсів на рівні територіальних громад за їхніми рішеннями з подальшою централізацією фінансових ресурсів у державному уряді.

Місцеві фінанси та фінансове господарство ототожнювалися із економічним господарюванням територіальних союзів: діяльністю, направленою на здобування необхідних для їхнього існування та функціонування матеріальних коштів, а також їхнього витрачання.

Як результат дослідження еволюції розвитку місцевих фінансів розвинутих країн світу та вітчизняних, зокрема, було встановлену пряму залежність ефективності господарської діяльності територіальних союзів від впровадження демократичних механізмів у політичному житті. Лише завдяки розвитку місцевого самоврядування спостерігалися значні досягнення у вирішенні місцевих справ. Відбувалося передавання

видаткових повноважень місцевій владі, збільшувалися обсяги фінансування соціально-економічних потреб.

Росія XIX сторіччя надто відрізнялася від розвинутих країн Заходу мізерною децентралізацією фінансових ресурсів та повноважень на рівні територіальних союзів. У міжбюджетних відносинах переважали трансфертні платежі. Місцеві запозичення не набули свого розвитку при суттєвому обмеженні фінансових ресурсів, значних обсягах недоїмки. Також недостатньою була економічна ефективність перерозподільних потоків через недоліки організації чи навіть відсутність фінансового контролю на місцях внаслідок непропорційності представництва основної частини населення в органах самоврядування та неграмотність.

На формування місцевих фінансів у Російській Імперії та з початком розвитку Радянського Союзу постійно впливали внутрішньодержавні та зовнішньодержавні чинники. Серед них: ліберальні реформи та скасування кріпацтва, розвиток промисловості, поступова урбанізація, зарубіжні інвестиції, розвиток науки тощо. Самоврядування та його фінансової основи в Росії так і не було створено. Місцеві фінанси були організовані без місцевого самоврядування. Під час панування радянської влади в країні навіть не було спроби його побудувати. Місцеві фінанси сприймалися вороже й були ліквідовані.

Теоретичні надбання науковців, натомість, відрізнялися своєю зрілістю і мали практичну цінність для вирішення проблем розмежування сфер господарської діяльності громад, регіональних утворень та держави, визначення джерел публічних фінансових ресурсів та їхній розподіл за вертикаллю управління, місцевих запозичень, фінансового контролю тощо. Усі вони виходили з необхідності побудови господарств територіальних союзів на засадах самоврядування як необхідної умови ефективного формування та використання фінансових ресурсів.

Аналіз історичних аспектів розвитку місцевих фінансів свідчить про сплеск наукового інтересу вітчизняних науковців щодо них у останніх десятиріччях XIX сторіччя аж до 30-х років XX сторіччя. Здобутки вчених можна віднести як до позитивної економіки, так і до нормативної. Важко переоцінити в становленні та розвитку місцевих фінансів як окремої галузі

знань вагому роль праць: І. Озерова, Л. Ходського, В. Лебедева, С. Вітте, С. Іловайського, В. Іванського, В. Твердохлебова, Г. Тіктіна, М. Мітіліно, М. Яснопольського, Л. Веліхова, М. Сірінова, Д. Боголепова та інших.

Щодо економічної сутності місцевих фінансів, необхідно зазначити, що вони не є складовою державних фінансів, хоча знаходяться в значній залежності від них. Місцеві фінанси є складовою суспільних фінансів або публічних фінансів.

Місцеві фінанси – це економічні відносини між органами місцевого самоврядування, державної влади, фізичними та юридичними особами, пов'язані з розподілом та перерозподілом частки вартості створеного в суспільстві валового внутрішнього продукту для задоволення потреб населення у суспільних благах.

Можна також виокремити категорію регіональні фінанси, яка являє собою економічні відносини між органами регіонального самоврядування, державної влади, фізичними та юридичними особами, пов'язані з розподілом та перерозподілом частки вартості створеного в суспільстві валового внутрішнього продукту для задоволення потреб населення у суспільних благах.

Оскільки місцевий та регіональний рівні влади мають різні можливості задовольняти потреби населення, їхні фінанси доречно відмежовувати. Територіальні фінанси об'єднують показники місцевих та регіональних фінансів.

Поняття місцевих фінансів не є синонімом поняття фінанси місцевих органів влади через нетотожність місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування. Також поняття місцевих фінансів не є синонімом поняття фінансів органів місцевого самоврядування (останні не містять фінанси комунальних підприємств і фінансових установ, що знаходяться у власності органів місцевого самоврядування), проте є синонімом поняття фінансів місцевого самоврядування та муніципальних фінансів.

Місцеві фінанси та регіональні фінанси є підпорядкованими категоріями фінансів та елементами фінансової системи держави. Серед ознак місцевих та регіональних фінансів слід вважати:

1. Грошова форма відносин. Місцеві та регіональні фінанси – це завжди грошові відносини, хоча варто визнати й виняток – залучення селян до виконання натуральних повинностей до ХХ

сторіччя в Росії та Франції. Проте, натуральні повинності зараховувалися в оплату грошових повинностей, тобто мали грошовий вимір.

2. Односторонній рух вартості від одного суб'єкта до іншого. На першій стадії за допомогою податків, зборів, обов'язкових платежів, отримання позик формуються фінансові ресурси місцевих та регіональних бюджетів. На другій стадії здійснюється фінансове вирівнювання та видатки бюджетів. Якщо органи місцевого та регіонального самоврядування виступають у ролі господарюючих суб'єктів, то ми спостерігаємо інші стадії формування (отримання прибутку, інвестицій, кредиту, доходу від реалізації національного багатства, що є у власності органів місцевого та регіонального самоврядування, оплати за надані послуги) та витрачання фінансових ресурсів.

3. Безоплатний рух вартості. Тобто розподіл та перерозподіл частки валового внутрішнього продукту здійснюється без одночасної еквівалентної компенсації, що і відрізняє місцеві та регіональні фінанси від інших економічних категорій та пов'язує їх з іншими фінансовими категоріями.

4. Розподільно-перерозподільний характер. Обмінний характер місцевим і регіональним фінансам не властивий. Вони лише розподіляють та перерозподіляють частину створеного в суспільстві валового внутрішнього продукту, іноді національне багатство, що знаходиться у власності органів місцевого та регіонального самоврядування (досвід широко використовується в сучасній Україні).

5. Формування фінансових ресурсів та їхнє витрачання.

6. Примусовий характер. Ще на початку ХХ сторіччя науковцями було підкреслено, що ні вільна конкуренція, ні закон попиту і пропозиції не мають місця, навпаки, тут панують: примусова влада, монопольний принцип, політичні і соціальні мотиви.

7. Регламентована форма фінансових відносин. Будь-яка фінансова діяльність органів місцевого та регіонального самоврядування регламентована законом, підзаконними актами, рішеннями представницької влади на місцях, статутами, положеннями комунальних установ тощо. Ця ознака пов'язана з контрольною функцією фінансів.

8. Обов'язкова участь органів місцевого і регіонального самоврядування та жителів територіальної громади як суб'єктів економічних відносин, що характеризують регіональні та місцеві фінанси.

3.2. Теорії та сутність місцевого самоврядування

Визначення місцевих фінансів, їхня роль та функції залежать від того, що вкладається в поняття місцевого самоврядування. Існує дві наукові позиції, що залежать від основного суб'єкта права місцевого самоврядування: або виділення в його якості жителів територіальної громади, або безпосередньо органів місцевого самоврядування.

Наукою сформовано три основні теорії, які пояснюють суть і природу місцевого самоврядування. Кожна з цих теорій виявляє особливості організації взаємовідносин між державою і місцевих самоврядуванням.

Перша теорія – Теорія природних прав общини.

Друга теорія – Державна теорія місцевого самоврядування.

Третя теорія – Теорія громадського самоврядування або теорія суспільно-господарського самоврядування.

Теорія природних прав общини сформувалася в роки Великої французької революції 1789 року. Базується на ідеї, що є природні права общини по аналогії з природними правами людини, громадянина. За цією теорією функції і зміст діяльності місцевого самоврядування ототожнюються з діяльністю общини. В основі теорії лежить твердження, що община як самоврядний територіальний колектив є таким же самоцінним утворенням, що й держава, проте виникла вона раніше держави, а це означає, що вона має природні невід'ємні права. Ці права общині державою не надавалися, значить, не можуть бути у неї відібрані. У зв'язку з цим органи місцевого самоврядування мають власну компетенцію, не підпорядковані державній владі і перебувають поза межами цієї влади. Кожен територіальний колектив має власні завдання, які він самостійно визначає. Держава може впливати на діяльність територіального колективу через

законодавство, проте воно не може позбавити його природних прав.

На діаметрально протилежних позиціях базується інша теорія – державна теорія місцевого самоврядування, сформована у середині XIX сторіччя німецькою школою юристів. У її основі лежить твердження, що органи місцевого самоврядування є органами державного управління і створюються державною владою для реалізації її функцій і завдань на місцевому рівні. Таким чином, вони знаходяться в структурі державної влади і їй підлегли. За цією теорією органи місцевого самоврядування не мають природних самобутніх прав і, у зв'язку з чим, місцеве самоврядування не може розглядатися як інститут, рівноцінний державі. Органи місцевого самоврядування перебувають в підпорядкуванні державної влади і виступають як її агенти на місцях. Таким чином, об'єм функцій і завдань, які мають органи місцевого самоврядування, повністю визначається державною владою.

Теорія громадського самоврядування – є синтезом двох попередніх теорій. Народилася також у Німеччині в другій половині XIX ст. В основі лежить те, що органи місцевого самоврядування мають власну, природну, а значить суверенну компетенцію тільки у сфері суспільного господарства або місцевих справ. У ці справи держава не втручається, вони розв'язуються самостійно органами місцевого самоврядування. А сфера політичних відносин повністю знаходиться в компетенції держави, в цій сфері органи місцевого самоврядування знаходяться в структурі державної влади і є її агентами на місцях.

У Англії, США і інших англomовних країнах використовувалася при формуванні місцевої влади перша теорія, у Франції – державна теорія місцевого самоврядування, в Німеччині і Росії – третя теорія – муніципального дуалізму.

Місцеве самоврядування в державі загального добробуту слід визначати як право жителів територіальних одиниць та створених ними органів місцевого самоврядування самостійно та за рахунок власних публічних ресурсів та грошових надходжень вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Суб'єктами управління місцевими справами є

жителі територіальних громад та створені ними органи місцевого самоврядування (представницькі та виконавчі).

3.3. Фінансові відносини органів місцевого й регіонального самоврядування

Фінансові відносини органів місцевого й регіонального самоврядування можуть виникати з державною владою та органами місцевого і регіонального самоврядування інших адміністративно-територіальних одиниць, а також з населенням та юридичними особами.

Фінансові відносини між органами місцевого і регіонального самоврядування та державною владою можуть будуватися за моделлю бюджетного (фіскального) федералізму або бюджетного (фіскального) унітаризму.

Модель бюджетного (фіскального) федералізму прагне до оптимуму між потребами та фінансовими можливостями місцевостей (муніципалітетів), регіонів та держави, коли всі рівні влади зацікавлені в економічному та соціальному піднесенні своїх територій. Центр уваги зосереджується на індивідуумі, на задоволенні його потреб. Це робить модель бюджетного (фіскального) федералізму економічно ефективною і пояснює причини її доволі швидкого поширення.

Очевидною є економічна ефективність зміни пріоритетів з бюджетного (фіскального) унітаризму на бюджетний (фіскальний) федералізм, який безпосередньо пов'язаний з демократичними процесами в суспільстві та децентралізацією, зокрема з фінансовою.

Фінансова децентралізація – це не лише передавання фінансових ресурсів. Цей процес значно ширший та містить також передання і делегування повноважень у фінансовій сфері (видаткових, дохідних, податкових).

Ефективність фінансової децентралізації пов'язана із результатами реформування адміністративно-територіального устрою, у рамках якого розвивається не тільки система місцевого самоврядування, а й система регіонального самоврядування. При

цьому регіональні утворення мають бути збільшені до вимог Номенклатури територіальних союзів ЄС.

Вибір теоретичної основи бюджетного (фіскального) федералізму має позначитися й на моделі відносин органів місцевого і регіонального самоврядування з населенням та юридичними особами відповідних територій. Останні пов'язані з моделями демократій: представницької або прямої, застосуванням їхніх окремих елементів.

Сучасні місцеві органи влади в демократичних країнах мають певні функції і завдання:

– власні функції і завдання, які взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією. У західних країнах вже чітко намітили сфери, обслуговування яких в більшості з них віднесене до власних повноважень: це соціальне обслуговування, початкова середня освіта, охорона здоров'я, дороги місцевого значення, ветеринарна допомога, догляд за бідними і сиротами, житлово-комунальне господарство, житлове будівництво, водозабезпечення, теплове господарство, економічна інфраструктура, збір і утилізація сміття, організація землекористування і т.і.;

– завдання, які доручаються місцевій владі центральним урядом, або так звані делеговані повноваження.

Витрати, які закріплюються за місцевими органами влади в межах власної компетенції в більшості країн підрозділяються на обов'язкові і факультативні.

Обов'язкові витрати здійснюються місцевими органами влади у обов'язковому порядку відповідно до законодавства по встановленому переліку.

Факультативні – це витрати, які здійснюються на власний розсуд місцевих органів влади на основі рішень, ухвалених їхніми представницькими органами.

Наявність функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади, є основною причиною необхідності фінансів для цих органів влади. Причиною функціонування місцевих фінансів є наявність територіальних колективів і відособлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади.

Основний показник ефективності надання суспільних благ – відсоток задоволених потреб населення. Цей відсоток може бути максимальним, коли при виробництві суспільних благ враховується принцип субсидіарності, тобто виробники суспільних благ знаходяться найближче до споживачів. Це є основною економічною передумовою існування територіального самоврядування та територіальних фінансів, а також, відповідно, процесів децентралізації.

Залучення жителів територіальних громад до вирішення та управління місцевими та регіональними справами шляхом соціальної мобілізації надасть можливість досягнути мети перерозподільних відносин: надати більше якісних суспільних благ (збільшити відсоток задоволення потреб населення) за меншу ціну. Відповідно науковцями розроблені основні вихідні положення фінансової діяльності органів місцевого і регіонального самоврядування, серед яких:

забезпечення верховенства права стосовно фінансової діяльності органів місцевого і регіонального самоврядування;

залучення громадськості до процесу ухвалення рішень щодо місцевих і регіональних справ (до планування, виконання та контролю за виконанням);

забезпечення постійно зростаючої участі органів самоорганізації населення в рішенні місцевих і регіональних справ;

прагнення ефективного виробництва суспільних благ, тобто виробництва більш якісних благ за меншу ціну;

прагнення максимального задоволення потреб населення; забезпечення прозорого та справедливого розміщення замовлень серед приватного сектора щодо виробництва суспільних благ;

короткострокова максимізація надходжень до місцевих і регіональних бюджетів не повинна бути пріоритетом та причиною втрати довгострокової максимізації надходжень;

сприяння економічному розвитку відповідної території, що збільшить її податковий потенціал та доходи її жителів;

забезпечення чіткого розподілу повноважень, відповідальності та співробітництва між представницькою та виконавчою місцевою і регіональною владою з приводу надання суспільних благ та його фінансового забезпечення;

забезпечення підзвітності та підконтрольності фінансової діяльності органів місцевого і регіонального самоврядування відповідній територіальній громаді.

3.4. Місцеві фінанси у складі фінансової системи

Місцеві та регіональні фінанси представляють собою досить складну систему взаємопов'язаних елементів. Так, до складу регіональних фінансів належать фінанси органів регіонального самоврядування (регіональні бюджети, регіональні позики, фінанси органів самоорганізації населення, створені на регіональному рівні) та фінанси комунальних підприємств та фінансових установ, що знаходяться у власності органів регіонального самоврядування.

Відповідно, до складу місцевих (муніципальних) фінансів належать фінанси органів місцевого самоврядування та фінанси комунальних підприємств та фінансових установ, що знаходяться у власності органів місцевого (муніципального) самоврядування.

Вітчизняною наукою, як правило, не поділяються територіальні фінанси на місцеві та регіональні. Загальну сукупність розглядають як місцеві фінанси. Виділяти окремо регіональні фінанси є доцільним.

Місцеві фінанси охоплюють фінанси первинних природних територіальних утворень будь-якої держави, регіональні – вторинних штучних. Функції, завдання та повноваження їхніх органів влади завжди різні, відрізняються своїм рівнем.

Відсутність наукових розробок щодо сутності певних елементів системи місцевих та регіональних фінансів обумовила необхідність їхнього розкриття. Так, фінанси комунальних підприємств, організацій та установ, що знаходяться у власності органів регіонального та місцевого (муніципального) самоврядування, – це економічні відносини між органами місцевого та регіонального самоврядування, юридичними особами та іншими суб'єктами, пов'язані з розподілом та перерозподілом частки вартості створеного продукту шляхом формування децентралізованих фінансових ресурсів для задоволення потреб населення у суспільних благах. Фінанси

органів самоорганізації населення визначено як економічні відносини між органами самоорганізації населення, органами місцевого та регіонального самоврядування, фізичними та юридичними особами, пов'язані з формуванням децентралізованих фінансових ресурсів для задоволення потреб населення у суспільних благах.

Місцеві позики запропоновано досліджувати як форму мобілізації позичкових фінансових ресурсів на принципах поворотності, строковості та платності органами місцевого самоврядування для забезпечення надання останніми суспільних благ.

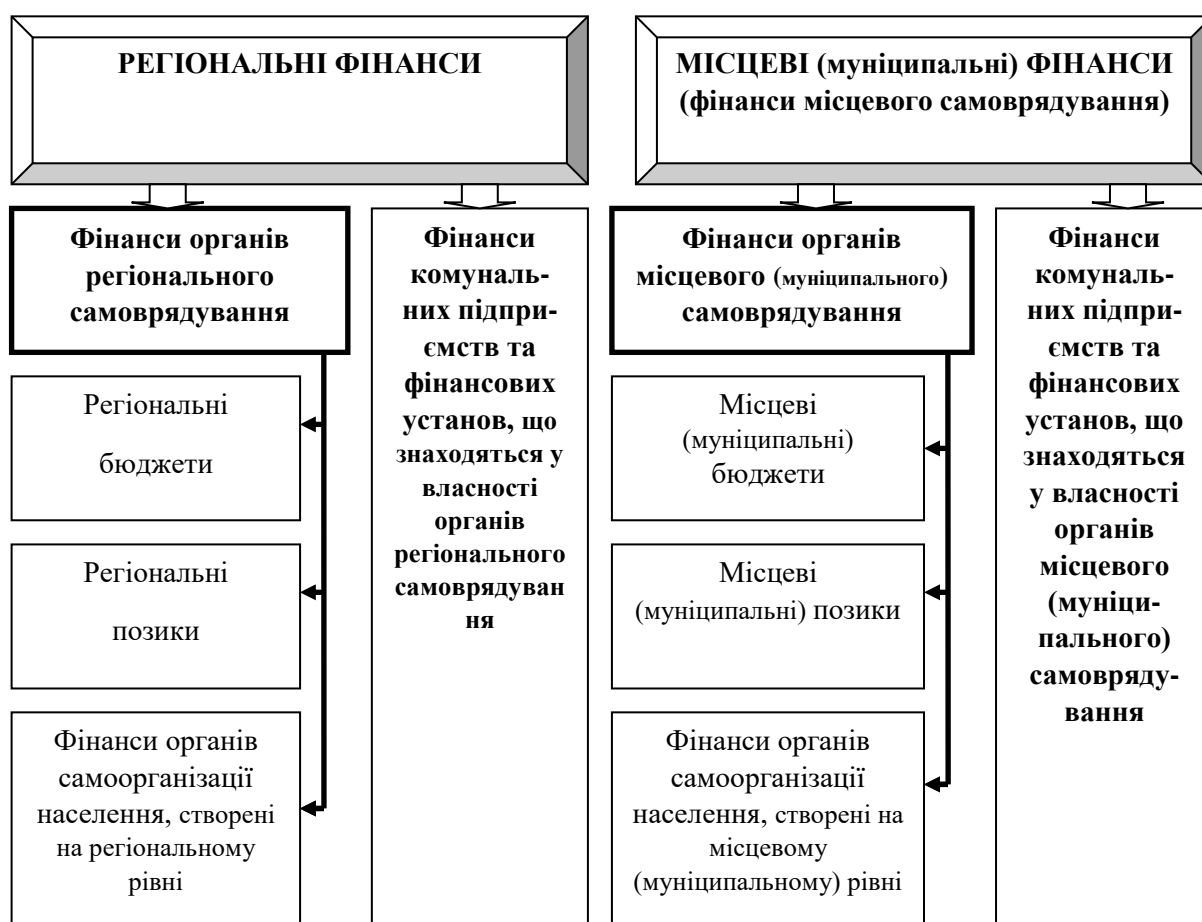


Рис. 3.1. Внутрішня будова системи місцевих та регіональних фінансів

Регіональні позики – це форма мобілізації позичкових фінансових ресурсів на принципах поворотності, строковості та платності органами регіонального самоврядування для забезпечення надання останніми суспільних благ.

Організація функціонування системи місцевих та регіональних фінансів подана на рис. 3.2.



Рис.3.2. Організація функціонування системи місцевих та регіональних фінансів

Зображені процеси проходять такі основні стадії:

формування видаткових повноважень органів місцевого і регіонального самоврядування як форми реалізації їхніх функцій і завдань. Основне питання, яке треба розв'язати, перш ніж будувати систему місцевих фінансів, – це визначення меж між завданнями, які має розв'язувати державна влада, і тими, що покладаються на місцеві органи влади. Тому важливим є визначення обсягу власних повноважень та делегованих. Виходячи з їхнього обсягу та співвідношення мають формуватися фінансові ресурси місцевого та регіонального самоврядування. Залежно від обсягу функцій та завдань, які покладається на місцеві органи влади, формуються роль і значення місцевих

фінансів у фінансовій системі держави. Відповідно це впливає на методологію дослідження місцевих фінансів, з позиції якої спочатку мають розглядатися видаткові повноваження та видатки органів місцевого самоврядування, а після цього – доходні повноваження та доходи;

вибір джерел фінансування видатків органів місцевого та регіонального самоврядування. Визначається місце та роль власних та закріплених доходів місцевих бюджетів, відрахувань від загальнодержавних податків та зборів, прямих міжбюджетних трансфертів, позик та платежів комунального характеру у фінансуванні надання суспільних благ населенню;

мобілізація доходів до місцевих та регіональних бюджетів;

здійснення фінансування видатків місцевих та регіональних бюджетів. Оцінюється ефективність витрачання фінансових ресурсів;

здійснення видатків органами самоорганізації населення. Видатки здійснюються за рахунок коштів місцевих та регіональних бюджетів, фізичних та юридичних осіб;

надання суспільних благ комунальними підприємствами та фінансовими установами. Важливим є визначення сфери функціонування фінансів комунальних підприємств та фінансових установ, а також забезпечення проведення ефективної тарифної політики органами державної влади та місцевого і регіонального самоврядування щодо платежів комунального характеру.

Система регіональних та місцевих фінансів має бути побудована за такими принципами, що створить умови для розвитку регіональних та місцевих фінансів та місцевого самоврядування в єдиних можливих для цього умовах – умовах децентралізації:

1) суспільні блага повинні надаватися тим рівнем самоврядування, який є найближчим до споживача, що надасть можливість врахувати інтереси жителів відповідних територій;

2) платники податків та споживачі суспільних благ повинні збігатися як просторово, так і в часі;

3) потреба в суспільних благах повинна бути чітко обґрунтована з урахуванням можливості та доцільності їхнього надання приватним сектором економіки;

4) доходи місцевого та регіонального самоврядування мають бути максимально диверсифікованими, тобто містити податки, збори та інші обов'язкові платежі, доходи комунальних підприємств та фінансових установ (зокрема комунальні платежі), позики, мобілізовані фінансові ресурси органів самоорганізації населення;

5) місцеве та регіональне самоврядування повинно мати достатні податкові повноваження, щоб впливати на економічний розвиток власних територій;

6) міжбюджетні трансферти повинні обмежено впливати на діяльність місцевого та регіонального самоврядування;

7) комунальні підприємства та фінансові установи, бюджетні установи місцевого та регіонального самоврядування повинні мати право на самостійну господарську діяльність, не залежну від рішень органів влади, а здійснювану на підставі договірних відносин;

8) за можливості вільна конкуренція має бути рушійною силою розвитку комунальних підприємств та фінансових установ, бюджетних установ;

9) до управління місцевими та регіональним фінансами максимально мають бути залучені жителі територіальних громад.

Місцеві та регіональні фінанси, та їхні складові як економічні категорії проявляються в таких функціях: розподілу та перерозподілу, контрольній функції. Елементи системи виконують специфічні для них функції в рамках загальних функцій системи.

3.5. Місцеві бюджети – провідна ланка місцевих фінансів

Бюджетна система, що нині функціонує не з'явилася так би мовити з чистого аркушу. Вона несе в собі багато рис бюджетної системи колишнього СРСР.

Бюджетна система останнього була сформована в 30-х роках ХХ сторіччя з початком мирного розвитку молоді радянської держави. Саме в цих роках було поставлено завдання розробити та впровадити радянську систему місцевих бюджетів (відповідно

до постанов ВЦВК «Про заходи щодо упорядкування фінансового господарства», «Про місцеві бюджети», «Про місцеві грошові кошти», «Про перелік видатків, які відносяться на місцеві грошові кошти», «Про місцеві фінанси» 1921 – 1923 років). Однак, незважаючи на ухвалені постанови місцеві бюджети так і не набули реальної автономії. Подальший розвиток бюджетної системи відбувався у напрямку посилення її централізації.

Інститут місцевих фінансів остаточно ліквідовано у 1938 році, коли було ухвалено сесією Верховної Ради СРСР єдиний бюджет країни на 1938 рік, що включав в себе і місцеві бюджети (бюджети союзних республік).

Аналогічна побудова спостерігалась до бюджету найнижчого рівня: місцеві бюджети адміністративно-територіальних одиниць нижчого рівня входили як складова частина до місцевих бюджетів територіальних одиниць вищого рівня влади. Це відповідно стосувалося і владних повноважень.

Зрозумілим є те, що місцеві бюджети були позбавлені і власної фінансової бази. Згодом переломним моментом стала податкова реформа, проголошена постановою ВЦВК і РНК СРСР від 2 вересня 1930 року. Вона різко скоротила чисельність податків і, в першу чергу тих, які було закріплено за місцевими бюджетами. Було встановлено жорстку систему контролю згори за доходами місцевих рад, прямого вилучення доходів місцевих бюджетів та регулювання їх на основі дольових відрахувань від загальносоюзних податків. Таким чином, значна частина бюджетних ресурсів концентрувалася у союзному бюджеті з подальшим перерозподілом на користь місцевих бюджетів, звичайно виходячи з суб'єктивних міркувань представників влади.

Існування інституту місцевого самоврядування в СРСР було відновлено у 1990 році. Хоча треба відзначити деякі теоретичні спроби обґрунтувати право існування місцевих фінансів в СРСР після війни у 50-х роках у період реформ М.С.Хрущова.

В Україні правове регулювання процесу відновлення фінансів місцевого самоврядування було пов'язане із ухвалою Закону Української РСР від 5 грудня 1990 року №512 – XII «Про бюджетну систему Української РСР». Згідно вимог пункту 3

статті 1 цього Закону, бюджетну систему Української РСР складала республіканський бюджет та місцеві бюджети, до яких належали обласні, районні, міські, селищні і сільські бюджети. При цьому було відзначено, що кожна обласна, міська, районна, селищна та сільська Рада народних депутатів має самостійний бюджет і, що основу самостійності бюджетів становлять власні та закріплені законом доходи по всіх ланках бюджетної системи.

Незначних перетворень зазнала бюджетна система та, відповідно, система міжбюджетних відносин і з введенням в дію Закону України від 29 червня 1995 року №253/95 – ВР «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про бюджетну систему Української РСР»».

Остання спроба реформувати систему місцевих бюджетів була зроблена з ухваленням Бюджетного кодексу України у 2001 році та його введення в дію з 2002 р.

Бюджетна система як сукупність бюджетів країни може мати двох ланкову або трьох ланкову побудову залежно від особливостей державного устрою. В унітарних країнах бюджетна система об'єднує дві ланки: бюджет центрального уряду та місцеві бюджети. У федеративних країнах окрім зазначених двох ланок існує третя – бюджети членів федерації.

Бюджетна система України – сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетним кодексом України визначено двох ланкову побудову бюджетної системи, яка включає: державний бюджет та місцеві бюджети. До складу останніх входять: бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах та бюджети місцевого самоврядування.

В свою чергу, бюджетами місцевого самоврядування визнаються бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад).

Характерною ознакою сучасної побудови бюджетної системи України є самостійність усіх бюджетів. Місцеві бюджети одного рівня не можуть бути включені до місцевих бюджетів іншого рівня. Законом України «Про місцеве самоврядування в

Україні» визначено, що самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та законодавчо закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрямки використання коштів.

Місцеві бюджети необхідно розглядати в трьох аспектах:

по-перше – це правовий акт, відповідно до якого виконавські органи влади одержують легітимне право на розпорядження певними фондами грошових коштів;

по-друге – це план витрат і доходів відповідного місцевого органу влади;

по-третє – це економічна категорія, оскільки бюджет є закономірним економічним атрибутом будь-якої самостійної територіальної одиниці, наділеної правовим статусом.

За допомогою доходів місцевих бюджетів місцеві органи влади виконують майже всі покладені на них функції і завдання.

Кожний бюджет складається з загального та спеціального фондів, які відрізняються один від одного наявністю чи відсутністю цільового направлення коштів. Крім того, використовується практика поділу бюджетних видатків на поточні та видатки розвитку.

Поточний бюджет включає доходи та видатки місцевих бюджетів, які утворюються і використовуються для покриття поточних потреб. Бюджет розвитку включає доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються та використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку відповідної території, що пов'язані зі здійснення інвестиційної та інноваційної діяльності.

Місцеві бюджети посідають важливе місце в економічному та соціальному житті суспільства, що знаходить відображення у різноманітних зв'язках, які виникають в процесі їхнього формування та використання, – з місцевим господарством, підприємствами, установами відповідних територій, органами державної влади та управління, з населенням. Найважливіші аспекти складної та багатогранної ролі місцевих бюджетів полягають у тому, що:

місцеві бюджети є важливим інструментом макроекономічного регулювання, за їх допомогою

перерозподіляється приблизно 12 % ВВП між різними сферами діяльності, соціальними групами населення, територіями;

місцеві бюджети сприяють досягненню пропорційності у розвитку територій, є одним із інструментів міжтериторіального перерозподілу фінансових ресурсів та здійснення фінансового вирівнювання;

місцеві бюджети в нинішніх умовах є одним із вагомих джерел задоволення життєвих потреб населення. Вони надають суспільні блага місцевого значення, частину суспільних благ загальнодержавного значення;

місцеві бюджети можна розглядати як основний фінансовий план розвитку територіальних громад, районів та областей.

3.6. Видатки місцевих бюджетів

Розмежування видатків між рівнями бюджетної системи відбувається таким чином.

За рахунок коштів державного бюджету здійснюються видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства та інші видатки, які не можуть бути передані на виконання місцевій владі. За рахунок коштів місцевого бюджету здійснюються видатки, які визначаються функціями держави та можуть бути передані на виконання місцевій владі для забезпечення найбільш ефективного їхнього виконання на основі принципу субсидіарності, та видатки, які мають місцевий характер.

Розмежування видатків між місцевими бюджетами здійснюється також на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання послуг та наближення їх до безпосереднього споживача, у зв'язку з цим:

з бюджетів місцевого самоврядування здійснюються видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання публічних послуг і які розташовані найближче до споживачів;

з бюджетів місцевого самоврядування, а також районних бюджетів здійснюються видатки на функціонування бюджетних

установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних публічних послуг для всіх громадян України;

з бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів фінансуються бюджетні установи та заходи, які забезпечують публічні послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

З бюджетів міст Києва та Севастополя здійснюються видатки всіх трьох груп.

Видатки місцевих бюджетів розподіляються на здійснення повноважень: власних і делегованих.

Під видатками місцевих бюджетів на виконання власних повноважень розуміють видатки, що здійснюються на підставі рішень органів місцевого самоврядування. До них відносяться видатки на:

- 1) місцеву пожежну охорону,
- 2) місцеві програми соціального захисту та соціального забезпечення (стосовно окремих категорій громадян, дітей, молоді, жінок, сім'ї),
- 3) місцеві програми розвитку ЖКГ та благоустрою населених пунктів,
- 4) культурно-мистецькі програми місцевого значення,
- 5) місцеві програми підтримки кінематографії та ЗМІ,
- 6) місцеві програми розвитку фізкультури та спорту,
- 7) утримання пам'яток архітектури місцевого значення,
- 8) місцеві транспорт і дорожнє господарство,
- 9) заходи з організації рятування на водах,
- 10) обслуговування боргу органів місцевого самоврядування,
- 11) місцеві програми природоохоронних заходів,
- 12) управління комунальним майном,
- 13) регулювання земельних відносин та ін.

Під видатками місцевих бюджетів на виконання делегованих повноважень розуміють видатки місцевих бюджетів, що делегуються органами державної влади на виконання

органами місцевого самоврядування. До них відносяться видатки на:

утримання органів управління,
охорону здоров'я,
освіту,
соціальний захист та соціальне забезпечення,
культуру і мистецтво,
фізкультуру і спорт та ін.

Склад та структура видатків місцевих бюджетів визначається відповідно до бюджетної класифікації видатків: функціональної, відомчої, економічної та програмної.

Планування видатків місцевих бюджетів на виконання делегованих повноважень, для їхнього повного фінансового забезпечення з боку держави, здійснюються відповідно до фінансового нормативу бюджетної забезпеченості.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість населення чи споживачів гарантованих послуг тощо. При його розрахунку може передбачатися обсяг нерозподілених видатків, який об'єднує види видатків на ті повноваження, встановлення нормативів по яких є недоцільним.

Фінансові нормативи бюджетної забезпеченості для місцевих бюджетів коригуються коефіцієнтами, що враховують відмінності у вартості надання гарантованих послуг залежно від:

- 1) кількості населення та споживачів гарантованих послуг;
- 2) соціально-економічних, демографічних, кліматичних, екологічних та інших особливостей (з часу їхнього визначення) адміністративно-територіальних одиниць.

Коригуючі коефіцієнти затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Загальний обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на виконання бюджетних програм місцевими бюджетами, розподіляється між видами видатків відповідно до пріоритетів бюджетної політики держави.

3.7. Доходи місцевих бюджетів

Практика діяльності органів місцевого самоврядування в умовах легітимізації їхніх прав довела, що саме фінансова незалежність є вирішальною у здійсненні функцій і завдань, які на них покладаються в сучасних складних умовах соціально-економічного розвитку, вона є необхідною умовою втілення всіх інших принципів місцевого самоврядування.

Фінансова незалежність – можливість самостійного вирішення питань комплексного фінансового забезпечення економічного та соціального розвитку даної території, що входять до компетенції відповідного рівня місцевого управління. Передумовою фінансової незалежності є розумна, з точки зору економічної доцільності, децентралізація влади та адекватний розподіл повноважень, відповідальності та фінансово-економічної бази між центром і органами місцевого самоврядування. Концептуальні основи фінансової незалежності місцевого самоврядування повинні полягати в оптимальному врахуванні інтересів держави, підприємницьких структур, населення і місцевого самоврядування.

При цьому слід пам'ятати, що нічим не обмежена фінансова незалежність місцевого самоврядування має такі ж негативні ознаки, як і надмірна централізація у використанні фінансових ресурсів, що створюються на даній території.

Фінансова основа місцевого самоврядування визначена Конституцією, Бюджетним кодексом України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Рівень фінансової незалежності, або автономії місцевих органів влади може бути визначено системою кількісних показників. Це:

- питома вага видатків на реалізацію власних повноважень;
- питома вага видатків для забезпечення делегованих повноважень;
- питома вага власних доходів;
- питома вага власних і закріплених доходів;
- питома вага доходів від місцевих податків і зборів та незв'язаних субсидій;

ступінь залежності від окремих доходних джерел;
коефіцієнт податкостроможності окремої адміністративно-територіальної одиниці чи територіального колективу.

Оснoву доходної бази місцевих бюджетів складають власні доходи і доходи на виконання делегованих повноважень.

Власні доходи – доходи, які формуються на основі рішень органу місцевого самоврядування на підвідомчій йому території і повністю йому належать. За рахунок власних доходів місцеві органи влади виконують майже всі власні функції і завдання, які входять в сферу їхньої власної компетенції.

До доходів на виконання делегованих повноважень відносяться закріплені доходи, регулюючі доходи та міжбюджетні трансферти.

Закріплені доходи – доходи, які повністю або певною частиною на довгостроковій основі закріплюються за певним рівнем місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи – доходи, які надходять до місцевих бюджетів у вигляді процентних відрахувань від загальнодержавних податків та зборів.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Логічним є те, що доходи на виконання делегованих повноважень враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів. З 2015 року в Україні скасована практика розподілу доходів та видатків місцевих бюджетів залежно від участі у бюджетному вирівнюванні.

До доходів загального фонду бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад належать:

1) 60 % податку на доходи фізичних осіб (40 % на території міста Києва);

2) 37 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;

3) 45 % рентної плати за спеціальне використання води;

4) 25 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення;

5) 3 % рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату;

- 6) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;
- 7) державне мито;
- 8) акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлю підакцизних товарів;
- 9) 13,44 % акцизного податку з виробленого в Україні пального та ввезеного на митну територію України;
- 10) 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств державної власності), який зараховується до бюджету міста Києва;
- 11) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності;
- 12) місцеві податки та збори;
- 13) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати;
- 14) плата за державну реєстрацію;
- 15) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності;
- 16) рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення;
- 17) плата за розміщення тимчасово вільних коштів відповідних бюджетів місцевого самоврядування;
- 18) орендна плата за водні об'єкти (їхні частини);
- 19) кошти від реалізації безхазяйного майна;
- 20) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності;
- 21) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їхніх об'єднань;
- 22) плата за надання інших адміністративних послуг, що справляється за місцем надання послуг;
- 23) адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень;
- 24) адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань;
- 25) інші доходи відповідно до статті 63 Бюджетного кодексу України.

До доходів загального фонду районних бюджетів належать:

податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є районні ради;

плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються районними державними адміністраціями;

надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, засновником яких є районні ради;

орендна плата за водні об'єкти (їхні частини), що надаються в користування на умовах оренди районними державними адміністраціями, районними радами;

концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, засновником яких є районні ради;

адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їхніх обтяжень, що здійснюється районними державними адміністраціями;

адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що здійснюється районними державними адміністраціями;

частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їхніх об'єднань;

плата за надання інших адміністративних послуг;

інші доходи, що підлягають зарахуванню до районних бюджетів відповідно до законодавства.

До доходів загального фонду бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів належать:

- 1) 15 % податку на доходи фізичних осіб;
- 2) 10 % податку на прибуток підприємств (крім податку на прибуток підприємств державної власності);
- 3) податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності, засновником яких є Верховна Рада Автономної Республіки Крим та обласні ради;
- 4) 45 % рентної плати за спеціальне використання води;
- 5) 25 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення;
- 6) 2 % рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату;
- 7) плата за використання інших природних ресурсів;

8) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції), що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим;

9) орендна плата за водні об'єкти (їхніх частин), що надаються в користування на умовах оренди Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями;

10) частина чистого прибутку (доходу) комунальних унітарних підприємств та їхніх об'єднань;

11) плата за розміщення тимчасово вільних коштів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів;

12) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними державними адміністраціями;

13) плата за державну реєстрацію;

14) адміністративні штрафи, штрафні санкції тощо;

15) надходження від орендної плати за користування майновим комплексом та іншим майном, що перебуває в комунальній власності, засновником яких є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні ради;

16) концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності, засновником яких є Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні ради;

17) інші доходи.

Важлива задача центральних органів влади при регулюванні доходів місцевих органів влади – не обмежувати їхню фінансову автономію. Рішення цієї задачі може бути досягнуте при оптимальному поєднанні власних, закріплених доходів та міжбюджетних трансфертів.

Західний досвід свідчить, що в багатьох зарубіжних країнах забезпечена достатня власна фінансова база місцевих бюджетів, крім того використовуються переважно незв'язані субсидії.

Основу доходів місцевих бюджетів повинні складати місцеві податки і збори. Виходячи з досвіду зарубіжних країн, місцеві податки і збори складають в Швеції – 61 % комунальних доходів, в Данії – 51 %, в Швейцарії – 46 %, в Норвегії – 43 %, у Франції – 36 %, у Фінляндії – 34 %, в Іспанії – 31 %. Водночас у Греції він становить лише 2 %, у Словенії, Румунії, Нідерландах – 5 %, в Угорщині – 4 %, в Болгарії – 1 %, в Латвії – 6 %.

У Бельгії чисельність місцевих податків і зборів складає 100 найменувань, в Італії – 70, у Франції – більше 50, в Англії та Ірландії – 1 (з нерухомого майна).

Місцеві податки та збори в Україні є складовою системи оподаткування, засади побудови були визначені Законом України «Про систему оподаткування» №77/97 – ВР від 18 лютого 1997 року. Порядок справляння місцевих податків та зборів регулювався Декретом Кабінету Міністрів України «Про місцеві податки та збори» від 20 травня 1993 року.

Місцеві ради (сільські, селищні, міські) відповідно до переліку місцевих податків та зборів, передбаченого Законом України «Про систему оподаткування», запроваджували на своїй території місцеві податки, визначали механізм їхнього справляння та порядок сплати. Місцеві органи самоврядування за кожним видом місцевих податків та зборів розробляли положення, яким регламентувався порядок сплати та перерахування до місцевого бюджету в межах встановленого переліку та граничних ставок.

З ухваленням Податкового кодексу України місцеві ради були зобов'язані встановлювати податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності. Вони на свій вибір можуть встановлювати збір за місця для паркування транспортних засобів, а також туристичний збір.

З 2015 року до місцевих податків належать: податок на майно; єдиний податок.

До місцевих зборів належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Місцеві ради обов'язково встановлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю).

Місцеві ради в межах повноважень, визначених Податковим кодексом, вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору.

Запровадження в територіальних утвореннях місцевих податків та зборів, не передбачених Податковим кодексом, забороняється.

3.8. Фінансове вирівнювання територіальних утворень

У бюджетній системі України обов'язково виникають взаємовідносини між різними бюджетами, яким притаманні великі за обсягами зустрічні потоки бюджетних коштів. Підставою для існування міжбюджетних відносин є визначені законодавством держави:

розподіл повноважень між державною виконавчою владою та органами місцевого самоврядування;

гарантія з боку держави щодо фінансування наданих повноважень органам місцевого самоврядування;

розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи.

Найважливіші складові системи міжбюджетних відносин:

1) розмежування видатків бюджетів відповідно до розподілу повноважень між державною владою і місцевим самоврядуванням;

2) забезпечення бюджетів доходами, достатніми для виконання покладених на них завдань;

3) підтримка «бідних» у фінансовому розумінні територій (і відповідних бюджетів);

4) вилучення коштів у відносно «багатих» у фінансовому розумінні територій (із відповідних бюджетів);

5) різні форми взаємовідносин, що виникають у процесі виконання бюджетів (векселі, взаємозаліки, бюджетні позички тощо).

Міжбюджетні відносини – це відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та Законами України.

За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяються на вертикальні – між бюджетами різних рівнів, і горизонтальні – між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні. Перерозподіл ресурсів між територіями одного рівня здійснюється тільки через посередництво бюджету вищого рівня або державного бюджету).

Необхідність проведення горизонтального фінансового вирівнювання обумовлено суттєвою відмінністю у об'єктивних можливостях здійснювати власні та делеговані повноваження. На ці можливості впливають: рівень соціально – економічного розвитку певної території, природно – кліматичні умови, різні демографічні умови, господарська спеціалізація, рівень екологічного навантаження тощо.

Основним ж методом фінансового вирівнювання є метод міжбюджетних трансфертів, який включає в себе (за досвідом іноземних країн) такі інструменти: прямі (гранти) та непрямі (податкові розщеплення) трансферти; цільові та загальні трансферти (гранти); поточні та капітальні трансферти (гранти). Також трансферти можуть бути одноразовими чи строковими, можуть вимагати зустрічного фінансування, чи будь-які умови (наприклад, у Швеції центральний уряд скорочує розмір державних субсидій комунам у випадку завищення податкового навантаження з місцевого комунального податку), або не передбачати жодних вимог.

Поєднання інструментів міжбюджетних трансфертів у різних країнах несхоже. Воно залежить від задач, що стоять перед органами влади під час бюджетного вирівнювання.

Механізми надання прямих міжбюджетних трансфертів можна розділити за ступенем об'єктивності на:

розподіл за формулою;

диференційований підхід (досить відомим прикладом є невдалий досвід використання міжбюджетних трансфертів для фінансового вирівнювання територій в Україні до ухвалення Бюджетного кодексу. Серед республік колишнього СРСР яскравим прикладом є фінансове вирівнювання бюджетів в Грузії, Молдові, Узбекистані та Таджикистані);

встановлення спеціальних (особливих) правил стосовно вирівнювання специфічних територіальних утворень.

Досвід фінансового вирівнювання за допомогою формули має багато країн. Серед республік колишнього СРСР формульний підхід до розподілу фонду міжбюджетних трансфертів використовується в Естонії, Латвії, Литві, Вірменії, Киргизстані, Росії та з 2001 року в Україні.

Взагалі, вирівнювання здійснюють або для створення всім учасникам однакових стартових умов – вирівнювання

податкового потенціалу (характерно для країн з розвинутою децентралізованою системою правління), або для забезпечення рівного розподілу між ними кінцевих результатів – досягнення стандартного рівня споживання державних послуг на всій території країни (характерно для країн, які дотримуються унітарних традицій), або намагаються вирішувати обидва завдання. Після окреслення цілей вирівнювання фінансових можливостей територій визначають показники, що підлягають вирівнюванню, особливості їхніх розрахунків, систему коригуючих коефіцієнтів, які здатні максимально врахувати відмінності в умовах існування регіонів. Також встановлюються середні показники по країні та діапазон, в межах якого вирівнювання буде здійснюватись.

Проте, намагаючись розробити механізм міжбюджетних трансфертів, який би враховував специфічні особливості адміністративно-територіальних утворень, уряд вимушений створювати складні математичні моделі.

Види взаємовідносин:

регламентовані законодавчими та інструктивними документами;

договірні – на підставі угоди між відповідними органами влади чи управління.

Для забезпечення відповідності між повноваженнями на фінансування видатків, закріплених законодавчими актами України за відповідними бюджетами, та бюджетними ресурсами, які повинні забезпечувати виконання цих повноважень, здійснюється регулювання міжбюджетних відносин. Механізм регулювання міжбюджетних відносин базується на використанні фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, як певного рівня соціальних послуг у розрахунку на душу населення, надання яких гарантується державою виходячи з наявних фінансових ресурсів та визначеного обсягу міжбюджетних трансфертів.

Дискусії науковців та практичне втілення результатів пошуку раціонального розмежування повноважень між державною та місцевою владою привели багато науковців до висновку, що неможливо чітко встановити критерій розподілу функцій та завдань між центральним та місцевими рівнями влади. Розподіл повноважень в кожній країні здійснюється за власними

принципами та власним обґрунтуванням доцільності, виходячи з національних традицій.

При нестачі у місцевих органів влади обсягу доходів для виконання делегованих функцій і завдань, держава поповнює їх за допомогою міжбюджетних трансфертів.

Міжбюджетні трансферти в Україні поділяються на:

базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

субвенції;

реверсну дотацію (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій);

додаткові дотації.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам:

1) базова дотація;

2) субвенції на здійснення державних програм соціального захисту;

3) додаткова дотація на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів внаслідок надання пільг, встановлених державою;

4) додаткова дотація на здійснення переданих з державного бюджету видатків з утримання закладів освіти та охорони здоров'я;

5) субвенція на виконання інвестиційних проєктів;

6) освітня субвенція;

7) субвенція на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами;

8) медична субвенція;

9) субвенція на фінансування заходів соціально-економічної компенсації ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;

10) субвенція на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах;

11) інші додаткові дотації та інші субвенції.

У Державному бюджеті України затверджується обсяг міжбюджетних трансфертів окремо для кожного з відповідних

місцевих бюджетів, якщо є підстави для надання та отримання відповідних міжбюджетних трансфертів.

Порядок та умови надання субвенцій з державного бюджету місцевим бюджетам визначаються Кабінетом Міністрів України.

Порядок та умови надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам, яка вперше визначена законом про Державний бюджет України, затверджуються Кабінетом Міністрів України не пізніше 30 днів з дня набрання ним чинності.

Розподіл додаткових дотацій між місцевими бюджетами здійснюється на підставі критеріїв, визначених Кабінетом Міністрів України.

За формульним розрахунком серед видів міжбюджетних трансфертів в Україні з 2001 року визначався розмір або дотацій вирівнювання або коштів, що передаються до державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів.

З 2015 року в Україні горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів здійснюється окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб з урахуванням таких параметрів:

- 1) кількість населення;
- 2) надходження податку на прибуток підприємств за останній звітний бюджетний період;
- 3) надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період;
- 4) індекси податкоспроможності відповідного обласного бюджету, що визначаються окремо за надходженнями податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб.

Індекс податкоспроможності відповідного обласного бюджету є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету порівняно з аналогічним середнім показником по всіх обласних бюджетах України у розрахунку на одну людину.

З 2015 року також здійснюється горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування. Воно проводиться з урахуванням таких параметрів:

- кількість населення;

надходження податку на доходи фізичних осіб за останній звітний бюджетний період;

індекс податкоспроможності відповідного бюджету.

Індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, що визначає рівень податкоспроможності бюджету місцевого самоврядування порівняно з аналогічним середнім показником по всіх бюджетах місцевого самоврядування в Україні (крім бюджетів міст Києва та Севастополя) у розрахунку на одну людину.

Індекси податкоспроможності місцевих бюджетів не можуть змінюватися і переглядатися частіше, ніж один раз на рік, крім випадків:

виділення нових або зміни статусу вже наявних адміністративно-територіальних одиниць;

зміни місцезнаходження суб'єктів господарювання – платників податків;

зміни податкового законодавства.

Зміна обсягу надходжень податку на прибуток підприємств та податку на доходи фізичних осіб за відповідний бюджетний період повинна бути підтверджена органами стягнення.

При здійсненні вирівнювання враховується значення індексу податкоспроможності відповідного бюджету.

Якщо значення індексу:

в межах 0,9 – 1,1 – вирівнювання не здійснюється;

менше 0,9 – надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 % суми, необхідної для досягнення значення такого індексу забезпеченості відповідного бюджету 0,9;

більше 1,1 – передається реверсна дотація з відповідного бюджету в обсязі 50 % суми, що перевищує значення такого індексу 1,1.

Бюджетним кодексом України також передбачена можливість передання міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами.

Так, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та місцеві ради можуть передбачати у відповідних бюджетах такі види міжбюджетних трансфертів:

1) субвенції на утримання об'єктів спільного користування чи ліквідацію негативних наслідків діяльності об'єктів спільного користування;

2) субвенції на виконання інвестиційних проєктів, у тому числі на будівництво або реконструкцію об'єктів спільного користування;

3) дотації та інші субвенції.

Умови надання таких субвенцій визначаються відповідним договором сторін.

Міжбюджетні трансферти з державного бюджету місцевим бюджетам перераховуються з рахунків державного бюджету органами Казначейства України бюджету Автономної Республіки Крим, обласним бюджетам, бюджетам міст Києва і Севастополя, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти. Порядок перерахування міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам, реверсної дотації, а також порядок перерахування міжбюджетних трансфертів між місцевими бюджетами визначаються Кабінетом Міністрів України і мають забезпечувати своєчасність, рівномірність, гарантованість та повноту перерахування трансфертів. Відповідно до розпису Державного бюджету України органами Казначейства України здійснюється перерахування базової дотації та реверсної дотації щодавно, освітньої і медичної субвенцій – двічі на місяць, а субвенції на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами – один раз на місяць.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Яким чином здійснювалося формування науки про місцеві фінанси?

2. В чому полягає сутність місцевих фінансів?

3. Назвіть ознаки місцевих фінансів.

4. Які причини виникнення місцевих фінансів?

5. Які структурні елементи системи місцевих фінансів?

6. Які структурні елементи системи регіональних фінансів?

7. В чому полягають основні теорії місцевого самоврядування?

8. Які основні етапи розвитку місцевих бюджетів в Україні?

9. Які видатки фінансуються за рахунок місцевих бюджетів? В чому полягають основні принципи розмежування видатків місцевих бюджетів?

10. Яку роль відіграють податкові та неподаткові надходження у формуванні дохідної бази місцевого самоврядування?

11. Які напрями зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів можна запропонувати?

12. Як змінилася система місцевого оподаткування з ухваленням Податкового кодексу України та змін до нього?

13. В чому полягає сутність міжбюджетних відносин?

14. Які передумови виникнення міжбюджетних відносин?

15. Які основні види міжбюджетних трансфертів?

16. Як здійснюється горизонтальне фінансове вирівнювання в Україні?

Тестові завдання

1. Місцеві фінанси як система включають такі елементи
 - А фінанси органів місцевого самоврядування
 - Б фінанси комунальних підприємств та фінансових установ, що знаходяться у власності органів місцевого самоврядування
 - В видатки, доходи, місцеві фінансові інститути
 - Г моделі фінансових систем, позабюджетні фонди, місцеві фінансові інститути
 - Д видатки, доходи, місцеві фінансові інститути, резервні фонди
2. Серед ознак місцевих та регіональних фінансів слід вважати
 - А грошову форму відносин; односторонній рух вартості від одного суб'єкта до іншого; безоплатний рух вартості; примусовий характер; регламентовану форму фінансових відносин тощо
 - Б матеріальну форму відносин; односторонній рух вартості від одного суб'єкта до іншого; безоплатний рух вартості;

примусовий характер; регламентовану форму фінансових відносин тощо

В грошову форму відносин; еквівалентний обмін; безоплатний рух вартості; примусовий характер; регламентовану форму фінансових відносин тощо

Г грошову форму відносин; односторонній рух вартості від одного суб'єкта до іншого; еквівалентний обмін товарами, роботами та послугами; примусовий характер; регламентовану форму фінансових відносин тощо

Д грошову форму відносин; односторонній рух вартості від одного суб'єкта до іншого; еквівалентний обмін; добровільний характер; регламентовану форму фінансових відносин тощо

3. Причинами виникнення місцевих фінансів є

А наявність територіальних колективів, відокремлення функцій і завдань, які покладаються на їхні органи влади

Б законодавче відокремлення функцій і завдань, які покладаються на місцеві органи влади та територіальні одиниці, регіони

В наявність територіальних колективів та необхідність у накопиченні місцевих фінансових ресурсів

Г ухвалення Конституції України

Д ухвалення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»

4. Функціонування місцевих фінансів України регламентується такими законодавчими актами

А Законом України «Про місцеве самоврядування»

Б Законом України «Про бюджетну систему України»

В Законом України «Про соціальний захист ветеранів війни»

Г Законом України «Про вищу освіту»

Д Конституцією України

5. Регулюючі доходи – це

А доходи, що передаються центральною владою місцевим органам влади

Б доходи, що передаються з бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня

В податки та доходи, від яких встановлюється відсоток відрахувань з Державного до місцевих бюджетів, або з бюджетів вищого територіального рівня до бюджетів нижчого територіального рівня

Г доходи та податки, які передаються з бюджетів нижчого рівня до бюджетів вищого рівня

Д доходи та збори, що розподіляються між бюджетами різних рівнів як по вертикалі так і по горизонталі

6. Оформлення інституту місцевого самоврядування в Росії відбулося

А у процесі Червненого перевороту 1905 р.

Б у результаті кріпосної реформи 1861 р.

В після земської реформи 1864 р.

Г під час Першої світової війни

Д у процесі Жовтневого перевороту 1917 р.

7. Під видатками місцевих бюджетів на виконання власних повноважень розуміють

А видатки, що передаються на виконання органів місцевого самоврядування

Б видатки, що здійснюються на підставі рішень органів регіонального самоврядування

В видатки, що здійснюються на підставі рішень органів державної влади

Г видатки, що здійснюються на підставі рішень органів місцевого самоврядування та державної влади

Д видатки, що здійснюються на підставі рішень органів місцевого самоврядування

8. Комунальний сектор в Україні включає

А благодійні фонди, готелі

Б житлово-комунальне господарство, автобусні парки

В державні підприємства, транспортні підприємства

Г суспільні підприємства, підприємства комунальної енергетики

Д приватні підприємства, благодійні фонди

9. Доходи від об'єктів комунальної власності включають
- А доходи від підприємств, організацій та установ
 - Б доходи від державних підприємств
 - В доходи від підприємств, організацій і установ комунальної власності
 - Г доходи від приватних підприємств
 - Д кошти від приватизації майна, що знаходиться у державній власності
10. Фінансову основу місцевого самоврядування складають
- А позабюджетні цільові (в тому числі валютні) фонди
 - Б видатки місцевих бюджетів
 - В доходи місцевих бюджетів
 - Г бюджет розвитку
 - Д бюджетні трансферти
11. Міжбюджетні відносини в Україні будуються на основі таких інструментів
- А загальнодержавні податки та збори
 - Б власні, закріплені та регулюючі доходи
 - В місцеві податки і збори
 - Г нормативи відрахувань від регулюючих податків та доходів
 - Д внески до державного бюджету України
12. Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності обласних бюджетів здійснюється з урахуванням таких параметрів
- А кількість населення
 - Б кількість бюджетних установ
 - В індекс відносної податкоспроможності адміністративно-територіальної одиниці та прогнозний показник кошика доходів місцевих бюджетів
 - Г регулюючі доходи місцевих бюджетів
 - Д власні та закріплені доходи місцевих бюджетів
13. Бюджетний федералізм включає дві основні групи моделей
- А децентралізована та централізована

- Б** централізована та кооперативна
- В** кооперативна та децентралізована
- Г** спільні
- Д** муніципальні

- 14.** Бюджетний унітаризм – це така форма внутрішніх міжурядових фінансових відносин, основні принципи організації яких визначаються
- А** місцевою владою
 - Б** центральною владою
 - В** центральною і місцевою владою через механізм їхніх консультацій і переговорів
 - Г** суспільством
 - Д** органами місцевого самоврядування
- 15.** Міжбюджетні трансферти в Україні поділяються на
- А** базову дотацію (трансферт, що надається з державного бюджету місцевим бюджетам для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій)
 - Б** субвенції
 - В** реверсну дотацію (кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів для горизонтального вирівнювання податкоспроможності територій)
 - Г** додаткові дотації
 - Д** дотації вирівнювання

РОЗДІЛ 4

ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Основні терміни і поняття: суб'єкт господарювання, фінанси суб'єктів господарювання, фінансові ресурси суб'єктів господарювання, фінансові відносини, фінансова діяльність, фінансовий механізм.

4.1. Суб'єкти господарювання та їхні види

Суб'єкти господарювання є основою розвитку та ефективного функціонування не тільки національної економіки, а країн світу. Так, рівень науково-технічного та виробничого потенціалу розвитку будь-якої країни визначають великі суб'єкти господарювання, а середні та малі забезпечують її ділову активність й стабільність соціально-економічного розвитку.

Суб'єктами господарювання є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

До суб'єктів господарювання відносять:

1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Відповідно до даних Державної статистичної служби України станом на 1 січня 2020 року загальна кількість суб'єктів господарювання в Україні склала – 1 941 625 одиниць, з них фізичних осіб – підприємців – 1 561 028 одиниць. Порівняно з 2018 роком загальна кількість суб'єктів господарювання зросла на 5,5 %, а порівняно з 2015 року навпаки скоротилась на 1,7 %.

Щодо кількості фізичних осіб – підприємців, то їхня кількість у 2019 р. порівняно з 2018 роком зросла на 5,2 %, а порівняно з 2015 роком скоротилась на 4,3 %.

Суб'єктам господарювання притаманні такі ознаки:

вони здійснюють господарську (підприємницьку та некомерційну) діяльність;

наділені господарською компетенцією (сукупністю господарських прав та обов'язків);

мають відокремлене майно;

несуть відповідальність у межах належного їм майна, крім випадків, передбачених законодавством (наприклад, відповідальність учасників повного товариства).

Суб'єкти господарювання поділяються на два основних види, залежно від того, чи мають вони на меті отримання прибутку за результатами своєї діяльності, чи їхня діяльність не спрямована на отримання прибутку, а лише на досягнення певного соціально-економічного ефекту. За таким принципом Господарський кодекс України поділяє суб'єктів господарювання на підприємницькі (комерційні) та непідприємницькі (некомерційні).

Комерційні суб'єкти господарювання – це суб'єкти господарювання, які самостійно, ініціативно, систематично та на власний ризик здійснюють господарську діяльність для досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Комерційні суб'єкти господарювання здійснюють свою діяльність на основі відповідних принципів:

вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;

самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів;

використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію і послуги відповідно до закону;

вільний найм підприємцем працівників;

комерційного розрахунку та власного комерційного ризику;

вільного розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

самостійного здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Некомерційні суб'єкти господарювання – це суб'єкти господарювання, які самостійно, систематично здійснюють господарську діяльність, що спрямовану на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

До суб'єктів некомерційної господарської діяльності відносять: бюджетні установи; громадські об'єднання; політичні партії; релігійні організації; благодійні організації; пенсійні фонди; спілки; дачні (дачно-будівельні) кооперативи; садівничі та гаражні (гаражно-будівельні) кооперативи (товариства); об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, асоціації власників жилих будинків; професійні спілки, їхні об'єднання та організації профспілок; організації роботодавців та їхні об'єднання; сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи; кооперативні об'єднання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Другою ознакою суб'єкта господарювання є господарська компетенція – сукупність загальних юридичних можливостей щодо участі у правовідносинах, що закріплюється законодавством за суб'єктами господарювання як суб'єктами права. Вказана ознака визначається в науці господарського права як господарська правосуб'єктність. Таким чином, господарська правосуб'єктність – це визнана законодавством за суб'єктом господарювання сукупність юридичних можливостей щодо участі в безпосередній господарській діяльності та її організації.

До третьої ознаки відноситься здатність суб'єкта господарювання реалізовувати власну господарську компетенцію на основі права власності, господарського відання, оперативного управління та оперативно-господарського використання майна відповідно до змісту своєї господарської компетенції Господарського та інших законів України.

За четвертою ознакою суб'єкт господарювання забезпечує розвиток конкурентного ринку із відповідальними контрагентами.

Суб'єкти господарювання класифікують за окремими критеріями, а саме:

1) за місцем в системі господарювання:

організації, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність – це підприємства, банки, страхові організації, господарські товариства, тощо;

організації, що безпосередньо здійснюють управління суб'єктами господарювання – це власники майна або уповноважені ними органи, головні підприємства щодо дочірніх, господарські об'єднання; центральні органи господарського керівництва, які очолюють відповідну галузь економіки та здійснюють у межах цієї галузі функції управління – міністерства, відомства, місцеві державні адміністрації тощо.

2) за речовим правом на майно:

господарські організації, що володіють правом власності на майно – це господарські товариства тощо;

господарські організації з правом повного господарського відання щодо майна – це державні, комунальні підприємства тощо;

господарські організації з правом оперативного управління щодо майна – це казенні підприємства тощо.

3) за обсягом господарської компетенції;

господарські організації з повною господарською компетенцією – права юридичної особи;

господарські організації з обмеженою господарською компетенцією – без права юридичної особи, внутрішні підрозділи господарської організації, промислово-фінансові групи.

4) за порядком створення та характером відносин між засновниками і господарською організацією:

установи, що створюються одним засновником у розпорядчому порядку на засадах влади та підпорядкування;

корпорації, що створюються кількома засновниками, шляхом укладення між ними угоди у добровільному порядку.

5) за формою власності суб'єкти господарювання поділяють на:

державні – це державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, господарські міністерства та відомства;

комунальні – це комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їхні виконавчі органи;

колективні – це господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями;

приватні – це індивідуальні підприємці, приватні підприємства;

змішані – це орендні підприємства, спільні підприємства, а також промислово-фінансові групи, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

б) залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду виділяють:

унітарне підприємство – створюється одним засновником. Унітарними є державні комунальні підприємства, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника;

корпоративне підприємство – утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їхнім спільним рішенням (договором). Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, у тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб;

7) залежно від галузевої приналежності суб'єкти господарювання розрізняють: промислові, аграрні, торгівельні, будівничі, туристичної та фінансової сфер, культурні та наукові, транспортні тощо;

8) залежно від масштабів діяльності суб'єкти господарювання поділяють на: великі, середні, малі та мікропідприємств. Відповідно й до законодавчих актів України існує й вищезазначена класифікація. Так, відповідно до Господарського кодексу України та Закону України № 996-XIV від 16.07.1999 р. «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» суб'єкти господарювання належать до мікропідприємств, малих, середніх або великих підприємств. Проте, критерії розподілу зазначених суб'єктів господарювання

у відповідних законодавчих актах є різними, що представимо у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1

Види суб'єктів господарювання відповідно до законодавства України

За Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (ст.2)	За Господарським кодексом України (ст.55)
Мікропідприємства	
<ul style="list-style-type: none"> – балансова вартість активів – до 350 тисяч євро; – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 700 тисяч євро; – середня кількість працівників – до 10 осіб. 	<ul style="list-style-type: none"> – кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб; – річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 млн. євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.
Малі підприємства	
<ul style="list-style-type: none"> – балансова вартість активів – до 4 млн. євро; – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн. євро; – середня кількість працівників – до 50 осіб. 	<ul style="list-style-type: none"> – кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб; – річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.
Середні підприємства	
<ul style="list-style-type: none"> – балансова вартість активів – до 20 млн. євро; – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн. євро; – середня кількість працівників – до 250 осіб. 	<p>інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.</p>
Великі підприємства	
<ul style="list-style-type: none"> – балансова вартість активів – понад 20 мільйонів євро; – чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – понад 40 мільйонів євро; – середня кількість працівників – понад 250 осіб. 	<ul style="list-style-type: none"> – середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб; – річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом НБУ.

Відповідно до даних Державної статистичної служби України станом на 1 січня 2020 року в структурі всіх суб'єктів господарювання частка суб'єктів мікропідприємництва становила 96 %. Питома вага інших суб'єктів малого підприємництва становила 3,07 %, суб'єктів середнього підприємництва – 0,9 %, а великого підприємництва – лише 0,03 %.

9) залежно від організаційно-економічної форми об'єднання суб'єктів господарювання виділяють: трест, консорціум, асоціацію, концерн, спілку, конгломерат, комбінат, комплекс, групу, холдинг, корпорацію.

Суб'єкти господарювання, як суб'єкти податкових правовідносин класифікують залежно від вибору системи оподаткування, а отже поділяються на платників, що знаходяться на:

загальній системі оподаткування;

на спеціальному податковому режимі (спеціальному режимі оподаткування).

4.2. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їхня роль у складі фінансової системи

Фінанси суб'єктів господарювання є однією з базових та самостійних ланок фінансової системи будь-якої країни світу. Від їхнього стану залежить не тільки створення валового внутрішнього продукту, національного доходу та забезпечення фінансової стійкості держави, але й можливість задоволення суспільних потреб громадян країни, зменшення рівня безробіття і соціальної напруги в суспільстві.

Фінанси суб'єктів господарювання функціонують у сфері матеріального виробництва і відображають стан економіки країни. Вони мають такі ж властивості, які і категорія «фінанси», проте відмітною їхньою особливістю є те, що фінанси направлені на забезпечення виконання функцій і задач держави, тоді як фінанси суб'єктів господарювання покликані забезпечити досягнення максимізації прибутку власника.

Використання фінансів дає можливість суб'єктам господарювання виробничої сфери забезпечити безперебійне функціонування, сформувати грошові фонди, забезпечити

фінансовими ресурсами всі стадії процесу виробництва, вирішити економічні та соціальні питання, що виникають на кожному підприємстві в сучасних умовах господарювання. А суб'єктам господарювання невикористаної сфери використання фінансів дає можливість забезпечити досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, що пов'язані з рухом грошових потоків, з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання для забезпечення його функціонування та умов розширеного відтворення.

Сутність фінансів суб'єктів господарювання як економічної категорії розкривається за допомогою функцій:

1) забезпечувальна – формування фінансових ресурсів у процесі виробничо-господарської діяльності;

2) розподільча – розподіл та використання фінансових ресурсів для забезпечення операційної, фінансової та інвестиційної діяльності, виконання своїх зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими суб'єктами господарювання. Основним об'єктом реалізації розподільної функції виступає прибуток підприємства;

3) відтворювальна – можливість покрити витрачені фінансові ресурси на виробництво і реалізацію продукції у формі простого відтворення (враховується тільки собівартість) чи розширеного відтворення (враховується собівартість і прибуток);

4) контрольна – контроль за формуванням та використанням фінансових ресурсів в процесі відтворення. Контроль у суб'єктів господарювання може бути як внутрішнім (проводиться засновниками, акціонерами, керівництвом), так і зовнішнім (проводиться сторонніми організаціями та державними установами).

Контрольна функція фінансів суб'єктів господарювання реалізується за такими основними напрямками:

контроль за правильністю і своєчасністю перерахування коштів до фондів грошових коштів за всіма встановленими джерелами фінансування;

контроль за дотриманням заданої структури фондів грошових коштів з урахуванням потреб виробничого і соціального характеру;

контроль за цілеспрямованим і ефективним використанням фінансових ресурсів.

В процесі здійснення фінансово-господарської діяльності у підприємства складаються фінансові відносини, які є грошовими відносинами, що виникають між суб'єктами господарювання у процесі формування, розподілу і використання фондів грошових коштів та взаєморозрахунків.

Суттєвими характеристиками фінансових відносин суб'єктів господарювання є те, що:

через фінансові відносини відбувається взаємодія між суб'єктами різних рівнів;

першопричиною виникнення та існування фінансових відносин є потреба суб'єктів економіки (домогосподарств, підприємницького сектору, держави) у ресурсах, які б забезпечили їхню функціональну діяльність і розвиток;

фінансові відносини можуть відбуватися між економічними суб'єктами як напряду, так і через посередників;

основною функцією фінансових відносин є формування, розподіл і використання фінансових ресурсів;

фінансові відносини можуть мати як продуктивний характер, так і деструктивний (коли через фінансові потоки кошти виводяться за межі господарської системи);

обсяг, рух та інтенсивність фінансових потоків чинять вплив на економічні процеси, у тому числі й на структурні зміни в економіці.

Об'єктом фінансових відносин у суб'єкта господарювання є вартість виготовленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг, які формують виручку, а в процесі розподілу – фонди споживання, відшкодування витрат і прибуток, що є необхідною умовою забезпечення безперервності виробництва. Окрім того, об'єктом фінансових відносин у суб'єкта господарювання є всі його фінансові ресурси.

Суб'єктами фінансових відносин суб'єкта господарювання виступають держава, органи місцевого самоврядування, сам суб'єкт господарювання, його робітники, службовці, інвестори, постачальники, замовники, тощо.

Фінансові відносини суб'єктів господарювання охоплюють відносини між:

1) суб'єктом господарювання та його засновниками, що пов'язані з формуванням статутного фонду, його використання, отримання частини прибутку на вкладений капітал, напрямків виробничого та іншого вкладення фінансових ресурсів суб'єкта господарювання (наприклад, одержання коштів з державного бюджету, випуском акцій, надходженням пайових внесків тощо);

2) суб'єктом господарювання і державою, з приводу перерозподілу власних фінансових ресурсів в межах чинного законодавства про оподаткування, соціальне страхування, формування загальнодержавних цільових та позабюджетних фондів; з приводу використання наданих з державних фондів грошових коштів, виконання державних інвестиційних програм, тощо;

3) усередині суб'єкта господарювання, що пов'язані з утворенням та використанням виручки, валового і чистого доходу, прибутку та фондів;

4) суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями (замовниками) щодо розрахунків та виконання господарських договорів і зобов'язань щодо постачання сировини, матеріалів, комплектуючих виробів, реалізації продукції, надання послуг, тощо;

5) суб'єктом господарювання і його працівниками щодо створення фонду оплати праці та фондів економічного стимулювання, матеріального заохочення використання частини фінансових ресурсів на виплату матеріальної допомоги, фінансування соціально-культурних заходів;

6) суб'єктами підприємницької діяльності у зв'язку з інвестуванням в статутні фонди інших підприємств та у цінні папери і одержанням від цих операцій доходів у вигляді відсотків, дивідендів;

7) суб'єктом господарювання і фінансово-кредитними установами у зв'язку з проведенням розрахунків з постачальниками, покупцями, бюджетом і позабюджетними фондами, кредитуванням та надання інших банківських послуг, сплатою відсотків за них, депозитарною діяльністю, залучення інвестиційних і фінансових вкладень та отримання доходів за них;

8) суб'єктом господарювання і його структурними підрозділами з приводу розподілу фінансових ресурсів на фінансування необоротних і оборотних активів;

9) суб'єктом господарювання та його акціонерами з приводу використання прибутків, нарахування та виплати дивідендів, реінвестування прибутків, напрямків вкладення капіталу тощо.

Крім того, в сучасних умовах розвитку ринку з'явилась принципово нова група фінансових відносин у суб'єктів господарювання, а саме це:

відносини, що пов'язані з банкрутством суб'єкта господарювання та призупиненням його поточних платежів;

відносини, що виникають при злитті та поглинанні, а також розподілі самого суб'єкта господарювання.

Фінансові відносини суб'єктів господарювання за сферами здійснення зв'язків поділяють на внутрішні та зовнішні, що наведемо у таблиці 4.2

Таблиця 4.2

Система внутрішніх та зовнішніх фінансових відносин суб'єктів господарювання

Зовнішні фінансові відносини	Внутрішні фінансові відносини
між суб'єктом господарювання і державою	між суб'єктом господарювання та його засновниками
між суб'єктом господарювання і фінансово-кредитними установами	усередині суб'єкта господарювання
між суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями	між суб'єктом господарювання і його працівниками
між суб'єктом господарювання та його акціонерами	між підприємством і його структурними підрозділами

Таким чином роль фінансів суб'єктів господарювання на сучасному етапі розвитку фінансової системи набуває більшої актуальності.

4.3. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання

Для збереження стабільного функціонування господарської діяльності суб'єктам господарювання у повному обсязі необхідно відповідне забезпечення фінансовими ресурсами, динаміка і структура яких, у свою чергу, залежать від ефективності їхньої

діяльності. Відсутність фінансових ресурсів призводить до порушення платіжної дисципліни, виникненню боргів та зниженню фінансової стійкості суб'єктів господарювання.

Фінансові ресурси завжди виступають у грошовій формі, мають розподільчий характер та свідчать про наявні можливості економічного розвитку суб'єкта господарювання.

На сьогодні існує безліч визначень поняття «фінансові ресурси», це свідчить, що немає єдиної думки серед науковців щодо визначення відповідної дефініції.

Таблиця 4.3

Визначення поняття «фінансові ресурси»

№ з/п	Автор	Визначення дефініції «фінансові ресурси»
1	В. Буряковський	грошові фонди цільового призначення, які формуються в процесі розподілу і перерозподілу національного багатства, валового внутрішнього продукту, національного доходу і використовуються для здійснення поставлених цілей підприємства
2	В. Опарін	сума коштів, спрямованих в основні та оборотні засоби підприємства
3	Г. Партин, А. Загородній	кошти, що перебувають у розпорядженні підприємств і призначені для виконання ними певних фінансових зобов'язань
4	Н. Власова, О. Круглова, Л. Безгінова,	сукупність грошових коштів у формі доходів і зовнішніх надходжень, які знаходяться у розпорядженні господарського суб'єкта в певний період (або на дату), що призначені для виконання його фінансових зобов'язань, фінансування поточних витрат і витрат, пов'язаних із розширенням виробництва
5	Г. Азаренкова, Т. Журавель, Р. Михайленко	грошові нагромадження та доходи, які знаходяться в розпорядженні підприємства, створюються в процесі розподілу і перерозподілу виручки та прибутку і зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб
6	Н. Пойда-Носик С. Грабарчук	сукупність усіх грошових ресурсів, які надійшли на підприємство за певний період або на дату у процесі реалізації продукції, основних та оборотних засобів і видачі зобов'язань

7	Л. Зятковська	власні й прирівняні до власних кошти і фінансові активи, які перебувають у розпорядженні підприємств на праві власності, передбаченому законодавством
8	І. Зятковський	сукупність грошових резервів і цільових надходжень, якими підприємство розпоряджається на правах власності, оперативного управління, повного господарського відання та використовує на статутні потреби
9	А. Поддєрьогін	грошові кошти, що знаходяться в розпорядженні підприємства, тобто, всі грошові фонди (частина коштів, що мають цільове спрямування) й частина грошових коштів у нефондовій формі (ті, що використовуються для забезпечення поточної діяльності)
10	А. Філімоненков	грошові надходження, доходи і нагромадження у фондовій і не фондовій формах
11	В. Перевознюк	сукупність джерел грошових коштів, які формуються в результаті реалізації економічних відносин підприємства з іншими суб'єктами й використовуються у фінансово-господарській та інвестиційній діяльності для досягнення конкретних цілей
12	Н. Ситник, С. Смолінська, І. Ясіновська	власний та залучений грошовий капітал, який підприємства використовують для формування власних активів і здійснення виробничо-фінансової діяльності для отримання доходу, прибутку.
13	Г. Базецька, Л. Суботовська, Ю. Ткаченко	сукупність власних грошових доходів і надходжень ззовні (привернуті і позикові засоби), що знаходяться у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначених для виконання фінансових зобов'язань підприємства, фінансування поточних витрат, пов'язаних із розширенням виробництва й економічним стимулюванням

Фінансовим ресурсам суб'єктів господарювання притаманні такі властивості:

- фінансові ресурси мають стадію утворення;
- фінансові ресурси відображають ставлення до власності;
- фінансові ресурси мають джерела формування і цілі використання;

від джерел формування та напрямів використання залежить структура фінансових ресурсів підприємства.

Фінансові ресурси суб'єктів господарювання розподіляються на певні види залежно від ознаки, яка приймається за основу поділу. Класифікацію фінансових ресурсів суб'єктів господарювання відповідно до певних ознак наведемо у таблиці 4.4.

Охарактеризуємо окремі види фінансових ресурсів.

Власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання формуються за рахунок власного капіталу, тобто частини капіталу в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань. До них належать: статутний фонд, амортизаційні відрахування, валовий дохід та прибуток.

Позикові фінансові ресурси суб'єктів господарювання – це ресурси, які залучаються для фінансування господарської діяльності підприємства на принципах строковості, поверненості та платності. До них належать: кредити банків, комерційні кредити, бюджетні кредити, лізинг, факторинг, франшиза, фінансова допомога на поверненій основі, кошти від емісії акцій, облігацій та інших видів цінних паперів тощо.

Фінансові ресурси за фондовою формою – це виокремлена частина грошових коштів, які характеризуються цільовим спрямуванням і використанням. Наприклад до цієї форми відносять статутний та пайовий капітал, фонд оплати праці, гарантійний фонд, резервний фонд, фонд матеріального стимулювання, фонд розвитку підприємства, фонд соціального розвитку тощо. Інша частина грошових коштів функціонує у нефондовій формі, вони використовуються для виконання зобов'язань підприємства перед бюджетом та позабюджетними фондами, банками, страховими компаніями, організаціями.

Довгостроковими залученими фінансовими ресурсами є зобов'язання, які мають бути погашені суб'єктом господарювання після операційного циклу або через 12 місяців з дня їхнього виникнення. До них відносять: довгострокові позики банків, відстрочені податкові зобов'язання, довгострокові векселі видані, довгострокові зобов'язання з оренди та ін.

Поточними залученими фінансовими ресурсами називають зобов'язання, які необхідно погасити протягом операційного

циклу підприємств або протягом 12 місяців з дня їхнього виникнення.

Таблиця 4.4

**Класифікація фінансових ресурсів
суб'єктів господарювання**

№ з/п	Класифікаційна ознака	Вид фінансових ресурсів
1	За джерелами формування	власні; позикові
2	За формою	фондова; нефондова
3	За строком залучення	короткострокові; довгострокові
4	За валютою	у національній валюті; у іноземній валюті
5	За ознакою платності	платні; безоплатні
6	За організаційно-правовою формою	акціонерні пайові індивідуальні
7	За призначенням	для виконання фінансових зобов'язань; для забезпечення розширеного відтворення; для забезпечення господарських та інших
8	За об'єктом інвестування	в реальні інвестиційні об'єкти; в фінансові інструменти
9	За джерелами покриття активів	власний капітал; поточні зобов'язання ; забезпечення майбутніх витрат і платежів; довгострокові зобов'язання
10	За терміном погашення зобов'язань	термінові зобов'язання; короткострокові пасиви; довгострокові пасиви; постійні пасиви
11	За ступенем ліквідності активів	найбільш ліквідні; швидкоореалізовуваним; повільно реалізовані; важкоореалізовуваної
12	За видами господарської діяльності	операційні; інвестиційні; фінансові
13	За видами сформованих активів	необоротні активи; оборотні активи; витрати майбутніх періодів

До них відносять: короткострокові кредити банків, усі види кредиторської заборгованості та ін.

За видами сформованих активів до необоротних активів належать: основні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, довгострокові фінансові вкладення, інші активи; до оборотних активів відносять: запаси, дебіторську заборгованість, короткострокові фінансові вкладення.

У суб'єкта господарювання при формування фінансових ресурсів потрібно дотримуватися таких принципів:

1) урахування перспектив розвитку господарської діяльності підприємства;

2) забезпечення відповідності обсягу залучених фінансових ресурсів обсягу сформованих активів;

3) забезпечення високоефективного використання фінансових ресурсів під час господарської діяльності підприємства, що передбачає дотримання певної відповідності між складовими фінансових ресурсів і напрямками їхнього використання;

4) забезпечення оптимальності структури джерел фінансування з позиції ефективного їхнього функціонування;

5) забезпечення мінімізації витрат щодо формування фінансових ресурсів із різних джерел.

Використання фінансових ресурсів може здійснюватися суб'єктами господарювання за такими напрямками:

платежі організаціям фінансово-банківської системи, обумовлені виконанням фінансових зобов'язань (податкові платежі до бюджету, страхові платежі, виплата відсотків за користування банківськими кредитами, погашення раніше отриманих позик тощо);

реінвестування пов'язане з розширенням та технічним оновленням виробництва, переходом на нові прогресивні технології, використання «ноу-хау»;

інвестування фінансових ресурсів у цінні папери інших суб'єктів господарювання: акції, облігації, які є об'єктом купівлі-продажу на ринку;

використання фінансових ресурсів на забезпечення потреб соціального характеру;

поточні витрати на виробництво і реалізацію (робот, послуг), а саме: матеріальні витрати, оплату праці, відрахування на соціальні заходи, інші витрати;

інвестування коштів у поповнення оборотних активів і поширення асортименту продукції, що виробляється;

інвестування коштів у науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки і придбання нематеріальних активів; створення резервів;

витрати на збут продукції, а саме: транспортні витрати, реклама, представницькі витрати, зберігання і реалізація продукції, страхування, нормативні недостачі;

адміністративні витрати, а саме: адміністративно-управлінські витрати, утримання загальногосподарського персоналу, витрати на інформаційні, аудиторські, консалтингові послуги;

інші витрати.

4.4. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання та методи й принципи її організації

В процесі функціонування суб'єкта господарювання фінансова діяльність посідає одне з особливих місць. Від цієї діяльності залежить своєчасність виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання (розрахунки за податками і зборами, виплата заробітної плати, погашення кредиторської заборгованості тощо), повнота забезпечення фінансовими ресурсами для здійснення господарської діяльності суб'єкта господарювання та його розвитку.

Фінансова діяльність – це цілеспрямований процес формування та ефективного використання фінансових ресурсів суб'єкта підприємницької діяльності, орієнтованої на ефективне функціонування і розвиток у контексті з обраною фінансовою стратегією.

Відповідно до П(С)БО 4 «Звіту про рух грошових коштів» фінансова діяльність – це діяльність, яка призводить до зміни розміру і складу власного та позикового капіталу підприємства.

Цілями фінансової діяльності суб'єкта господарювання є стратегічні, тактичні й оперативні.

Стратегічною метою саме фінансової діяльності суб'єкта господарювання є підвищення вартості підприємства в інтересах максимізації добробуту його власників, а також отримання прибутку й забезпечення економічного зростання.

Стратегічна мета орієнтована на вирішення перспективних масштабних проблем, які надають новий імпульс або змінюють вектор розвитку, якісно змінюють життя й імідж суб'єкта господарювання, наприклад, за рахунок досягнення першості у своїй сфері діяльності, виходу на міжнародні ринки, докорінного оновлення виробничої бази тощо.

Тактичні цілі є проміжними відносно стратегічних і відображують окремі етапи їхнього досягнення, наприклад, проведення часткового оновлення основних засобів, їхня модернізація чи капітальний ремонт.

Оперативні цілі визначаються на основі стратегії розвитку фірми і реалізуються у межах стратегічних ідей та поточних установок.

Таким чином, цілі фінансової діяльності формулюються керівництвом суб'єкта господарювання (генеральним директором, радою директорів) залежно від загальних стратегічних цілей суб'єкта господарювання на ринку. До них належать:

- фінансова рівновага суб'єкта господарювання;
- фінансова рентабельність суб'єкта господарювання (рентабельність власного капіталу);
- збільшення майна суб'єкта господарювання (темпи зростання активів);
- можливість швидкої мобілізації коштів як для задоволення потреб поточної діяльності, так і для стратегічного розвитку.

Для реалізації окреслених цілей суб'єкта господарювання фінансова діяльність вирішує такі основні завдання:

- 1) фінансове забезпечення операційної, інвестиційної діяльності;
- 2) вибір структури капіталу підприємства і напрями його використання;
- 3) підтримка необхідного рівня ліквідності та платоспроможності підприємства;

4) пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;

5) мобілізація фінансових ресурсів у обсязі, необхідному для фінансування виробничого й соціального розвитку, збільшення власного капіталу;

б) контроль за ефективним, цільовим розподілом та використанням фінансових ресурсів.

Формування цілей і завдань функціонування і розвитку суб'єктів господарювання відбувається з урахуванням основних напрямів фінансової діяльності., а саме: фінансове планування та прогнозування, аналіз та контроль виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання, Оперативна, поточна фінансово-економічна робота.

Фінансове планування та прогнозування є однією з найважливіших ділянок фінансової роботи підприємства, у процесі якого визначається загальна потреба у грошових коштах, необхідних для забезпечення нормальної виробничо-господарської діяльності та можливість одержання таких коштів.

Аналіз та контроль виробничо-господарської діяльності підприємства передбачає діагностику його фінансово-економічного становища і спрямований на визначення недоліків і мінімізацію прорахунків, виявлення та мобілізацію внутрішньогосподарських резервів, збільшення доходів та прибутків, зменшення витрат виробництва, підвищення рентабельності, а отже, на поліпшення фінансово-господарської діяльності підприємства загалом. Матеріали зазначеного аналізу є підґрунтям здійснення фінансового планування та прогнозування.

Оперативна, поточна фінансово-економічна робота передбачає проведення всіх видів економічної і фінансової діяльності щодо здійснення поточної діяльності підприємства і містить спектр робіт, починаючи з роботи з постачальниками, закінчуючи розрахунками з усіма кредиторами

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання може бути організована трьома методами, а саме:

комерційний розрахунок;

неприбуткова діяльність;

кошторисне фінансування.

Комерційний розрахунок є складовою частиною економічного механізму функціонування суб'єктів

господарювання, способом розрахунків прибутку та пошуків резервів його збільшення шляхом максимізації доходів і мінімізації витрат.

Комерційний розрахунок передбачає економічну самостійність та прибутковість суб'єкта господарювання.

Неприбуткова діяльність у цілому організована на такій самій основі, як і комерційний розрахунок, але за дещо обмеженою схемою. Головна мета функціонування неприбуткових підприємств, організацій та установ – забезпечення певних потреб суспільства, а не отримання прибутку. Відсутність прибутку дає змогу знизити рівень цін і зробити відповідні товари та послуги більш доступними.

Кошторисне фінансування як метод організації фінансової діяльності не включає достатніх стимулів до раціонального й ефективного господарювання. Тому він застосовується в тих сферах, де важко забезпечити самоокупність і прибутковість. Насамперед це установи соціальної сфери, які надають так звані безплатні послуги, тобто оплата здійснюється не одержувачем послуг, а державою чи за рахунок централізованих фондів. Кошторисне фінансування охоплює не тільки ті кошти, що надаються з бюджетів, але й ті, що надходять за рахунок здійснення господарської діяльності.

Фінансова діяльність суб'єктів господарювання повинна базуватися на таких принципах, а саме:

1) плановості – забезпечує відповідність обсягів продажу та витрат інвестицій вимогам ринку, стану кон'юнктури та платоспроможного попиту, тобто можливість здійснення своєчасних розрахунків. Даний принцип реалізується при впровадженні сучасних методів внутрішнього фінансового планування та контролю;

2) фінансової незалежності – забезпечує право суб'єктів господарювання приймати будь-які рішення в сфері управління фінансовими ресурсами, діяти на власний ризик і відповідати власним майном за наслідки своєї діяльності. Втручання державних органів у фінансову діяльність підприємств обмежується законом;

3) взаємозалежності фінансових показників – забезпечує врахування змін у чинному законодавстві, регулює

підприємницьку діяльність, оподаткування, обліковий процес, обов'язкову фінансову звітність;

4) гнучкості – забезпечує можливість маневру у випадку недосяжності планових обсягів продажу, перевищення планових витрат за поточною та інвестиційною діяльністю;

5) мінімізації фінансових витрат – забезпечує те, що будь-які фінансові інвестиції та інші витрати мають бути найбільш «дешевими»;

6) раціональності – забезпечує вкладення капіталу в найбільш ефективні інвестиції та мінімізує фінансові ризики;

7) фінансової стійкості – забезпечує фінансову незалежність від інших джерел фінансування.

Ефективність фінансової діяльності забезпечується формуванням у суб'єкта господарювання фінансового механізму.

Фінансовий механізм суб'єкта господарювання – це сукупність форм та методів формування і використання фінансових ресурсів для забезпечення фінансування діяльності суб'єкта господарювання. Складовими фінансового механізму є фінансові методи, фінансові важелі, нормативно-правове забезпечення, інформаційне забезпечення.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «суб'єкти господарювання».
2. Назвіть ознаки, які притаманні суб'єктам господарювання.
3. За якими критеріями розрізняють види суб'єктів господарювання?
4. Охарактеризуйте суб'єкти господарювання залежно від масштабів діяльності.
5. Дайте визначення дефініції «фінанси суб'єктів господарювання».
6. Які функції виконують фінанси суб'єктів господарювання?
7. Визначте суттєві характеристики фінансових відносин суб'єктів господарювання.
8. Між якими суб'єктами виникають фінансові відносини?

9. Охарактеризуйте систему зовнішніх та внутрішніх фінансових відносин суб'єктів господарювання.

10. Розкрийте сутність фінансових ресурсів суб'єктів господарювання.

11. Які ознаки характерні для фінансових ресурсів суб'єктів господарювання?

12. Назвіть види фінансових ресурсів суб'єктів господарювання за ознаками.

13. Охарактеризуйте окремі види фінансових ресурсів.

14. Які є джерела формування фінансових ресурсів?

15. Визначте напрями використання фінансових ресурсів суб'єктами господарювання.

16. Розкрийте зміст фінансової діяльності суб'єкта господарювання.

17. На яких принципах базується фінансова діяльність суб'єктів господарювання?

18. Які існують методи організації фінансової діяльності суб'єктів господарювання?

19. Розкрийте сутність фінансового механізму суб'єкта господарювання.

20. Назвіть складові фінансового механізму суб'єкта господарювання.

Тестові завдання

1. До суб'єктів господарювання відносять
 - А господарські організації
 - Б громадяни країни
 - В держава
 - Г домашні господарства
2. Залежно від масштабів діяльності суб'єкти господарювання поділяють на
 - А промислові, аграрні, торгівельні, будівничі, туристичної та фінансової сфер
 - Б великі, середні, малі, мікро
 - В комунальні, змішані, приватні, унітарні, державні

Г господарські організації з повною господарською компетенцією, господарські організації з обмеженою господарською компетенцією

3. Назвіть критерії за якими відносять суб'єкти господарювання до малих

А балансова вартість активів – до 4 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн. євро; середня кількість працівників – до 50 осіб

Б балансова вартість активів – до 2 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 4 млн. євро; середня кількість працівників – до 10 осіб

В балансова вартість активів – до 20 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн. євро; середня кількість працівників – до 250 осіб

Г балансова вартість активів – до 50 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 70 млн. євро; середня кількість працівників – до 500 осіб

4. Назвіть критерії за якими відносять суб'єкти господарювання до великих

А балансова вартість активів – до 4 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 млн. євро; середня кількість працівників – до 50 осіб

Б балансова вартість активів – до 2 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 4 млн. євро; середня кількість працівників – до 10 осіб

В балансова вартість активів – до 20 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 40 млн. євро; середня кількість працівників – до 250 осіб

Г балансова вартість активів – до 50 млн. євро; чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 70 млн. євро; середня кількість працівників – до 500 осіб

5. Фінанси суб'єктів господарювання – це

А форма фінансування та кредитування підприємницької діяльності

Б система грошових відносин, які виникають у процесі розподілу й перерозподілу виручки та прибутку

господарюючого суб'єкта щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємства для забезпечення його функціонування та умов розширеного відтворення

В система грошових відносин з приводу руху грошових фондів

Г економічні відносини, що пов'язані з формуванням та розподілом грошових надходжень, утворенням і використанням фондів грошових коштів для забезпечення неперервності господарської діяльності, виробничого та соціального розвитку

6. До основних функції фінансів суб'єктів господарювання відносяться

А забезпечувальна, контрольна, розподільча, відтворювальна

Б розподільча, фіскальна, стимулююча; відтворювальна;

В прибуткова, формуюча, відтворювальна; розподільча

Г контрольна, розподільча, стимулююча, забезпечувальна

7. Суб'єктами фінансових відносин суб'єкта господарювання виступають

А товари, готова продукція, виконані роботи

Б держава, постачальники, замовники; працівники

В товари, готова продукція, замовники, постачальники

Г прибуток, виручка від реалізації товарів, витрати на збут, адміністративні витрати

8. Система внутрішніх фінансових відносин суб'єктів господарювання включає фінансові відносини між

А між суб'єктом господарювання та його засновниками, між суб'єктом господарювання і його працівниками, між підприємством і його структурними підрозділами

Б між суб'єктом господарювання і державою, між суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями, між суб'єктом господарювання та його акціонерами

В між суб'єктом господарювання та його засновниками, між суб'єктом господарювання і державою, між суб'єктом господарювання та його акціонерами

Г між суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями, між підприємством і його структурними підрозділами, між суб'єктом господарювання і державою

9. Система зовнішніх фінансових відносин суб'єктів господарювання включає фінансові відносини між

А між суб'єктом господарювання та його засновниками, між суб'єктом господарювання і його працівниками, між підприємством і його структурними підрозділами

Б між суб'єктом господарювання і державою, між суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями, між суб'єктом господарювання та його акціонерами

В між суб'єктом господарювання та його засновниками, між суб'єктом господарювання і державою, між суб'єктом господарювання та його акціонерами

Г між суб'єктом господарювання та його постачальниками і покупцями, між підприємством і його структурними підрозділами, між суб'єктом господарювання і державою

10. Фінансовим ресурсам суб'єктів господарювання притаманні такі властивості

А фінансові ресурси мають стадію утворення

Б фінансові ресурси відображають ставлення до власності

В фінансові ресурси мають джерела формування і цілі використання

Г усі відповіді правильні

11. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання поділяють на власні та позикові

А за джерелом формування

Б за формою

В за напрямом використання

Г за строком залучення

12. За строком залучення фінансові ресурси можна класифікувати
- А короткострокові та довгострокові
 - Б у національній валюті та у іноземній валюті
 - В інвестування та створення резервів
 - Г фонди та цільові програми
13. До власних фінансових ресурсів відносять
- А статутний фонд, амортизаційні відрахування, валовий дохід та прибуток
 - Б кредити банків, комерційні кредити, бюджетні кредити, лізинг, факторинг, франшизу
 - В прибуток, облігації, векселі; статутний фонд
 - Г кредити банків, статутний фонд, векселі, облігації, бюджетні кредити
14. До позикових фінансових ресурсів відносять
- А статутний фонд, амортизаційні відрахування, валовий дохід та прибуток
 - Б кредити банків, комерційні кредити, бюджетні кредити, лізинг, факторинг, франшизу
 - В прибуток, облігації, векселі; статутний фонд
 - Г кредити банків, статутний фонд, векселі, облігації, бюджетні кредити
15. Назвіть принципи на яких базується фінансова діяльність суб'єктів господарювання
- А гнучкості, плановості, фінансової незалежності, доступності
 - Б мінімізації фінансових витрат, гнучкості, раціональності, плановості
 - В фіскальної достатності, гнучкості, доступності, достовірності
 - Г платоспроможності, гнучкості, доступності, раціональності

РОЗДІЛ 5

ФІНАНСИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

Основні терміни і поняття: фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарства, доходи домогосподарства, витрати домогосподарства, заощадження домогосподарств, фінансова поведінка, фінансовий стан домогосподарства.

5.1. Сутність та функції фінансів домогосподарств

Функціонування домашнього господарства як самостійного суб'єкта ринкових відносин провокує створення руху грошових коштів, який знаходить відображення у формуванні грошових потоків. Ці потоки пов'язують домогосподарство з іншими учасниками, створюють умови для належного розвитку і задоволення потреб членів даного утворення, та складають матеріальну основу фінансів домогосподарств.

Фінанси домогосподарств – це економічні відносини, у які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП та НД.

Для розкриття соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств, необхідно звернутись до їхніх функцій. Базові функції фінансів домашніх господарств можна виокремити, прослідкувавши рух грошових коштів, які надходять до домогосподарства, напрями та наслідки їхнього використання:

при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства, чітко проявляється розподільча функція;

отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою регулюючої функції;

при здійсненні витрат проявляється функція відтворення;

рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають певну, цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується контрольна функція.

Необхідно підкреслити, що дане представлення функцій фінансів домогосподарств покликано допомогти виявити найяскравіше їхнє проявлення і, ні в якому разі, не ставить на меті відособити одну від одної, або говорити про їхню реалізацію тільки на певному етапі руху грошових потоків: функцій фінансів домогосподарств взаємопов'язані та діють одночасно, доповнюючи одна одну.

Однією з головних функцій фінансів населення є розподільча функція. Дана функція проявляється в процесі первинного розподілу ВВП, у результаті якого утворюються первинні доходи учасників відносин, зокрема для домогосподарств це: заробітна плата як плата за безпосередню працю, рентні платежі як доход від земельних ділянок, відсотки чи дивіденди як доход інвесторів чи кредиторів тощо. Також необхідно пам'ятати, що фінанси домогосподарств приймають участь і в перерозподільних відносинах, зокрема формування такої складової доходів як трансферти, чи сплата населенням низки податків, що зменшують отримані грошові доходи.

Регулююча функція реалізується в середині домогосподарства в процесі узгодження інтересів всіх його членів та вибору пріоритетності забезпечення тих чи інших потреб. Регулююча функція фінансів домогосподарств реалізується і у зовнішньому середовищі, через взаємопов'язаність домогосподарств з іншими секторами економіки, а від так дає можливість через фінансові відносини домогосподарству здійснювати певний вплив на економічні процеси. Крім того держава, як суб'єкт фінансових відносин, за допомогою регулюючої функції фінансів домогосподарств через податкову, грошово-кредитну, соціальну політику має змогу регулювати процеси, що відбуваються в економіці.

Фінанси домогосподарств відіграють відтворювальну функцію, формуючи основу для відтворення кожного індивіда, адже, в першу чергу, покликані забезпечити належні умови для існування та розвитку членів даного утворення. Однак, дана функція фінансів домогосподарств реалізується і для всієї економічної системи взагалі, адже домогосподарства формують основу споживчого попиту, який є рушійною силою сталого розвитку економіки. Крім того, зовнішній прояв функції відтворення фінансів домогосподарств реалізується не просто як

запорука відтворення виробництва, а як можливість розширеного відтворення через залучення до економіки вільних фінансових ресурсів населення.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах пов'язана в першу чергу з забезпеченням фінансовими ресурсами, які утворюються саме в процесі взаємодії з іншими суб'єктами. Кожен учасник має на меті забезпечити свої потреби та свою вигоду в такій взаємодії, проте такі взаємовідносини є підконтрольними зі сторони контрагента.

Від так, фінанси домогосподарств здійснюють контрольну функцію саме щодо формування власних доходів та здійснення витрат, адже мова йде про захист вигоди та прав на отримання певного рівня прибутку та можливості на основі нього забезпечувати належні умови функціонування учасників домогосподарства. Розмір одержуваних доходів залежить від ступеню участі домогосподарства у їхньому створенні, і контрольна функція фінансів домогосподарств дає змогу даному суб'єкту контролювати зміни щодо розміру отримуваних доходів та миттєво на них реагувати.

Функціонування домогосподарств пов'язано з формуванням та використанням власних фінансових ресурсів. Виступаючи майновим втіленням фінансових відносин, фінансові ресурси домогосподарств є складовою сукупних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти та матеріальні активи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти та перетворюються на фінансові активи.

Реалізація функцій фінансів домогосподарств, а також процеси формування та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані з процесами взаємодії та співпраці з іншими учасниками фінансових відносин. Це зумовлює залучення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни як самостійної сфери фінансових відносин.

Сфера фінансів домогосподарств включає складові, які можна виділити на основі різних доходів, що є домінуючими для домогосподарства:

фінанси домогосподарств одержувачів доходів від праці,
фінанси домогосподарств одержувачів доходів від власності,

фінанси домогосподарств одержувачів вікових пенсій,
фінанси домогосподарств одержувачів трансфертів.

5.2. Джерела формування фінансових ресурсів домогосподарств

Головне призначення фінансових ресурсів домогосподарств (як матеріального втілення фінансів) – формування певного обсягу грошових коштів, яких має бути достатньо для забезпечення нормального процесу відтворення, задоволення матеріальних та духовних потреб, створення умов для розвитку та відпочинку членів даного утворення. Рух грошових коштів знаходить своє відображення в бюджеті домогосподарства.

Саме у бюджеті домогосподарства знаходять своє вираження ті фінансові відносини, які виникають як у середині домогосподарства (між членами домогосподарств), так і при взаємодії з іншими учасниками:

між домогосподарством та державою,

між домогосподарством та суб'єктами підприємницької діяльності,

між домогосподарствами,

між домогосподарством та іншими учасниками.

Чим більш зважено сформований бюджет домогосподарства, тим більш стійкий фінансовий стан у домогосподарства.

Бюджет домогосподарства з прагматичної точки зору доцільно розглядати як загальну суму (фонд) грошових коштів та фінансових активів, що знаходяться у розпорядженні домогосподарства на конкретний момент часу. Такий фонд можна вважати матеріальним відображенням загального фінансового становища домогосподарства.

Отримання грошових надходжень, що формують бюджет домогосподарства, як і здійснення будь-яких витрат, пов'язано з процесом взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин. Відтак, бюджет домогосподарства можна розглядати з точки зору економічної категорії як відображення відносин, що виникають між домогосподарством та іншими суб'єктами у

процесі формування та використання грошових коштів домогосподарства.

Джерелами формування доходної частини бюджету домогосподарства виступають доходи домогосподарства, які представляють собою частину національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства, в результаті розподілу та перерозподілу виробленого валового внутрішнього продукту, та призначена для задоволення матеріальних та духовних потреб членів даного утворення.

Доходи можуть надходити до домогосподарства як у грошовій так і у натуральній формі. До останніх відноситься продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо. Однак, якщо домогосподарство здійснює реалізацію продукції отриманої у натуральній формі, тоді доход набуває грошової форми вираження та дорівнює виторгу від реалізації.

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок чинників виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу на яку може претендувати кожен учасник.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи, в залежності від внеску у його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання у суспільному виробництві власних ресурсів. Утворенні в такий спосіб доходи називаються первісними доходами. Вони характеризують ступінь залучення домогосподарства до процесу створення сукупного суспільного продукту.

Розгляд доходів домогосподарства як платні за ресурси є характерним для функціонального підходу до процесу суспільного розподілу, в межах якого можна визначити, яка частина грошового доходу відповідає кожному з задіяних ресурсів через встановлення ціни кожного з них:

робоча сила, як ресурс, реалізується у праці найманих працівників і само зайнятих осіб та виражається у розмірі

заробітної платні та частково у отриманні прибутку підприємцями;

володіння майном або земельною ділянкою та здавання їх в оренду оцінюються за допомогою орендної платні;

ціною надання грошових коштів у позику або їхнього інвестування виступає процент і т.д.

Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу. Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат. До цієї групи відносяться також доходи, що є аналогічними державним трансфертам з огляду на їхній односторонній рух, однак мають інше джерело походження. Прикладом таких доходів є надходження у якості допомоги від родичів, друзів, благодійних та місіонерських організацій.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної плати.

Заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що одержує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Встановлення розміру заробітної плати знаходиться в компетенції роботодавця та залежить від багатьох чинників. Одним із визначальних є ефективність використання даного ресурсу для виробництва. Крім того, певний вплив мають і такі фактори як досвід, професійний та освітній рівень тощо.

Проте, і сам робітник здатен впливати на розмір заробітної платні, адже існує можливість самостійного удосконалення своїх професійних навичок (додаткова освіта, володіння іноземними мовами і т. ін.) тощо. Поряд з тим, кожен індивід приймає самостійні рішення щодо сфери застосування та напряму реалізації своїм вмінням, що зумовлює можливість пошуку найефективнішого їхнього застосування, тобто оптимального поєднання належного рівня заробітної платні та переліку виконуваних робіт.

В переважній більшості країн з розвинутою ринковою економікою значний вплив на відносини між роботодавцем та працівником мають профспілкові організації, які покликані захищати та відстоювати інтереси працюючих, зокрема й щодо умов оплати праці. Успішність діяльності профспілкових організацій проявляється в тому, що члени такої організації отримують заробітну платню вищу, ніж ті робітники, які до неї не входять.

Ще одним суб'єктом фінансових відносин, що здатен впливати на розмір заробітної плати виступає держава, зокрема через встановлення мінімального рівня оплати праці, регулювання тривалості робочого тижня і т. ін. Крім того, за допомогою податкових важелів держава впливає на розмір фактично отриманої заробітної платні.

З набуттям Україною незалежності та переходом на ринкові засади функціонування економіки, однією з складових якої є існування приватної власності, вітчизняні домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Відсотки – це вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів.

Дивіденди – це різновид доходу, який отримують власники цінних паперів.

Рента – це дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх в оренду.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, змога самостійно приймати рішення щодо свого функціонування та наявність у володінні домогосподарства різних факторів виробництва виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їхнім покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на самозайнятого.

Отже, прибуток, який отримує таке домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платнею за використання майна домогосподарства тощо. Особливістю такої форми доходу

домогосподарства є складність розмежування доходів від кожного конкретного ресурсу. Крім того, дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізації ще одного фактору виробництва – підприємницькій здатності.

До складу грошових доходів домогосподарств також відносять доходи, отримані від зайнятості в неформальному секторі економіки. Найбільш типовими різновидами неформальної діяльності є вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, шиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; приватні уроки; а також брокерська та посередницька діяльність.

Складовою доходів домогосподарств виступають трансфертні платежі, які в переважній більшості випадків населення отримує від держави у вигляді соціальних виплат.

Соціальні трансферти (соціальні виплати) представляють собою певні грошові кошти, що отримує населення від держави при настанні певних подій: вихід на пенсію, хвороба, безробіття тощо. Однак, в переважній більшості випадків такі виплати фінансуються з фондів державного соціального страхування, джерелами формування яких виступають зокрема і платежі робітників та роботодавців, тобто має місце процес перерозподілу грошових доходів.

Соціальні трансферти можна об'єднати у чотири групи:

1) виплати, що пов'язані з трудовими пенсіями (у тому числі і військовими), надбавки та доплати;

2) виплати соціального характеру (допомога малозабезпеченим, для догляду за дітьми, у зв'язку з вагітністю та пологами і т. ін.);

3) виплати пов'язані з послугами індивідуального використання (послуги сфери охорони здоров'я, освіти, культури, некомерційних організацій та ін.);

4) виплати обмеженої дії. Це допомога з безробіття, стипендії в продовж професійної підготовки та перепідготовки за направленням служби зайнятості тощо.

Соціальна допомога населенню може надходити і у натуральній формі: пільги, знижки, продуктові пакети і т. ін.

До різновидів трансфертів відносяться доходи, що надходять до домогосподарства у вигляді матеріальної та безповоротної допомоги від інших домогосподарств або

організацій. Одержання такого виду доходу не пов'язано безпосередньо з діяльністю домогосподарства й не є формою державного трансферту, поряд з тим формує дохід домогосподарства, обумовлений функціонуванням у певних економічних умовах та конкретними якостями та характеристиками домогосподарства.

Принципово іншим видом доходу, з огляду на необхідність повернення його еквіваленту, а в деяких випадках і додаткових ресурсів за використання, виступають позики, що отримує домогосподарство від інших суб'єктів господарювання.

Доходи, які надходять у розпорядження домогосподарств, є чинником матеріального достатку, запорукою стабільності відтворення населення, складовою передумов духовного розвитку.

5.3. Витрати домогосподарств та їхнє функціональне призначення

Доходи домогосподарств є базою для здійснення витрат. Здійснюючи витрати своїх коштів, члени домогосподарства задовольняють різноманітні потреби. Витрати домогосподарства представляють собою сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

В узагальненому вигляді витрати домогосподарства можна класифікувати на основі функціонального призначення на три групи, а саме:

- сплата податків та інших обов'язкових платежів;
- споживання;
- заощадження.

Сума коштів, якою населення може розпоряджатися на власний розсуд (чи то на поточне споживання, чи то на здійснення заощаджень) менша від суми отриманих доходів на величину сплачених податків та зборів.

Податки, які сплачують українські домогосподарства, умовно можна поділити на дві групи:

1) універсальні – сплачують усі домогосподарства в незалежності від під сектору, до якого відносяться (податок з власників транспортних засобів, плата за землю тощо)

2) специфічні – їхня сплата залежить від під сектору, до якого віднесено домогосподарство (відмінності в оподаткуванні доходів домогосподарств найманих робітників та домогосподарств фізичних осіб – підприємців та ін.).

Після сплати всіх податків та зборів, отриманий дохід домогосподарства розподіляється між споживанням та заощадженням.

В економічній теорії взаємозв'язок між споживанням та заощадженням знаходить відображення в рівнянні:

$$I = C + S,$$

де: I – дохід домогосподарства,

C – поточне споживання,

S – заощадження.

Це рівняння демонструє залежність між собою процесів споживання та заощадження, а від так, можна говорити, що зміна витрат на споживання відображається на можливості здійснення заощаджень.

Якщо споживання розглядати як процес придбання та використання придбаних товарів та послуг для забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства, то витрати на споживання – це сума грошових платежів, що здійснює домогосподарство за отримані товари та послуги для забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства.

Витрат на споживання поділяються на:

витрати на товари короткострокового використання. До них відносять продукти харчування, одяг, пальне і т. ін. Строк використання для товарів, який встановлюють для зарахування до даної групи, варіює від одного до трьох років;

витрати на товари довгострокового використання – очікуваний строк використання більше трьох років. До них відносять меблі, побутову техніку, авто тощо;

витрати на послуги – платежі за кредитними договорами, внески за ризиковими видами страхових договорів, добровільні платежі та внесками, пов'язані з отриманням послуг культури,

освіти, відпочинку, медичного забезпечення участі у членських організаціях тощо.

Розмір витрат домогосподарств на споживання залежить від низки чинників, зокрема:

- 1) розміру грошових доходів, що отримує домогосподарство;
- 2) величини податкового навантаження, тобто суми податків та зборів, які сплачує домогосподарство;
- 3) рівня роздрібних цін на продукти та послуги;
- 4) кліматичних умов проживання;
- 5) соціального статусу членів домогосподарства;
- 6) політичної та соціальної ситуації в країні тощо.

Здійснення витрат на споживання є постійною складовою у діяльності домогосподарства, адже споживчі витрати дають змогу функціонувати та розвиватись даному суб'єкту. Крім того, споживчі витрати домогосподарств є основою для формування споживчого сукупного попиту, який виступає однією з передумов стабільного розвитку національної економіки. Зміни у структурі споживчих витрат домогосподарств свідчать про існування певних зрушень і у економічній системі взагалі.

Так, наприклад, ефективний розвиток економіки країни (складовою якого можна вважати збільшення купівельної спроможності населення) знаходить відображення у споживанні домогосподарствами товарів довгострокового використання, а саме заміні на нові, ще у процесі нормального функціонування раніше придбаних.

Схематично напрями здійснення витрат домогосподарств наведено на рисунку 5.1.

Грошові кошти, що залишились у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання, є основою для формування заощаджень, тобто здійснення накопичення грошових коштів.

В залежності від наявності чи відсутності мети для здійснення накопичень, заощадження поділяють на мотивовані та немотивовані. При здійсненні заощаджень населення керується різними мотивами, зокрема це може бути прагнення придбання у майбутньому доволі коштовної речі чи організації відпустки, необхідність коштів для власного навчання або для освіти дітей, бажання накопичення коштів на «старість» тощо.

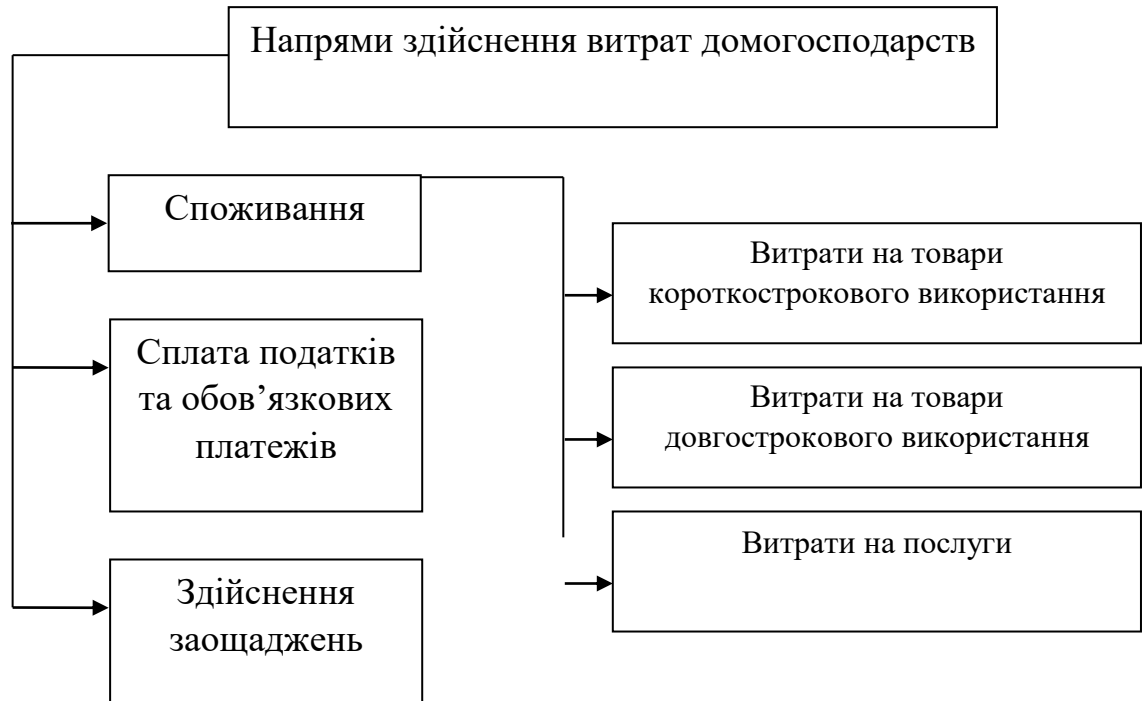


Рис. 5.1. Напрями здійснення витрат домогосподарств

Ймовірна ситуація, коли у населення формуються немотивовані заощадження, що виникають в наслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Це можливо у випадках, якщо:

рівень доходів досить великий, тобто в змозі забезпечити задоволення потреб, які на даний час існують;

рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів;

політика держави, що спрямована на підвищення рівня заощаджень, шляхом зниження витрат домогосподарств.

До немотивованих заощаджень відносяться вимушені заощадження, які виникають у населення, коли домогосподарства, маючи кошти, не мають змоги придбати потрібні їм товари в силу відсутності останніх у вільному доступі.

У залежності від характеру мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на: організовані та неорганізовані. До організованих відносять всі накопичені фінансові активи домогосподарства, що зберігаються у фінансових інститутах банківської та пара банківської системи, зокрема внески на депозитні рахунки, цінні папери, страхові поліси тощо.

Неорганізовані заощадження можуть утворюватись як у грошовій та й у натуральній формі.

Неорганізовані грошові заощадження – це заощадження у формі готівки, що зберігається безпосередньо у населення, поза фінансовими установами, в національній та іноземній валютах.

До формування неорганізованих заощаджень у натуральній формі відносяться придбання таких товарів, вартість яких з часом не зменшується, а навпаки – має схильність до збільшення і дає змогу в подальшому змінити форму заощаджень на організовану та залучити їх до активного економічного кругообігу. В сучасних умовах до цієї категорії відносяться раритетні й ексклюзивні речі (картини, нерухомість і т. ін.) тощо.

Проте, наявність у домогосподарств заощаджень саме організованої форми свідчить про включення даного суб'єкта до фінансових відносин, що є важливим якісним показником у ринкових умовах господарювання. Утворення організованих заощаджень домогосподарств відбувається при взаємодії з різними інститутами фінансової системи та за участі інших суб'єктів фінансових відносин, що зумовлює досить широкий діапазон фінансових інструментів для можливості здійснення заощаджень населенням та безпосереднього залучення домогосподарств до інвестиційних процесів тобто перетворення заощаджень населення на інвестиційний ресурс для економіки та функціонування домогосподарства як інвестора.

Одним з основних чинників, який впливає на процес утворення заощаджень, зокрема визначає потенційну можливість їхнього здійснення та окреслює ймовірний рівень накопичень, є дохід домогосподарства. Стабільність розвитку домогосподарства як суб'єкта економічних відносин досить тісно пов'язана з забезпеченням належних умов для фізіологічного розвитку членів даного утворення, що знаходить відображення у придбанні продуктів харчування, здійсненні витрат на одяг, взуття і т. ін. В переважній більшості випадків саме після задоволення першочергових споживчих потреб у домогосподарств з'являється можливість для формування заощаджень.

Крім рівня доходу, на процес накопичення коштів впливають:

інфляційні очікування – що вищою очікується інфляція, то менше домогосподарства схильні заощаджувати;

сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив;

демографічні чинники (склад сім'ї, місце проживання, рівень освіти, сектор зайнятості);

зміни в оподаткуванні;

зміни процентних ставок тощо.

Кожен з перерахованих чинників може впливати на процес заощадження як у напрямку його активізації, так і навпаки – виступати каталізатором для збільшення витрат на споживання. Так, наприклад, збільшення відсоткових ставок по депозитам виступить стимулом для домогосподарства до внесення коштів на депозитні рахунки, пониження ставок буде активізувати зменшення зацікавленості населення до даного інструменту та пожвавлення інтересу до альтернативних шляхів здійснення заощаджень.

На процес формування заощаджень у населення певний вплив мають інші суб'єкти ринкових відносин. Регулювання грошово-кредитного та фінансового ринків через відповідні інструменти (облікова ставка та норма обов'язкового резервування для банків, розмір резервів та напрямів їхнього інвестування для страхових компаній тощо) певним чином впливає на діяльність фінансових інститутів, які мають враховувати відповідні зміни при побудові своєї політики, зокрема щодо взаємодії з населенням через залучення їхніх заощаджень.

5.4. Суніть та моделі фінансової поведінки домогосподарств

У фінансовій науці до тлумачення фінансової поведінки можна застосувати два підходи, орієнтуючись на роль та значення фінансів домогосподарств для фінансової системи.

З позиції домогосподарств як інвесторів, фінансову поведінку можна визначити як певну сукупність мотивів та викликаних цим дії, які здійснюють учасники домогосподарства,

залучаючись до фінансового ринку та використовуючи фінансові інструменти.

Розглядаючи домогосподарство з позиції суб'єкта фінансових відносин, фінансову поведінку визначають як мотиви та дії щодо використання та розподілу фінансових ресурсів для забезпечення розширеного відтворення та збагачення учасників домогосподарства.

Реалізація фінансової поведінки проявляється у різних видах фінансової активності громадян, до яких відносяться: фінансове планування, мінімізація ризиків, заощадження, інвестиції, страхування, кредитно-позикове поведінку, грошові гри, покупка і продаж товарів і послуг поза фінансових інститутів, здійснення розрахунково-касових операцій та інші.

Іншими словами, фінансова поведінка населення, з одного боку, складається з поведінки конкретних носіїв фінансових відносин, хоча і не є простою сумою фінансових поведінь суб'єктів фінансової діяльності. Фінансова поведінка населення, з іншого боку, виступає в якості одного з основних чинників формування фінансового поведінки індивідів, соціальних верств, груп і соціально-територіальних спільнот. Виходячи зі сказаного, фінансова поведінка населення можна визначити як діяльність індивідів, соціальних груп і соціальних спільнот по досягненню загальних і особистих цілей, які спрямовані на задоволення своїх потреб за допомогою використання фінансових ресурсів при взаємодії між собою і фінансовими інститутами.

Широкий сектор розуміння самої суті поведінкового стану в момент справляння коштами домогосподарств опише її структура. Розглянемо більше детально с чого саме складається фінансова поведінка домогосподарства, її структура.

У структурі фінансової поведінки населення можна умовно виділити підрівні, кожен з яких містить в собі певні типи фінансової поведінки, спрямовані на:

1) отримання фінансових ресурсів (трудова і підприємницька);

2) збереження і примноження фінансових ресурсів, а також забезпечення фінансового захисту (інвестиційне, ощадне і страхове);

3) споживання і залучення фінансових ресурсів для задоволення різних потреб (споживче та кредитне (кредитно-позикове));

4) виконання фінансових зобов'язань і надання фінансової допомоги (податкове і благодійне).

Важливішим аспектом аналізу фінансової поведінки є підходи до її класифікації в залежності від мотивації і характеру дій, що складають основу реалізації поведінки. Виділяють розширений підхід з визначенням переліку критеріїв (за О. А. Ковтун):

1. За рівнем активності на ринку фінансових послуг фінансову поведінку класифікують:

Активна – домогосподарства мають свої депозити, грошові кошти та володіють багатьма фінансовими активами, ринку фінансових послуг здійснюють операції.

Пасивна – домогосподарства не проявляють активності, не цікавляться інформацією про ринок і не володіють фінансовими активами.

2. За типом результату:

Вимушена – користуються фінансовими продуктами, які вимусили купити, самостійно практично не користуються (займи, депозити, кредити, страхування).

Креативна – усвідомлене споживання нових видів фінансових послуг, прагнення та бажання до споживання нетрадиційних, індивідуальних послуг.

Доцільна – обдуманий підхід до вибору продуктів і стратегій, зважений вибір, заснований на чітких розрахунках, розподілу власних активів.

Снобістська – оснований на споживанні інноваційних послуг для певного іміджу, не підкріплений економічною самостійністю.

3. За джерелом фінансових ресурсів:

Позитивна – джерелами грошових коштів є офіційні доходи: майно, спадок, різні види діяльності.

Тіньова – джерелами грошових коштів є не офіційні доходи (ті кошти, які мають «чорну схему», приховуються, заробітна плата видається «у конвертах» та інше).

Негативна – грошові кошти надходять від хабарів, кримінального бізнесу.

4. За формою:

Раціональна – надходження коштів основане на логічності поведінки, тобто це повсякденний контроль за витратами, жорсткість калькуляції перед ухваленням рішення.

Ірраціональна – об'єктивні умови існування та процесів ринку фінансових послуг не враховуються, що саме призводить у майбутньому до прояви бажання накопичувати багатство заради багатства або до збитків.

Гуманістична (меценатська) – для підтримки соціального статусу, іміджу або певних благодійних намірів, на розвиток суспільних інституцій надаються безоплатні грошові кошти.

Емфатична – в нестандартній або надзвичайній ситуації зробити вибір стратегії та тактики.

5. За інструментом, що використовуються на ринках фінансових послуг

Споживча – головним моментом є споживання (поточне або довгострокове), яке спрямоване на вирішення поточних проблем.

Заощаджувальна – ключовими завданнями є збереження грошових коштів у ліквідних активах та збереження своїх коштів, заощаджень під час інфляції та використання неризикових фінансових інструментів і помірних стратегій.

Інвестиційна – високий рівень та ступінь диверсифікації фінансових інструментів, мета якого є отримання додаткового доходу, коштів та відсутність неліквідних активів.

Страхова – помірний ступінь та рівень диверсифікації фінансових інструментів з обов'язковим страхуванням (життя, майна, здоров'я) і вибір фінансових продуктів із середнім рівнем дохідності та «захистом» (наприклад, структурні банківські продукти).

6. За ступенем ризику:

Ризикова – застосування певних фінансових інструментів для отримання максимального прибутку, коштів та застосування високоризикових стратегій, уміння розраховувати час.

З мінімальним ступенем ризику – чітке розрахування ризиків, певне страхування та хеджування через диверсифікацію активів та інструментів.

7. За схильністю до новацій:

Інноваційна – високий рівень фінансового потенціалу, готовність до освоєння інноваційних послуг і продуктів, схильність до ризику, володіння інформацією.

Консервативна – небажання ризикувати, схильність до наявних стереотипів, низький рівень інформативності та низький рівень на ринку фінансових послуг рефлексивності.

Помірна – готовність до споживання нових послуг та продуктів, які мають середній ступінь ризику та одночасно диверсифікують частку активів у неризикові, надійні інструменти.

8. За типом власності на фінансові ресурси:

За власні кошти – здійснення тільки за власні кошти операцій на ринку фінансових послуг, що має високу схильність до ризику їхньої втрати.

Кредитна – здійснення тільки за кредитні кошти операцій на ринку фінансових послуг, ризик полягає в неповерненні вчасно боргу та відсотків, чітке певне розуміння ринкової ситуації та належні розрахунків.

Змішана – застосування міксу власних та кредитних засобів у фінансові інструменти, враховуючи обов'язково їхнє співвідношення і ліквідність у портфелі, застосування стратегії оптимізації ризиків.

В узагальненому вигляді моделі класифікації фінансової поведінки домогосподарств розглядають через співставлення концентрації активних і пасивних стратегій, набором застосовуваних стратегій, рівнем їхньої диверсифікації, цільовим спрямуванням, ліквідністю результату тощо та класифікують (за Т. О. Кізіма):

1. Для заощаджувальної моделі фінансової поведінки домогосподарств характерними є стратегії готівкових заощаджень, запозичень, організованих вкладів і надання кредитів, а також майнова (у ліквідних формах), страхова і соціальна стратегії. Дана модель фінансової поведінки має помірну концентрацію активних і пасивних стратегій, характеристику максимальної диверсифікації стратегій, а також акцентом на забезпечення заощаджень від знецінення.

2. Для споживчої моделі фінансової поведінки домашніх господарств характерними є стратегії приватних і державних трансфертів, майнова і мінімалістська (у невеликих обсягах)

стратегії. Ця модель фінансової поведінки характеризується мінімальною диверсифікацією інструментів та стратегій, а також наявністю неліквідних активів, максимальною концентрацією пасивних стратегій, потребою у невідкладному розв'язанні найнагальніших поточних проблем.

3. Для інвестиційної моделі фінансової поведінки домашніх господарств характерними ознаками є майнова (у ліквідній формі), страхова, соціальна стратегії, а також стратегії готівкових заощаджень, організованих цінних паперів та вкладів. Ця модель фінансової поведінки характеризується максимальною концентрацією активних стратегій, максимальною диверсифікацією інструментів, акцентом не стільки на збереження заощаджень, скільки на дохідні вкладення, які сприяють їхньому збільшенню.

Поняття «стратегія поведінки» – в економічному визначенні це стійкий зв'язок спостережуваних поведінкових характеристик, а в соціологічному визначенні – цілеспрямована, рефлексивна діяльність, осмислений повторний вибір лінії поведінки.

Стратегія фінансової поведінки – це довгострокова, цілеспрямована, свідома дія людей у сфері власних фінансів для досягнення власного фінансового добробуту.

Фінансова стратегія домогосподарства пов'язана з формуванням і розподілом фондів фінансових ресурсів, отриманих у результаті використання наявних у домогосподарства ресурсів, та покликана забезпечити максимальний розмір прибутку на використані ресурси. В узагальненому вигляді реалізація фінансової стратегії домогосподарства пов'язана з забезпеченням трьох напрямків діяльності домогосподарств, тобто трьох напрямів розподілу отриманих доходів, а саме:

забезпечення поточної життєдіяльності;
формування резервних фондів функціонування домогосподарства;

накопичення та інвестування, які включають формування ресурсів для задоволення потреб у майбутніх періодах та здійснення фінансових операцій для отримання додаткового доходу.

Необхідність розподілу частини отриманих доходів на забезпечення поточної життєдіяльності, обумовлюється тим, що

функціонування домогосподарства, як учасника ринкової економіки і суб'єкта фінансових відносин, неможливе без задоволення поточних потреб, пов'язаних з життєзабезпеченням членів домогосподарства. Важливість відтворення кожного з учасників домогосподарства визначає необхідність у виділенні забезпечення поточної життєдіяльності в окремий стратегічний напрям, який зорієнтовано, в першу чергу, на задоволення потреб у споживанні (продуктах харчування, одяг, взуття, житло і т.д.). У той же час, розвиток суспільних відносин і в цілому зовнішнього середовища функціонування домогосподарства, визначають розширення переліку тих потреб, які забезпечують повноцінну життєдіяльність членів домогосподарства.

Ефективність використання доходів для реалізації даного напряму фінансової стратегії та визначення загального впливу на фінансову стійкість досить важко виміряти. В узагальненому вигляді збільшення перерозподілу доходів на життєзабезпечення має довготерміновий ефект, а саме проявляється через певний період часу та формує передумови для збільшення доходної бази функціонування домогосподарства у вигляді покращення таких внутрішніх факторів як:

фізичний стан індивідів (зміна раціону харчування, відвідування спортивних гуртків, достатній сон та відпочинок тощо),

розвиток індивідуальних здатностей та навичок членів домогосподарства (підвищення кваліфікації, відвідування гуртків та секцій) і т. і.

Придбання домогосподарствами більшої свободи і незалежності при ухваленні фінансових рішень та управлінні власними ресурсами, зумовлює підвищення ризику втрати. Це викликає необхідність створення резервних фондів функціонування домогосподарства як певного фінансового та матеріального забезпечення життєдіяльності при непередбачених ситуаціях. У той самий час, залучення домогосподарств до активної фінансової взаємодії, стимулює домогосподарства створювати фонди у вигляді накопичень, або здійснювати спроби зменшення ймовірного ризику, через використання фінансових інструментів, прогнозування та аналіз стану на відповідному ринку. Однак, висока ризиковість фінансових активів не дає гарантії на можливість конвертації в грошові кошти як найбільш

ліквідний актив, що обумовлює доцільність формування частини резервів у вигляді матеріальних благ, у тому числі нерухомості, антикваріату і т.д. Одним з основних завдань даного напрямку фінансової стратегії домогосподарства щодо розподілу наявних доходів є встановлення співвідношення між видами активів у сформованих резервах для максимізації можливого доходу та мінімізації наявних ризиків. Формування резервів тісно пов'язане з проведенням інвестиційних операцій, але має відмінність саме щодо використання менш ризикових, і відповідно, менш дохідних, фінансових інструментів.

Фінансова стратегія домогосподарства пов'язана з кожним окремим ресурсом, яким володіє домогосподарство (рівень освіти, здоров'я тощо). Фінансові ресурси виступають як двосторонній об'єкт – основа для розвитку і результат функціонування усіх інших, наявних у домогосподарства, ресурсів.

Особливості життєвого циклу індивідів визначають необхідність створення фондів для задоволення майбутніх потреб, зокрема: формування фондів фінансових ресурсів для забезпечення пенсійних виплат при досягненні пенсійного віку, накопичення заощаджень для отримання освіти дітей, купівлю житла і т.д. У випадку, коли метою формування накопичень виступає одержання додаткового доходу, домогосподарствами залучаються ризикові, але більш дохідні інструменти, та здійснюються інвестиційні операції, що дає можливість збільшити дохідність, при відносній наявності резервних коштів для забезпечення поточної життєдіяльності учасників домогосподарства. Реалізація даного напрямку фінансової стратегії домогосподарств відрізняється від формування резервних фондів:

наявністю конкретної мети формування і часу її досягнення; створенням передумов для збільшення доходної бази функціонування домогосподарства шляхом диверсифікації джерел доходів. Забезпечення даного напрямку фінансової стратегії тісно пов'язане можливістю максимально залучати інструменти фінансового ринку.

В узагальненому випадку вік учасників домогосподарства має одну з визначальних ролей щодо можливості отримання

доходів та впливає на збільшення розміру отриманих доходів та сформованих заощаджень в пропорційній залежності.

Співставлення фінансових уподобань домогосподарств в залежності від вікових особливостей та напрямів реалізації фінансової стратегії домогосподарств дали змогу виділення видів фінансової стратегії домогосподарств за домінуючим напрямом використання доходів з урахування вікових особливостей учасників домогосподарства (табл. 5.1):

1) стратегія розвитку. Основною метою даного виду фінансової стратегії є забезпечення поточних потреб та здійснення спроб формування заощаджень, з огляду на досить обмежений розмір фінансових ресурсів та неможливість довготермінового вилучення ресурсів зі споживання. Характерними представниками користувачів даного виду стратегії є домогосподарства, вік одержувачів доходів яких знаходиться у межах 35 років. Стратегія розвитку є стартовою стратегією розвитку домогосподарства та повинна на перспективу розвинути у стратегію накопичення або стратегію інвестування. Розвиток домогосподарства за даною стратегією протягом тривалого проміжку часу свідчить про неефективність формування та використання фінансових ресурсів і негативно впливає на фінансову стійкість з огляду на відсутність можливостей щодо здійснення інвестицій та формування резервів;

2) стратегія накопичення зорієнтована на формування у домогосподарств резервних фондів фінансових ресурсів і пов'язана з певною активізацією участі у інвестиційних операціях, в переважній більшості випадків з залученням фінансових ресурсів, які призначені для використання у майбутньому на заздалегідь визначений напрям та інвестовані, в першу чергу, для збереження купівельної спроможності грошових коштів. Потенційними користувачами даного виду стратегії є домогосподарства, середній вік учасників яких коливається в межах 35-45 років, з огляду на: формування джерел доходів, сформованих в процесі становлення як учасника фінансової взаємодії; необхідність здійснення накопичень для майбутніх витрат (освіта дітей, власне пенсійне забезпечення тощо) і т. ін.;

3) стратегія інвестування використовується для цілеспрямованого отримання прибутку від використання фінансових ресурсів домогосподарствами.

Таблиця 5.1

Види фінансових стратегій домогосподарств за домінуючим напрямом використання доходу з урахуванням вікових особливостей індивідів

	Вид стратегії	Домінуючий напрям	Характерні особливості домогосподарств – потенційних користувачів
1	Стратегія розвитку	Забезпечення поточної життєдіяльності	Низький рівень доходу. Молодий вік учасників домогосподарства (до 35 років). Відсутність надбаних фінансових активів.
2	Стратегія накопичення	Здійснення накопичень, які мають цільове спрямування	Середній вік учасників домогосподарства (від 35 до 45 років). Наявність стабільних джерел доходу.
3	Стратегія інвестування	Здійснення інвестиційних операцій, метою яких є одержання прибутку	Старший середній вік учасників домогосподарства (від 45 до 55 років). Наявність стабільних джерел доходу. Наявність певних резервних фондів.
4	Стратегія стабілізації	Забезпечення поточної життєдіяльності та часткове використання резервів функціонування домогосподарства	Старший вік учасників домогосподарства (від 55 років). Наявність довгострокових накопичувальних договорів та диверсифікованого портфелю інвестиційних інструментів.

Реалізація даної фінансової стратегії є досить ризиковою з огляду на можливість втрати інвестованих заощаджень, з урахуванням існування залежності ризик/доходність, що визначає доцільність її використання за умови формування певних резервів функціонування домогосподарства, адже можливість втрати інвестованих ресурсів впливає на фінансову стійкість

домогосподарства. Наявність сформованих резервів дасть змогу мінімізувати вплив можливих збитків та забезпечить фінансову стійкість домогосподарства;

4) стратегія стабілізації характеризується певним уповільненням щодо здійснення інвестиційних операцій та формуванням резервів функціонування домогосподарства. Прикладом реалізації даної стратегії є домогосподарства осіб літнього віку з огляду на зменшення потенційних доходів від трудових ресурсів, залучення до використання раніше сформованих договорів пенсійного забезпечення, отримання допомоги від родичів та дітей. В той же час, стратегія стабілізації може використовуватись домогосподарствами для забезпечення фінансової стійкості у період кризових процесів в економіці та забезпечувати базу для вирівнювання фінансового стану домогосподарства.

5.5. Напрями інвестування фінансових ресурсів домогосподарств

Формування заощаджень на рівні домогосподарства пов'язано з необхідністю їхнього подальшого використання для отримання прибутку, від так заощадження домогосподарств на загальнодержавному рівні є потенційними інвестиційними ресурсами для економіки країни. Залучення заощаджень домогосподарств відбувається за допомогою фінансових інструментів та через інститути фінансової системи. Перелік видів фінансових інструментів та фінансових посередників наведено на рисунку 5.2.

Здійснення накопичення грошових коштів на ощадних рахунках реалізується за допомогою таких фінансових інститутів як комерційні банки, кредитні спілки тощо.

Для роботи з фізичними особами у банківській практиці використовують ощадні вклади та ощадні сертифікати.

Ощадний вклад (депозит) – це грошові кошти фізичної особи, які зберігаються на банківському рахунку протягом певного періоду часу, по закінченню якого клієнт отримує відсотковий дохід на внесені кошти.



Рис. 5.2. Напрями інвестування заощаджень домогосподарств за видом фінансового інструменту та фінансового посередника

Ощадний сертифікат – це різновид цінних паперів, що випускається банком тільки для фізичних осіб та засвідчує право власника даного сертифікату на отримання певної суми відсотків на внесені кошти.

Перевага сертифікату перед депозитом у тому, що ощадний сертифікат може обертатися на вторинному ринку, виступати засобом платежу, застави тощо.

До інструментів залучення фінансових ресурсів домогосподарств, які мають значний інвестиційний потенціал для економіки країни та вагомі переваги перед депозитними внесками для населення, відносяться договори із страхування життя, або як прийнято світовою практикою – life-страхування.

Згідно Закону України «Про страхування», страхування життя – це «вид особистого страхування, який передбачає обов’язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а

також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи».

Поділ страхування (а від так – страхових компаній та договорів страхування) на ризикове страхування (non-lifeinsurance) та страхування життя (lifeinsurance) пов'язано з низкою відмінностей, що притаманні останньому. Договори страхування життя окрім страхового захисту та виплати застрахованому страхової суми, передбачають отримання певного відсоткового доходу, та, в разі отримання страховою компанією інвестиційного доходу від своєї діяльності, можливість участі в ньому страхувальника, таким чином, виступаючи своєрідним інструментом заощадження коштів населення. Дане розмежування проводиться за економічною ознакою.

Кошти населення, що залучаються за допомогою договорів страхування життя до страхових компаній, можуть стати вагомим внеском до фінансових ресурсів країни, тим паче, що договори страхування життя мають значний часовий лаг, що дає можливість використання коштів для довгострокового інвестування для розвитку реального сектору економіки.

Страхування життя – «підгалузь особистого страхування, в якій об'єктом страхових відносин можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з життям застрахованого, що здійснюється на підставі добровільно укладеного договору між страховиком та страхувальником».

На страховому ринку life-страховики пропонують декілька видів програм страхового захисту, зокрема:

- 1) змішане страхування життя – це вид страхового захисту, який передбачає отримання застрахованим або вигодо набувачем страхової суми у разі настання страхового випадку. Страховими випадками вважаються: дожиття застрахованої особи до певного, закріпленого в договорі страхування, віку, смерть застрахованого або отримання травми, що призводить до інвалідності;

2) пенсійне страхування – пов’язане з дожиттям застрахованого до встановленого пенсійного віку з подальшим отриманням пенсійних виплат. Договори даного виду в переважній більшості випадків теж включають покриття ризику непередбачуваної смерті застрахованого. Крім того, такі договори мають варіації щодо форми та періодичності отримання страхового відшкодування (разове, щомісячне), тривалості сплати пенсійних виплат страховиком (довічне, протягом визначеного строку), додаткового захисту після досягнення зазначеного віку (наприклад, покриття ризику нещасного випадку та страхування життя тощо) і т. ін.

3) страхування дітей – це різновид страхування життя, в якому застрахованою виступає дитина. Ризики, які покриває даний вид страхування є схожими з договорами змішаного страхування життя. Страхування дітей має декілька напрямів, які різняться в залежності від кінцевої мети накопичення коштів: на майбутнє весілля, навчання, купівлю квартири тощо, однак, в переважній більшості випадків, всі ці види договорів містять страховий захист від ризику смерті, нещасного випадку під час дії договору і т. ін. До переваг цього виду life-страхування, слід віднести продовження дії договору страхування, навіть після смерті страхувальника, тобто застрахована дитина продовжує користуватись страховим захистом та отримує повну страхову суму по закінченні дії договору страхування.

Страхування життя має значний соціальний потенціал, зокрема в розрізі пенсійного страхування, та може стати вагомим доповненням до державних програм соціального захисту.

Окремо слід звернути увагу, на можливості для домогосподарств інвестувати вільні грошові кошти у договори програм щодо формування додаткових пенсійних виплат, що пропонують і страхові компанії, і недержавні пенсійні фонди. Залучені таким чином кошти формують:

довгостроковий інвестиційний інструмент для домогосподарства;

потенційний додатковий дохід та стабільні виплати накопичених пенсійних внесків у майбутньому;

стратегічні та довгострокові інвестиційні ресурси для економіки країни.

Як інструмент накопичення та інвестування домогосподарствами можуть використовуватись також і цінні папери (акції, облігації державної позики тощо). Населення України, у зв'язку з процесами приватизації, які мали місце в середині 90-х років ХХ століття, в переважній своїй більшості стало власниками акцій багатьох підприємств, та в силу нерозвиненості фондового ринку, відсутності розуміння та досвіду використання даного інструменту, з огляду на нестабільність економічної ситуації, та банкрутство підприємств вітчизняні домогосподарства не мали можливості дієвого використання цінних паперів, і як наслідок, в подальшому взагалі втратили зацікавленість до такого методу інвестування грошових коштів.

В умовах ринкової економіки домогосподарство, здійснюючи заощадження своїх коштів, має потужний арсенал різноманітних інструментів. Формування у домогосподарств заощаджень саме організованої форми є яскравим показником стабільності в суспільстві та довіри до фінансової системи, адже накопичення грошових коштів у готівковому вигляді у населення не дає змоги залучити дані ресурси, через фінансові інститути, для потреб економіки, зокрема інвестування коштів у виробничі потужності, розвиток науки й технології тощо.

5.6. Фінансовий стан домогосподарства та коефіцієнти його виміру

Структура та обсяги доходів та витрат домогосподарств формують фінансовий стан домогосподарства. Важливість його визначення зумовила появу нових аспектів розгляду фінансів домогосподарств. Серед сучасних дослідників теоретичних питань функціонування домогосподарств увага акцентується на методичних підходах, що ґрунтуються на визначенні фінансового стану домогосподарства за допомогою коефіцієнтів, розрахунок яких дає змогу дослідити загальний фінансовий стан домогосподарства та здійснити оцінку структури та складу доходів і витрат в розрізі ліквідності, прибутковості та здатності забезпечувати фінансову стабільність.

Так, зокрема, П. Шваб досліджуючи фінансовий стан домогосподарств, концентрує увагу на аналізі купівельної спроможності населення, оцінюванні рівня життя та рівня заробітних плат. А. Рамський пропонує використання форми для оцінки фінансового стану домогосподарств, яка базується на групуванні активів та пасивів домогосподарства (основний/оборотний та власний/позиковий капітали відповідно).

Для оцінювання фінансового стану домогосподарств Т. Кізіма пропонує розраховувати два визначальних показника – коефіцієнт заборгованості (співставлення сукупних боргів і наявних активів) та коефіцієнт ліквідності (порівняння ліквідних активів і поточних зобов'язань). В межах останнього увага звертається на необхідність чіткого визначення ліквідних активів домашнього господарства та пропонується розраховувати грошовий мультиплікатор домогосподарства для можливості оцінки інвестиційних перспектив даного суб'єкта.

Дослідник В. Ворошило пропонує здійснювати оцінку фінансового стану домогосподарства на основі комплексу показників за трьома групами:

- фінансово-майновий стан;
- наявність і обсяг оборотних коштів;
- фінансова стійкість.

Науковець Т. Дмитров пропонує оцінювати персональний фінансовий стан домогосподарства на основі низки коефіцієнтів:

1) коефіцієнт ліквідності – відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Значення показника повинно бути більше 1.

2) коефіцієнт покриття щомісячних витрат – співставлення готівки та обов'язкових щомісячних платежів. Розраховується як відношення ліквідних активів до 1/12 річних витрат;

3) коефіцієнт заборгованості – відношення суми активів до суми зобов'язань;

4) коефіцієнт довгострокового покриття особистих витрат – розраховується як відношення суми особистих доходів до суми постійних фіксованих витрат та показує у скільки разів наявні доходи можуть покрити платежі;

5) коефіцієнт економії – відношення суми доходу, за умови економії, до загальної суми доходів;

6) показники ефективності – коефіцієнт ефективності витрат (відношення доходів до витрат) та коефіцієнт ефективності доходів (відношення витрат до доходів). Коефіцієнти повинні бути більше 1 та менше 1 відповідно;

7) коефіцієнт фінансової автономії – відношення власного капіталу до зобов'язань;

8) показники структури багатства: показники структури активів та пасивів у персональному балансі домогосподарства, показники структури доходів та витрат по відношенню до особистих доходів, показники грошового потоку: вхідні та вихідні.

Важливим аспектом сучасних досліджень фінансового стану домогосподарств, з огляду на особливості домогосподарств як учасників фінансових відносин, стають процеси формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств з урахуванням важливості залучення фінансових ресурсів домогосподарств до інвестиційних процесів без погіршення стану фінансування потреб поточної життєдіяльності.

Враховуючи специфіку функціонування домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин, в узагальненому вигляді показники виміру фінансового стану домогосподарства запропоновано умовно згрупувати за двома напрямками показників – пов'язані з забезпеченням споживання та здійсненням інвестування (табл. 5.2).

Показники фінансового забезпечення споживчих витрат:

1. Показник мінімальної достатності доходів ($C_{мдд}$) – свідчить про можливість домогосподарства забезпечувати потреби щодо нормального функціонування за рахунок отриманих доходів. Розраховується як відношення суми отриманих доходів до величини прожиткового мінімуму, збільшеного пропорційно кількості учасників домогосподарства. Нормативне значення показника – 1, для позитивного впливу на фінансову стійкість значення показника має збільшуватись;

2. Показник відносного забезпечення витрат ($C_{взв}$) розраховується як відношення суми витрат на споживання до суми отриманих доходів. Даний показник дає змогу зробити висновки щодо залежності домогосподарств від здійснюваних витрати на споживання. Зменшення величини даного показника в цілому свідчить про збільшення інвестиційних ресурсів

домогосподарства, що має позитивний вплив на фінансову стійкість даного суб'єкта. З огляду на можливість стовідсоткового проїдання належних домогосподарству ресурсів, значення показника $C_{ВЗВ}$ має бути не вищим за 0,5. Перевищення витрат на споживання 50 % сукупних доходів свідчить або про неефективність використання наявних доходів, або про недостатність доходів для забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства;

Таблиця 5.2

Система показників оцінювання фінансового стану домогосподарств

Назва показника	Спосіб розрахунку	Значення
Показники фінансового забезпечення споживчих витрат		
Показник мінімальної достатності доходів ($C_{МДД}$)	$D/ПМ$, де ПМ – величина прожиткового мінімуму, D – величина отриманих доходів	$C_{МДД} \geq 1$
Показник поточного фінансового забезпечення витрат ($C_{ВЗВ}$)	D/C , де C – величина здійснених витрат на споживання, D – величина отриманих доходів	$C_{ВЗВ} \leq 0,5$
Показник абсолютного фінансового забезпечення витрат ($C_{АФЗВ}$)	$C/ПМ$, де ПМ – величина прожиткового мінімуму, C – величина здійснених витрат на споживання	$1 \leq C_{АФЗВ} \leq 2,5$
Показники фінансового забезпечення інвестиційних ресурсів		
Показник формування інвестиційного потенціалу ($C_{ФФП}$)	$П/Д$, де П – величина інвестиційного потенціалу, Д – величина отриманих доходів	$C_{ФФП} \geq 0,4$
Показник використання інвестиційного потенціалу ($C_{ВФП}$)	$I/П$, де I – сума інвестованих заощаджень, П – величина інвестиційного потенціалу	$C_{ВФП} \geq 0,8$

3. Показник абсолютного фінансового забезпечення витрат ($C_{АФЗВ}$) дає змогу проаналізувати на скільки доцільним є здійснення витрат на споживання по відношенню до потреб домогосподарства щодо забезпечення мінімальних потреб життєзабезпечення. Розраховується як відношення витрат на споживання до величини прожиткового мінімуму. Значення даного показника дає змогу розрахувати у скільки разів витрати на споживання перевищують мінімально необхідні витрати на життєзабезпечення домогосподарства. Розрахунок $C_{АФЗВ}$

доповнює висновок по $C_{ВЗВ}$ щодо доцільності здійснення споживчих витрат та формує передумови для виявлення резервів збільшення інвестиційних можливостей домогосподарства.

Показники фінансового забезпечення інвестиційних ресурсів:

1. Показник використання інвестиційного потенціалу ($C_{ВФП}$) розраховується як відношення суми інвестованих заощаджень до величини сформованого інвестиційного потенціалу. Зміна значення показника нижче пропонованого граничного значення свідчить про формування неорганізованих заощаджень у домогосподарств.

2. Показник формування інвестиційного потенціалу ($C_{ФФП}$) дає змогу проаналізувати потенційні можливості домогосподарства щодо формування заощаджень та інвестиційних ресурсів. Критерій для показника обрано з огляду на світові показники питомої ваги заощаджень у структурі ресурсів і витрат домогосподарств, з урахуванням особливостей функціонування українських домогосподарств і обраного критерію витрат на споживання в межах 50% усіх витрат. Кінцевий висновок по $C_{ФФП}$ можливо зробити лише у порівнянні з показником $C_{АФЗВ}$, з огляду на можливість існування двох ситуації для домогосподарства, коли показник $C_{ФФП}$ буде нижче пропонованого порогового значення:

недостатності доходів для забезпечення поточних потреб, невикористання фінансового потенціалу для формування заощаджень.

Показник використання інвестиційного потенціалу та показник абсолютного фінансового забезпечення формують показники резервів збільшення інвестиційної складової фінансових ресурсів домогосподарств.

Розрахунок та визначення даних показників мають вагоме значення як для домогосподарства – для підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, так і для контрагентів домогосподарства:

держави – для виявлення резервів щодо залучення вільних коштів домогосподарств до фінансової системи як інвестиційного та кредитного ресурсу; можливості прогнозування зміни фінансової стійкості домогосподарств при змінах державної політики формування доходів, рівня оподаткування тощо;

для суб'єктів господарювання та фінансових посередників – для проведення оцінювання платоспроможності позичальників, потенційних можливостей інвесторів – учасників домогосподарства.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Дайте визначення терміна «фінанси домогосподарств».
2. Які основні функції виконують фінанси домогосподарств?
3. Розкрийте сутність фінансових ресурсів домогосподарств.
4. З яких точок зору можна розглядати бюджет домогосподарства?
5. Розкрийте складові доходів домогосподарств.
6. Охарактеризуйте види доходів домогосподарств.
7. Розкрийте напрями витрат домогосподарств.
8. Розкрийте складові витрат домогосподарства на споживання.
9. Які ознаки класифікації заощаджень домогосподарств ви знаєте?
10. В чому полягає особливість здійснення заощаджень у натуральній формі?
11. Розкрийте сутність фінансової поведінки домогосподарства
12. Охарактеризуйте моделі класифікації фінансової поведінки домогосподарств
13. Дайте визначення «стратегії фінансової поведінки домогосподарств»
14. Чим відрізняється фінансової стратегії розвитку домогосподарства від стратегії інвестування?
15. У чому полягає відмінність між стратегією накопичення та стратегією стабілізації?
16. Розкрийте напрями інвестування заощаджень домогосподарств.
17. Розкрийте сутність показників оцінювання фінансового стану домогосподарств.

Тестові завдання

1. Розподільча функція фінансів домогосподарств проявляється під час
 - А здійснення витрат
 - Б формуванні заощаджень
 - В надходженні доходів
 - Г узгодження інтересів усіх членів домогосподарства

2. Бюджет домогосподарства представляє собою загальний фонд грошових коштів домогосподарства на конкретний момент часу відповідно до
 - А історичної концепції
 - Б облікової концепції
 - В економічної концепції
 - Г прагматичної концепції

3. Натуральна форма оплати праці проявляється
 - А у грошовій формі
 - Б у натуральній формі
 - В у безготівковій формі
 - Г у фінансовій формі

4. Доходи, які формуються як платня за використання ресурсів домогосподарства називаються
 - А матеріальні доходи
 - Б грошові доходи
 - В первісні доходи
 - Г доходи на вкладений капітал

5. До витрат на товари короткострокового використання не відносяться витрати на придбання
 - А одягу
 - Б пального
 - В медичних послуг
 - Г продуктів харчування

6. Основна причина формування немотивованих заощаджень домогосподарств полягає у

- А необхідності формування резервів на непередбачувані випадки
Б необхідності накопичення грошових коштів на придбання коштовних речей
В недостатності у домогосподарства фінансових ресурсів
Г перевищенні платоспроможності над рівнем потреб
7. Неорганізовані заощадження домогосподарств можуть утворюватись
- А лише у грошовій формі
Б лише у натуральній формі
В у грошовій та у натуральній
Г лише у національній та у іноземній валютах
8. Для роботи комерційних банків з домогосподарствами у формі цінної папери використовується такий фінансовий інструмент
- А ощадний вклад
Б ощадний сертифікат
В договір страхування життя
Г банківський депозит
9. Формування заощаджень домогосподарств не пов'язано з укладанням
- А договору страхування життя
Б договору пенсійного страхування
В договору страхування автомобіля
Г усної домовленості
10. Довгострокова, цілеспрямована, свідома дія людей у сфері власних фінансів для досягнення власного фінансового добробуту – це
- А фінансова стратегія
Б фінансова тактика
В фінансова стабільність
Г фінансова безпека
11. Забезпечення поточних потреб та здійснення спроб формування заощаджень характерно для стратегії

- А накопичення
- Б розвитку
- В інвестування
- Г заощадження

12. Забезпечення поточної життєдіяльності та часткове використання фінансових резервів для функціонування домогосподарства характерно для стратегії
- А накопичення
 - Б розвитку
 - В інвестування
 - Г стабілізації
13. До групи показників фінансового забезпечення споживчих витрат НЕ відноситься показник
- А поточного фінансового забезпечення витрат
 - Б використання інвестиційного потенціалу
 - В абсолютного фінансового забезпечення витрат
 - Г мінімальної достатності доходів
14. Проаналізувати доцільність здійснення витрат на споживання по відношенню до потреб домогосподарства щодо забезпечення мінімальних потреб життєзабезпечення дає змогу показник
- А поточного фінансового забезпечення витрат
 - Б використання інвестиційного потенціалу
 - В абсолютного фінансового забезпечення витрат
 - Г мінімальної достатності доходів
15. Проаналізувати потенційні можливості домогосподарства щодо формування заощаджень та інвестиційних ресурсів дає змогу
- А поточного фінансового забезпечення витрат
 - Б використання інвестиційного потенціалу
 - В мінімальної достатності доходів
 - Г фінансової достатності

РОЗДІЛ 6

ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні терміни і поняття: фінансовий ринок, передумови створення фінансового ринку, принципи фінансового ринку, функції фінансового ринку, суб'єкти фінансового ринку, структура фінансового ринку.

6.1. Фінансовий ринок як складова фінансової системи

Фінансовий ринок, як складова фінансової системи, виступає забезпечувальною складовою виключно в умовах дії законів ринкової економіки. За таких умов, мобілізація значної частина фінансових ресурсів суб'єктами підприємницької діяльності здійснюється на засадах купівлі-продажу. В умовах дії адміністративної економіки фінансового ринку майже не існувало. Через бюджет та банківську систему здійснювалося формування, розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів на засадах централізації. За таких умов, потреби у функціонуванні фінансового ринку не існувало і всі ресурси мобілізувалися згідно плану.

Призначення фінансового ринку проявляється в мобілізації та ефективному розміщенні заощаджень в економіці, стан якої значною мірою зумовлений ефективністю переміщення інвестиційних коштів від тих, хто має заощадження, до тих, кому вони потрібні.

Формування фінансового ринку пов'язано із існуванням певних передумов, що сприяють його створенню та розвитку. Серед таких передумов можна виділити такі:

1) наявність неоднакових потреб у фінансових ресурсах у різних суб'єктів фінансових відносин та розбіжність у рівнях їхнього задоволення за рахунок власних коштів. Найчастіше виникає ситуація, коли у одних суб'єктів фінансових відносин є наявні фінансові ресурси, а у інших – їхня нестача та виникає потреба у їхньому залученні через фінансовий ринок;

2) господарська самостійність підприємств, що передбачає їхнє право самостійно здійснювати свою господарську діяльність,

отримувати дохід та визначати напрями здійснення витрат. Найчастіше підприємства при своєму створенні обирають акціонерну форму. В процесі приватизації в Україні після набуття незалежності відбулося масштабне утворення акціонерних товариств, які залучали кошти шляхом випуску цінних паперів. Це сприяло поштовхом до створення фінансового ринку України;

3) ліквідація державної монополії щодо використання заощаджень населення. Якщо до набуття незалежності домогосподарства могли вкладати свої грошові ресурси виключно у ощадних банках, то в подальшому з'явилась змога направляти власні кошти у різні банківські та небанківські фінансові установи, в окремі види фінансових інструментів, що сприяло зростанню їхнього добробуту, розвитку фінансового ринку та економіки країни в цілому;

4) рівноправність всіх учасників фінансових відносин на фінансовому ринку. Всі учасники мають однакові права щодо отримання ринкової інформації та вільний доступ до ринкових інструментів. Держава має створити однакові умови для реалізації інтересів всіх суб'єктів ринку, захисту їхніх майнових прав тощо;

5) утворення інфраструктури фінансового ринку для його обслуговування та нормального функціонування. Так, фінансові посередники як інституційна складова інфраструктури фінансового ринку сприяють безперервному перетворенню акумульованих фінансових активів у інвестиції для задоволення потреб всіх учасників фінансового ринку при мінімальних їхніх витратах;

б) формування та функціонування розвиненої банківської системи країни. Банківська система України включає в себе Національний банк України та інші банки. Крім того розвинута мережа небанківських фінансових установ та функціонує Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. На сьогоднішній день банківська система України є досить розвинутою складовою всього господарського механізму країни, яка пройшла тривалий шлях свого реформування;

7) утворення розвиненої технічної бази, що забезпечує безперервне функціонування фінансового ринку на якісно новому рівні. Сучасна технічна база та новітні технології сприяють розвитку національного та міжнародного фінансових ринків;

8) пільговий механізм оподаткування доходів із цінних паперів – мотиваційний фактор, що сприяє вкладанню суб'єктами фінансових відносин своїх грошових коштів саме у цінні папери, що дає поштовх до розвитку фондового ринку та фінансового ринку взагалі.

Розвиток фінансового ринку залежить від багатьох факторів – рівня економічного розвитку країни, стану й тенденцій розвитку національного та світового фінансових ринків, розвиненістю фінансової інфраструктури, фінансової грамотності населення тощо.

Серед факторів, що здійснюють вплив на розвиток фінансового ринку можна виділити зовнішні та внутрішні фактори.

До зовнішніх факторів, що впливають на розвиток фінансового ринку можна віднести:

стан світової фінансової системи та фінансового ринку;

рівень економічної інтеграції країни;

наявність бар'єрів для входження на міжнародні фінансові ринки;

світові тенденції, що впливають на економіку країни тощо.

До внутрішніх факторів, що здійснюють вплив на фінансовий ринок країни можна віднести:

макроекономічні показники (ВВП, інфляція, рівень безробіття, інші показники та тенденції їхньої зміни);

рівень платоспроможності фізичних та юридичних осіб;

фінансова грамотність населення;

рівень розвитку кредитної системи в країні;

рівень довіри підприємств та домогосподарств до влади;

стан законодавчої та нормативної бази та інше.

Об'єктами на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси і цінні папери.

Суб'єктами фінансового ринку виступають держава, юридичні та фізичні особи, а також нерезиденти країни.

На сьогоднішній день існують певні дискусії щодо сутності фінансового ринку та його складових. У таблиці дано узагальнення різних наукових підходів щодо трактування поняття «фінансовий ринок» (табл. 6.1).

Підводячи підсумки різних точок зору щодо цього питання, можна розглядати фінансовий ринок як економічну категорію та за організаційно-інституційною структурою.

Таблиця 6.1

**Узагальнення підходів до трактування поняття
«фінансовий ринок»**

механізм перерозподілу фінансових ресурсів між окремими суб'єктами підприємницької діяльності, державою і населенням, між учасниками бюджетного процесу, деякими міжнародними фінансовими інституціями	Василик О. Д.
сукупності обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності	Опарін В. М.
саморегулююча система ринків, де концентрується попит і пропозиція на різні фінансові активи та послуги, що пов'язані з придбанням активів; сфера економічних відносин між суб'єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів	Ходаківська В. П., Беляев В. В.
система економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів	Шелудько В. М.
механізм нагромадження та перерозподілу фінансових ресурсів країни; організована або неформальна система торгівлі фінансовими інструментами, основну роль в якій відіграють фінансові інститути, які направляють потоки грошових коштів від власників до позичальників	Смолянська О. Ю.
система економічних та правових відносин, пов'язаних із купівлею-продажем або випуском та обігом фінансових активів; ринок, на якому визначається попит і пропозиція на різноманітні фінансові інструменти	Еш С. М.
економічні відносини між підприємствами, державою, населенням з приводу перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів на основі повної економічної самостійності та механізму саморегуляції ринкової економіки	Шморгун Н. П. та Головка І. В.

Фінансовий ринок як економічна категорія – це система економічних відносин, пов'язаних із перерозподілом тимчасово вільних фінансових ресурсів між державою, місцевими органами влади, юридичними та фізичними особами за допомогою фінансових інститутів на основі взаємодії попиту та пропозиції на фінансові активи.

Фінансовий ринок за організаційно-інституційною структурою – це сукупність фінансово-кредитних інститутів (банківських та небанківських фінансових інститутів) та суб'єктів інфраструктури фінансового ринку (валютних та фінансових бірж, депозитаріїв і реєстраторів, розрахунково-клірингових центрів), які виконують посередницькі й допоміжні функції в перерозподілі фінансових ресурсів і капіталу між кредиторами та позичальниками.

Роль фінансового ринку для окремих суб'єктів фінансових відносин проявляється по різному.

Фінансовий ринок за ринкових умов виступає інфраструктурою фінансової системи. Головна роль фінансового ринку проявляється в створенні умов для функціонування фінансів суб'єктів господарювання як базової сфери фінансової системи. Для ефективного функціонування будь-якого суб'єкта господарювання йому необхідні фінансові ресурси в достатньому обсязі. Саме фінансовий ринок забезпечує підприємства сприятливими умовами для залучення необхідних їм коштів з одного боку, та продажу тимчасово вільних фінансових ресурсів з іншого. Тобто, підприємства на фінансовому ринку виступають як у ролі покупця, так і у ролі продавця в рівній мірі. У цьому і проявляється роль фінансового ринку для суб'єктів підприємницької діяльності.

Роль фінансового ринку для держави як суб'єкта фінансових відносин проявляється дещо по іншому. Частіше за все держава використовує фінансовий ринок для залучення коштів на позиковій основі. При цьому, держава також певною мірою бере участь і у формуванні ресурсів для інших суб'єктів фінансового ринку. Однак, місце держави у ролі покупця на фінансовому ринку значно більше, ніж у ролі продавця.

Фізичні ж особи, як суб'єкти фінансових відносин, на відміну від держави, більше продають свої тимчасово вільні фінансові ресурси, ніж позичають.

6.2. Принципи та функції фінансового ринку

В основу формування фінансового ринку повинні бути покладені певні принципи, як основні вихідні положення його створення та функціонування.

До принципів фінансового ринку можна віднести такі:

1. Цілісність фінансового ринку країни. Забезпечується єдиним підходом при функціонуванні фінансового ринку, що забезпечується формуванням єдиного курсу цінних паперів, які знаходяться в обігу та котуються по всій території країни, наявністю єдиної національної фондової біржі, єдиного Центрального депозитарію цінних паперів і єдиного Клірингового банку.

2. Централізація та урегульованість. Згідно цього принципу державне регулювання фінансового ринку здійснюється через спеціальні уповноважені органи. Вони визначають сукупність певних методів та прийомів для централізованого врегулювання діяльності всіх учасників фінансових відносин та збалансування їхніх інтересів на фінансовому ринку із застосуванням неупередженого підходу. Державне регулювання фінансового ринку України здійснюється Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

3. Прозорість. Реалізується через відкритість та публічність інформації щодо учасників фінансових відносин, достовірної статистичної інформації стосовно стану фінансового ринку, умов надання фінансових послуг та інше. Прозорість публічної інформації сприяє економічній обізнаності населення та підвищення їхньої фінансової грамотності, ступеня довіри до учасників фінансового ринку, що сприяє збільшенню їхніх вкладів у цей сектор економіки.

4. Захист і забезпечення прав та інтересів учасників фінансового ринку. Цей принцип передбачає створення соціальних, політичних, економічних та правових умов для реалізації інтересів всіх учасників фінансового ринку та здійснення захисту їхніх майнових прав.

5. Інтеграція національної системи обігу цінних паперів та її відповідність міжнародним стандартам безпеки інтересів і прав учасників фінансового ринку, що виступають у ролі інвесторів.

Мова йде про забезпечення на рівні держави високих гарантій для залучення національних та зарубіжних інвестицій в акціонерний капітал країни. Це можливо за умови розвитку національної економіки та підвищення її конкурентоспроможності, розвитку ринку цінних паперів, надання гарантій щодо безпеки інтересів та прав інвесторів.

6. Соціальна справедливість. Передбачає встановлення рівних можливостей для всіх учасників фінансового ринку, запровадження єдиних критеріїв функціонування ринку цінних паперів для всіх суб'єктів фінансових відносин, уникнення проявів будь-якої дискримінації їхніх прав та інтересів.

7. Контрольованість. Передбачає запровадження ефективної системи контролю за функціонуванням фінансового ринку та створення надійних методів попередження зловживань на ньому учасниками в процесі здійснення своєї діяльності.

8. Ефективність. Згідно цього принципу, мобілізація та розміщення фінансових ресурсів учасниками фінансових відносин має здійснюватися за умови отримання максимального результату при мінімальних витратах. Мінімізація витрат учасників фінансового ринку досягається шляхом залучення інститутів інфраструктури та ефективної діяльності фінансових посередників. Максимальний результат для інвесторів досягається шляхом інвестування фінансових ресурсів у перспективні сфери економіки, а на рівні країни – в сприянні зростання рівня добробуту населення та розвитку економіки в цілому.

9. Правова упорядкованість. Передбачає створення розвиненої правової бази для регламентування взаємовідносин учасників фінансового ринку та правил їхньої поведінки.

10. Конкурентність. Усі учасники фінансових відносин повинні здійснювати свою діяльність за умови дотримання правил добросовісної конкуренції. Учасники фінансового ринку конкурують між собою для отримання найбільш вигідних умов залучення вільних фінансових ресурсів. Роль держави в цьому процесі полягає у створенні сприятливого середовища на фінансовому ринку для цього, а також контролі за дотриманням правил добросовісної конкуренції.

Сутність і роль фінансового ринку в економіці держави розкривається в його функціях.

Фінансовий ринок є насамперед ринок, але з властивими йому специфічними об'єктами угод, учасниками та механізмом взаємодії між ними. Тому всі функції фінансового ринку умовно можна розділити на загальноринкові та специфічні, притаманні лише фінансовому ринку.

До загальноринкових функцій фінансового ринку відносяться комерційна (посередницька), ціноутворююча, регулююча, стимулююча, контрольна та інформаційна.

Комерційна (посередницька) функція фінансового ринку проявляється в тому, що метою будь-яких ринкових відносин є отримання вигоди. Матеріальним виразом вигоди є отримання доходу. На фінансовому ринку зустрічаються інтереси різних економічних суб'єктів (з профіцитним та дефіцитним бюджетом) для запровадження обміну фінансовими інструментами. На фінансовому ринку ця функція реалізується через купівлю цінних паперів, похідних фінансових інструментів та інших активів, що приносять власнику фіксований дохід, дивіденди, зростання курсової вартості тощо.

Ціноутворююча функція. На фінансовому ринку під впливом попиту та пропозиції відбувається формування ринкових цін на фінансові інструменти. Перевищення кількості будь-якого фінансового активу над попитом на нього призводить до зниження його ціни, що надає регулюючий вплив на пропозицію. Високе значення ціни фінансового активу стимулює випуск (емісію) цього фінансового інструменту на фінансовий ринок. Результатом цього є формування рівноважної ціни.

Всі інвестори аналізують ситуацію на фінансовому ринку і вкладають кошти у фінансові активи, враховуючи дохідність і ризиковість своїх вкладень. В свою чергу, емітенти фінансових активів, щоб бути конкурентоспроможними на фінансовому ринку, прагнуть забезпечити інвесторам необхідний рівень дохідності фінансових вкладень. Саме так на ефективно діючому фінансовому ринку формується рівноважна ціна на фінансові активи, яка задовольняє інтереси і інвесторів, і емітентів, і фінансових посередників.

Регулююча функція фінансового ринку проявляється у створенні правил торгівлі, встановленні порядку вирішення спорів між учасниками ринку, запровадженні системи органів державного регулювання, нагляду та контролю. Ринок

неможливий без конкуренції, що передбачає зокрема наявність великої кількості учасників. Для зміцнення довіри між учасниками ринку, забезпечення справедливості ціноутворення та зменшення економічних ризиків учасники зобов'язані дотримуватися добровільно правил та законів функціонування ринку. У сучасних умовах фінансовий ринок управляється як ринковими, так і державними важелями. Проте, ринкове регулювання суттєво впливає на збалансованість фінансового ринку та економіки країни загалом.

Стимулююча функція проявляється в розвитку конкуренції на фінансовому ринку, підвищенні ефективності діяльності окремих суб'єктів господарювання, збільшення добробуту населення та зростання економіки загалом.

Контрольна функція передбачає запровадження контролю над дотриманням вимог нормативних правових актів, що регулюють правила торгівлі, етичні норми поведінки учасників ринку та їхні взаємовідносини один з одним тощо.

Інформаційна функція. У загальному сенсі через постійні коливання цін на товари та послуги ринок виробляє інформацію щодо об'єктів купівлі-продажу та суб'єктів торгівлі, а також надає інформацію стосовно економічних, політичних та соціальних умов здійснення торгівлі та доводить її до учасників ринку.

Загальноринкові функції фінансового ринку притаманні і іншим рынкам, тому не розкривають його призначення. Місія фінансового ринку проявляється саме у виконанні ним специфічних функцій.

Перерозподільна функція є головною специфічною функцією фінансового ринку, що виникає в процесі взаємовідносин між учасниками з приводу задоволення їхніх потреб. Вона проявляється в мобілізації (акумуляції) вільних грошових ресурсів та оптимальному їхньому розподілі за напрямками використання, забезпечуючи трансформацію наявних заощаджень у інвестиції. В результаті, відбувається перерозподіл грошових коштів між учасниками фінансових ресурсів, галузями та сферами економіки, територіями, домогосподарствами, підприємствами та державами.

Попит на капітал формують економічні суб'єкти з дефіцитним бюджетом, підприємства, що мають потреби у вільних фінансових ресурсах для запровадження простого та

розширеного відтворення, держави та інші суб'єкти. Пропозиція капіталу поступає від економічних суб'єктів з профіцитним бюджетом, а саме домогосподарств, які намагаються направити свої заощадження для отримання фінансової вигоди через процес інвестування, підприємства, що мають тимчасово вільні доходи. Історично перерозподільна функція фінансового ринку мала відношення лише до фінансового капіталу. У сучасних умовах вона охоплює також відносини, пов'язані з перерозподілом прав власності (зміни у складі акціонерів із передачею всіх прав та обов'язків).

Обліково-розрахункова функція фінансового ринку – передбачає реєстрацію та облік різних об'єктів фінансового ринку, операцій на біржовому та позабіржовому ринках, суб'єктів ринку (через ліцензування), здійснення платежів та розрахунків за операціями з фінансовими інструментами тощо.

Функція керування ризиками через встановлення захисту заощаджень та накопичень, що інвестуються в об'єкти фінансового ринку. Захист передбачає географічну, галузеву та інші види диверсифікацій, що знижують ризик знецінення вартості через високу інфляцію в країні. Використання термінових контрактів, а саме форвардів, ф'ючерсів та опціонів сприяє хеджуванню цінних та фінансових ризиків на фінансовому ринку.

Функція регулювання грошового обігу – полягає у регулюванні обсягу грошової маси в економіці через операції на відкритому ринку, встановленні центральним банком облікової ставки та інші заходи.

Ефективне виконання фінансовим ринком перерозподільної функції можливе лише за умови виконання ним інших специфічних функцій. Наведені специфічні функції фінансового ринку доповнюють одна одну та сприяють створенню оптимальних взаємовідносин між всіма учасниками фінансового ринку.

6.3. Суб'єкти фінансового ринку

На фінансовому ринку діють різні суб'єкти фінансових відносин. Виходячи з особливостей поведінки окремих суб'єктів

фінансових відносин на фінансовому ринку, їх можна класифікувати за такими ознаками: економічною, юридичною та функціональною.

За економічною ознакою суб'єкти фінансовому ринку поділяються на:

- домогосподарства;
- суб'єкти господарювання;
- державу;
- фінансові посередники.

Домогосподарства є важливим учасником фінансового ринку. Невикористаний ними дохід у поточному році перетворюється на власні збереження, які вони направляють у фінансовий ринок. Чим розвиненіший фінансовий механізм в державі, тим більше грошових коштів домогосподарств може бути залучено на фінансовому ринку. Так, частина населення, що придбає цінні папери за рахунок власних коштів виступає на фінансовому ринку у ролі інвестора. Інша частина населення виступає в ролі кредитора, запозичуючи грошові кошти на кредитному ринку. В Україні, на відміну від країн з розвиненою ринковою економікою, дуже незначний відсоток домогосподарств вкладають свої кошти у цінні папери. Це пов'язано із проблемами розвитку ринку цінних паперів, незадовільним рівнем добробуту населення, низькою фінансовою грамотністю та рівнем довіри до фінансового ринку та влади в цілому. В розвинених країнах населення активно виступає на фінансовому ринку у ролі кредитора через отримання довгострокових кредитів на придбання рухомого і нерухомого майна та інші цілі. В Україні довгострокове споживче кредитування банківськими установами використовується у малому обсязі, що пов'язано із нестабільною фінансовою ситуацією в країні, застосуванням високих ставок іпотечного кредитування та низьким рівнем платоспроможності населення.

Варто зазначити, що збереження домогосподарств та їхнє активне використання може бути потужним фактором, що сприяє розвитку фінансового ринку та економіки країни.

Суб'єкти господарювання як учасники фінансового ринку це юридичні особи та нерезиденти, що займаються підприємницькою діяльністю. Вони можуть виступати на фінансовому ринку і в ролі інвестора, і в ролі емітента. При

нааявності тимчасово вільних фінансових ресурсів, вони намагаються перетворити їх у інвестиції для отримання прибутку. У тому разі, коли суб'єкти господарювання стикаються з проблемою нестачі грошових коштів для безперервного здійснення своєї діяльності та фінансування необхідних витрат, оновлення виробництва – вони залучають вільні фінансові ресурси інших суб'єктів фінансового ринку. Це відбувається за рахунок отримання коштів через механізм банківського кредитування, інших позик, випуском облігацій тощо.

Держава як учасник фінансового ринку може виступати у ролі позичальника, інвестора, а також у ролі державного регулятора відносин на ньому.

В Україні держава частіше за все виступає на фінансовому ринку у ролі позичальника. Таке становище пояснюється дефіцитністю Державного бюджету та його пасивного фінансування через запозичення коштів на зовнішньому та внутрішньому фінансових ринках. Однак, оскільки більшість витрат бюджету мають поточний, а не капітальний характер, тобто запозичені кошти не йдуть на розвиток економіки, ситуація з кожним роком лише ускладнюється. Рівень державного боргу збільшується і необхідно сплачувати відсотки по ньому, а також віддавати кредити, строк сплати яких настав, що знов призводить до збільшення дефіциту бюджету. Крім того, держава виступає у якості гаранта за кредитами окремих суб'єктів господарювання і в разі їхньої неплатоспроможності бере на себе зобов'язання щодо його погашення.

Інколи, держава виступає у ролі інвестора на фінансовому ринку. В цьому випадку, держава направляє свої надлишкові фінансові ресурси на фінансовий ринок і підтримує певних суб'єктів господарювання, що мають дефіцитний бюджет.

Важлива роль держави проявляється в його регулюючих функціях на фінансовому ринку. Через ухвалення певних законів та нормативних актів держава встановлює правила поведінки учасників фінансового ринку та регулює взаємовідносини між ними, а саме: регулює діяльність організаторів торгівлі, допуск цінних паперів до публічних торгів, випуск та обіг фінансових активів, діяльність професійних учасників ринку (брокерів, дилерів), а також їхні відносини з клієнтами, та інше.

На сьогодні залишилось два державних регулятора, на яких покладається функція державного регулювання фінансового ринку України: Національний банк України та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку.

Держава, через важелі непрямого втручання у діяльність учасників фінансового ринку, а саме через податкову політику, регулювання грошової маси й обсягів кредитів через вплив на ставку позикового відсотка, зовнішньоекономічну політику, гарантії держави щодо позик приватного сектора та інше, впливає на збалансування їхніх інтересів.

Фінансові посередники сприяють перетворенню заощаджень населення і нагромаджень господарюючих суб'єктів на кредити та інвестиції для інших суб'єктів господарювання, що потребують додаткові грошові кошти для розширення своєї діяльності і виходять на фінансовий ринок у їхньому пошуку. Завдяки інституційній складовій інфраструктури фінансового ринку відбувається задоволення інтересів всіх учасників фінансових відносин за принципом ефективності. Фінансовими посередниками на фінансовому ринку виступають комерційні банки, кредитні спілки, пенсійні фонди, страхові та інвестиційні компанії, біржі тощо.

За правовою ознакою суб'єкти фінансового ринку поділяються на: індивідуальні учасники, інституційні учасники та органи державного регулювання.

Так, індивідуальні учасники фінансового ринку представляють собою фізичні особи, які мають свої права та зобов'язання на фінансовому ринку згідно законодавства. До індивідуальних учасників можна віднести громадян держави, осіб без громадянства та іноземних громадян, що вступають в фінансові відносини на фінансовому ринку.

Інституційні учасники це юридичні особи, до яких відносимо підприємства, та організації, фонди тощо, які не відносяться до органів державного регулювання. Такі учасники фінансових відносин мають можливість виступати на фінансовому ринку від свого імені, мають відокремлене майно, певні права та обов'язки, поточні рахунки у комерційному банку та ін. Органи державного регулювання як учасники фінансового ринку представлені як органи законодавчої, виконавчої та судової влади, а також інші державні органи.

За функціональною ознакою суб'єкти фінансового ринку поділяються на: основні, фінансові інститути та інститути інфраструктури.

Основні (прямі) учасники фінансового ринку – це суб'єкти, що виступають у ролі продавців та покупців фінансових активів і здійснюють фінансові операції на фінансовому ринку.

Залежно від сегмента фінансового ринку, на якому вони функціонують, основні учасники мають певні особливості.

Так, на ринку позикових капіталів виділяють кредиторів та позичальників.

Кредитори – суб'єкти фінансового ринку, що надають позику на умовах повернення, строковості та платності. Як кредитори на фінансовому ринку виступають такі учасники: держава, комерційні банки та небанківські фінансово-кредитні установи.

Позичальники – суб'єкти фінансового ринку, що отримують позики від кредиторів за певну плату у формі відсотка та під певні гарантії повернення в установлені строки. Позичальниками на фінансовому ринку можуть виступати держава, комерційні банки, суб'єкти господарювання та домогосподарства.

На ринку цінних паперів у фінансові відносини вступають такі учасники як емітенти та інвестори.

Емітенти – суб'єкти фінансового ринку, які залучають тимчасово вільні фінансові ресурси шляхом випуску та розміщення цінних паперів. Емітентами цінних паперів можуть бути такі учасники фінансового ринку, як: держава, органи місцевого самоврядування, юридичні особи та нерезиденти.

Інвестори – суб'єкти фінансового ринку, які вкладають свої тимчасово вільні грошові кошти у цінні папери для отримання фінансової вигоди у вигляді доходу. Інвестори поділяються на:

індивідуальні (підприємство чи фізична особа) та інституційні (фінансово-інвестиційні інститути);

стратегічні (купають контрольний пакет акцій для здійснення стратегічного управління підприємством) та портфельні (купають окремі види цінних паперів для одержання доходу).

На валютному ринку виділяють таких учасників як продавці та покупці валюти.

Продавцями валюти на фінансовому ринку можуть виступати: держава, що реалізує частину своїх валютних резервів; комерційні банки, які проводять валютні операції; суб'єкти господарювання, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність та реалізують валюту; фізичні особи, які також реалізують валюту, але через мережу обмінних валютних пунктів.

Покупцями валюти можуть виступати ті ж самі суб'єкти, які виступають на ринку у ролі продавців.

Таблиця 6.2

Класифікація фінансових інститутів та їхні функції

Емісійні банки (центральні банки)	володіють монополічним правом випуску банкнот, концентрують тимчасово вільні або обов'язкові резерви комерційних банків, кредитують як державу, так і комерційні банки, здійснюють нагляд над усією банківською системою і є зняряддям кредитно-грошової політики держави
Спеціалізовані комерційні банки	спеціалізуються на обслуговуванні юридичних і фізичних осіб у межах певної галузі або на виконанні окремих операцій (ощадні, зовнішньоторговельні, іпотечні, інвестиційні, інноваційні тощо)
Комерційні банки (універсальні банки)	здійснюють широке коло операцій і надають різноманітні послуги, зокрема, розрахунково-касове обслуговування клієнтів, залучення коштів юридичних і фізичних осіб, кредитування банківських клієнтів, торгівля та збереження цінних паперів, вкладення вільних банківських коштів в інвестиційні проекти тощо
Небанківські фінансово-кредитні установи	мобілізують заощадження населення, надають іпотечні та споживчі кредити, здійснюють операції з цінними паперами та інші операції, а також надають споживачам широкий асортимент фінансових послуг

На ринку фінансових послуг виділяють продавців та покупців фінансових послуг. Продавці фінансових послуг – суб'єкти фінансового ринку, що здійснюють реалізацію певних послуг (банківських, страхових, інвестиційних та інших), цінних паперів тощо. Основними продавцями фінансових послуг виступають власники фінансових ресурсів, комерційні банки,

небанківські фінансового-кредитні установи, фондові та валютні біржі.

Таблиця 6.3

**Характеристика окремих інститутів інфраструктури
фінансового ринку**

Фондові та валютні біржі	Здійснюється торгівля цінними паперами і валютою
Брокери	займаються купівлею-продажем фінансових інструментів за рахунок і за дорученням клієнта на підставі договору комісії або доручення
Дилери	здійснюють комерційну діяльність з фінансовими активами власним коштом і на власний ризик
Андерайтери	надають послуги емітенту щодо первинного розміщення цінних паперів
Депозитарії	надають послуги щодо зберігання цінних паперів, обліку прав власності на цінні папери та руху цінних паперів
Зберігачі	мають дозвіл на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами
Реєстратори	на підставі одержаного дозволу здійснюють ведення реєстрів власників іменних цінних паперів
Розрахунково-клірингові установи	здійснюють розрахунки (включаючи проведення взаємозаліку за угодами купівлі-продажу цінних паперів), перевірку наявності на рахунках учасників грошових коштів та цінних паперів, видачу виписок з грошових рахунків клієнтів та інші операції
Інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри	надають послуги клієнтам щодо опрацювання та поширення ринкової інформації про суб'єктів та інструменти фінансового ринку, поточні курси валют, фондові індекси, а також аналітичні огляди подій і тенденцій на ринку фінансових послуг
Саморегулюючі організації фінансового ринку	створені для захисту інтересів своїх членів, інтересів власників цінних паперів та інших учасників фондового ринку та зареєстровані Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку

Покупцями фінансових послуг є суб'єкти фінансового ринку, що виступають у ролі споживача фінансових послуг та залучають кредитні ресурси або вкладають кошти в певні фінансові активи. Головними споживачами фінансових послуг є суб'єкти господарювання, держава та домогосподарства.

Фінансові інститути (фінансові посередники) – це суб'єкти фінансового ринку, які забезпечують взаємовідносини між основними учасниками фінансового ринку (позичальниками та кредиторами, емітентами та інвесторами).

Фінансові інститути як учасники фінансового ринку забезпечують переведення тимчасово вільних грошових коштів у позики та інвестиції, беруть на себе частину фінансових ризиків, зменшують витрати обігу основних учасників та підвищують ефективність фінансових операцій.

До фінансових інститутів відносять центральний банк, комерційні банки та небанківські фінансово-кредитні установи (кредитні спілки, страхові компанії, пенсійні та інвестиційні фонди тощо) (табл. 6.2).

Інститути інфраструктури – це суб'єкти фінансового ринку, на яких покладаються функції з обслуговування основних учасників чи операцій на фінансовому ринку.

До інститутів інфраструктури фінансового ринку відносять таких суб'єктів, як: фондові та валютні біржі, брокери, дилери, андерайтери, депозитарії, зберігачі, реєстратори, розрахунково-клірингові установи, спеціалізовані клірингово-розрахункові установи, інформаційно-аналітичні інститути, інформаційно-консультаційні центри та саморегулюючі організації фінансового ринку (табл. 6.3).

6.4. Структура фінансового ринку

Структура фінансового ринку – це його побудова за певними ознаками.

За критерієм строку дії фінансових активів (часовою ознакою) фінансовий ринок поділяється на:

- грошовий ринок;
- ринок капіталів.

На грошовому ринку здійснюються операції з купівлі-продажу фінансових активів, що мають термін обертання лише до одного року (короткострокові казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, різні види короткострокових облігацій тощо).

На цьому ринку корпорації здійснюють запозичення в разі виникнення необхідності у залученні додаткових грошових коштів для підтримки свого оборотного капіталу. Головними фінансовими інститутами на грошовому ринку виступають комерційні банки, що залучають кошти для надання позичок іншим суб'єктам ринку і для підтримки ліквідності на належному рівні. Що стосується цінних паперів на ринку грошей, то вони характеризуються більшою ліквідністю та меншим коливанням цін, ніж на ринку капіталів, тому інвестиції у них є менш ризикованими.

Ринок капіталів – це ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу фінансових інструментів, які мають термін обертання більше одного року. Основним призначенням ринку капіталів є залучення коштів на довготривалий період у вигляді інвестицій в основний капітал.

Варто зазначити, що фінансові активи на цьому ринку є менш ліквідними, більш ризикованими та з відносно високим рівнем доходності.

Основними на ринку капіталів є операції з такими інструментами як акції, середньо- і довгострокові облігації та операції з середньо- і довгостроковими кредитами комерційних банків.

Таким чином, грошовий ринок насамперед підтримує ліквідність на фінансовому ринку, а ринок капіталів є надійним джерелом середньо- і довгострокових інвестицій для різних суб'єктів фінансового ринку.

За інституційною ознакою фінансовий ринок поділяють на кредитний ринок і ринок цінних паперів.

Кредитний ринок – це частина фінансового ринку, де здійснюється опосередковане переміщення грошових коштів від власників заощаджень до позичальників фінансових ресурсів із залученням послуг фінансових посередників.

До складу фінансових посередників входять комерційні банки та небанківські фінансово-кредитні установи (страхові

компанії, пенсійні фонди, фінансові компанії, інвестиційні фонди, кредитні спілки, ломбарди, лізингові й факторингові компанії та ін.).

Кредитний ринок забезпечує накопичення, переміщення, розподіл і перерозподіл позичкового капіталу між галузями економіки та суб'єктами фінансового ринку.

Ринок цінних паперів – це складова фінансового ринку, де відбувається пряме переміщення коштів від власників заощаджень (інвесторів) до позичальників (емітентів) шляхом випуску та обігу цінних паперів.

Ринок цінних паперів структурується за ознакою стадій торгівлі (первинний та вторинний) та місця торгівлі (біржовий та позабіржовий)

В межах первинного ринку здійснюється випуск цінних паперів в обіг вперше на основі оголошення про їхню емісію. Первинне розміщення проводиться або прямим зверненням емітента до покупця, або передачею повної емісії чи її частини посереднику (інституційному інвестору) для розміщення цінних паперів на ринку.

На вторинному ринку вже здійснюються операції перепродажу цінних паперів, що були випущені раніше. Такі операції можуть проводитися між окремими інвесторами, інвесторами та фінансовими посередниками або між фінансовими посередниками. Без розвиненого вторинного ринку цінних паперів не може ефективно існувати первинний ринок цінних паперів. Головною функцією вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни чи курсу окремих цінних паперів, що відображає всю інформацію про фінансовий стан їхніх емітентів і умови емісії.

На біржовому ринку (організованому ринку цінних паперів) здійснюється укладання угод на фондовій біржі.

Фондова біржа – це організаційно оформлений ринок, що діє на постійній основі, де відбувається торгівля цінними паперами за заздалегідь встановленими біржею правилами виключно між ретельно відібраними фінансовими посередниками.

Фондова біржа виконує такі функції:

1) посередницька – фондова біржа створює сприятливі умови для торгівлі цінними паперами для всіх учасників ринку: емітентів, інвесторів і фінансових посередників;

2) індикативна – полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів;

3) регулятивна – функція, що виражається в організації торгівлі цінними паперами (встановлюються вимоги до емітентів цінних паперів, правила укладення і виконання угод та інше).

Позабіржовий ринок передбачає здійснення угод з купівлі-продажу цінних паперів, які відбуваються поза біржею за допомогою певних фінансових інститутів (брокерські контори, комерційні банки, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди) Позабіржовий ринок є більш ризикованим і характеризується нижчим рівнем захищеності покупців та більш високим рівнем доходу тощо.

За видами фінансових активів, що обертаються на ринку можна виділити такі складові елементи фінансового ринку:

ринок грошей;

ринок капіталу (кредитний ринок);

ринок цінних паперів;

валютний ринок;

страховий ринок;

ринок дорогоцінних металів і каменів та інших об'єктів реального інвестування;

ринок нерухомості.

Ринок грошей – це частина фінансового ринку, на якій виникають економічні відносини між учасниками ринку, в процесі яких відбувається купівля-продаж тимчасово вільних грошових коштів в процесі здійснення короткострокових депозитно-позичкових операції терміном до 1 року. Інструментами грошового ринку виступають комерційні векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо.

Ринок капіталу – це частина фінансового ринку, де в процесі економічних відносин між учасниками ринку відбувається формування попиту і пропозиції на середньостроковий та довгостроковий позичковий капітал на умовах повернення, строковості та платності. За допомогою кредитного ринку здійснюється розподіл і перерозподіл позичкового капіталу між

окремими учасниками фінансового ринку, територіями та сферами економіки.

Несприятливі умови для кредитування банками суб'єктів підприємницької діяльності та населення є ключовою проблемою розвитку кредитного ринку України.

Високі кредитні відсотки, не вигідні умови кредитування для позичальників, складна та тривала процедура розгляду можливості отримання кредиту, незацікавленість банківського сектору у сприянні інноваційного розвитку підприємств – все це несприятливо відображається на розвитку кредитного ринку України. Важливим представляється запровадження стимулів для комерційних банків, що кредитують інноваційні проекти та підприємства реального сектору економіки. Крім того, необхідно вирішити питання щодо покращення умов довгострокового споживчого кредитування населенню, оскільки це сприятиме не лише задоволенню їхніх споживчих потреб, а й пов'язано із інтересами виробників для забезпечення безперервного процесу розширеного відтворення.

Ринок цінних паперів – частина фінансового ринку, де виникає економічні відносини між державою, підприємствами, населенням та фінансовими посередниками з приводу випуску, обігу та купівлі-продажу цінних паперів.

На ринку цінних паперів проводяться операції з випуску та розміщення інструментів позики (облігацій, векселів та сертифікатів), інструментів власності (різних видів акцій), їхніх гібридів (цінних паперів, що мають ознаки як облігацій, так і акцій) та похідних (опціонів, ф'ючерсів тощо).

На сьогоднішній день, ринок цінних паперів України характеризується недостатнім рівнем прозорості та обмеженою ліквідністю його інструментів, незначною участю резидентів країни на ньому та малими обсягами торгівлі похідними цінними паперами.

Торгівля цінними паперами на організаційно оформлених ринках (фондових біржах) відбувається у дуже малих обсягах, що не дозволяє ефективно визначити реальну вартість цінних паперів, сприяє збільшенню обсягів тіньової реалізації фінансових активів та ускладнює продаж таких цінних паперів як акції, а також послаблює захист інтересів громадян. Тобто, ринок цінних паперів потребує на законодавчому рівні посилення

ступеня захисту прав інвесторів та інших власників цінних паперів, активізації участі резидентів, зменшення частки спекулятивного капіталу.

Важливим питанням залишається сприяння підвищенню платоспроможного попиту на українські цінні папери з боку внутрішніх інвесторів, насамперед інституційних інвесторів та домогосподарств. Це можливо досягти спростивши процедури виходу на ринок та запропонувавши інвестиційно привабливі фінансові інструменти та гарантії захисту інвестицій. Необхідно збільшити обсяги торгівлі на організованому ринку цінних паперів через запровадження єдиних правил та стандартів на діючих торговельних майданчиках, а також сприяти торгівлі на фондових біржах цінними паперами емітентів, діяльність яких стратегічно важлива для економіки країни.

Для запровадження дієвого механізму захисту інтересів інвесторів необхідно збільшити рівень інформаційної прозорості ринку та гарантованого виконання укладених угод. Крім того, важливим є запровадження податкового стимулювання залучення заощаджень населення в цінні папери вітчизняних емітентів шляхом використання низки податкових важелів: ставки податку, податкові пільги тощо.

Валютний ринок – ринок, де виникають економічні відносини між споживачами і продавцями валюти та валютних цінностей.

Валютні операції здійснюють учасники міжнародних розрахунків і зовнішньої торгівлі, а також інші суб'єкти, яким в процесі діяльності необхідно здійснювати обмін і використання різних іноземних валют.

Основними суб'єктами валютного ринку є держава, резиденти та нерезиденти, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, а також населення в процесі обміну валюти через мережу обмінних валютних пунктів.

Валютна біржа є установа, в якій на підставі чинного законодавства здійснюється заздалегідь організована торгівля іноземною валютою відповідно до попиту і пропозиції. Варто зазначити, що валютні біржі виступають як самостійний елемент інфраструктури валютного ринку лише в окремих країнах (Німеччині та Франції), а в решті країн їхню роль виконують великі банки.

Страховий ринок – це частина фінансового ринку, де виникає сукупність особливих замкнених розподільчих та перерозподільних відносин між учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначенням якого є відшкодування збитку чи його компенсація учасникам страхування при настанні страхового випадку. Ці відносини обумовлені страховим ризиком як імовірності і можливості настання страхового випадку, здатного завдати шкоди.

Тобто, це особлива сфера економічних відносин між суб'єктами страхування, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар – страхова послуга.

На страховому ринку діють такі суб'єкти:

страхувальники – фізичні або юридичні особи, які складають із страховиками договори страхування щодо страхування свого власного інтересу або інтересу третьої особи, зобов'язані сплачувати страховику страхову премію та мають право вимагати відшкодування збитку при настанні страхового випадку;

страховики – юридичні особи-резиденти, що мають ліцензію на здійснення страхової діяльності;

застраховані особи – юридичні чи фізичні особи, яким належить страхове відшкодування у разі настання страхового випадку;

одержувачі страхового відшкодування – юридичні чи фізичні особи, яким надано право отримати страхове відшкодування;

посередники – юридичні особи, які професійно займаються організацією страхування;

органи, що здійснюють нагляд за страховою діяльністю – державні органи або саморегулюючі утворення, які здійснюють нагляд за діяльністю страховиків у межах законодавчого поля, дотриманням міжнародних угод у сфері страхування, врегулюванням фінансової стійкості страховиків, здійсненням захисту споживачів страхових послуг – страхувальників.

До проблем на страховому ринку України можна віднести: відсутність належного рівня державного регулювання, що призводить до невідповідності вітчизняного законодавства міжнародним стандартам; низький рівень попиту фізичних та

юридичних осіб на страхові послуги через складну фінансову ситуацію в країні, низький рівень добробуту населення та недовіру домогосподарств до інструментів страхового ринку; недостатній рівень страхових виплат та дохідності окремих видів страхування; низька конкурентоспроможність вітчизняних страхових компаній та відносна закритість їхньої діяльності в порівнянні з міжнародними компаніями; недостатнє державне регулювання послуг, що надають страхові посередники.

Запровадження певних гарантій повернення вкладених коштів і нарахованих на них відсотків, удосконалення контролю за діяльністю страховиків з боку органів страхового нагляду, посилення превентивних мір щодо виявлення неплатоспроможних страховиків – все це сприятиме підвищенню рівня довіри потенційних учасників до страхового ринку.

Підвищення прозорості та відкритості страхового ринку для домогосподарств можливо запровадити шляхом інформування населення через засоби масової інформації щодо тенденцій страхового ринку та механізмів державного контролю за його діяльністю. Це сприятиме не лише підвищенню рівня довіри населення до страхового ринку та його інструментів, а й створить умови для зростання фінансової грамотності громадян в цілому.

Потребує удосконалення не лише сфера страхування, а і інші види діяльності, що пов'язані з ним. Так необхідних є сприяти розвитку недержавного пенсійного страхування, страхування життя, медичного страхування, іпотечного кредитування, діяльності банків та їхнього впливу на страхування, запровадження податкових стимулів для розвитку підприємств та підвищення попиту на страхові послуги, а також розвитку інших сфер фінансового ринку.

Ринок дорогоцінних металів і каменів та інших об'єктів реального інвестування – це ринок, на якому фінансовими активами, що обертаються виступають золото, платина, срібло, дорогоцінне каміння, предмети антикваріату та інші матеріальні цінності. На цьому ринку відбувається інвестування тимчасово вільних грошових коштів у предмети колекціонування (художні твори, антикваріат, нумізматичні цінності тощо), дорогоцінні метали, камені та інші матеріальні цінності для отримання вигоди від збільшення їхньої реальної вартості у майбутньому.

До благородних металів відносять золото, срібло, платину, паладій та інші метали. Такі метали не піддаються корозії та окислення, що дає їм перевагу серед інших металів. Їхня висока хімічна стійкість, рідкість дає їм переваги перед використанням в ювелірних виробках та монетах.

Центральні банки країн включають дорогоцінні метали до складу золотовалютних резервів та вони виступають об'єктом міжбанківських угод, на них встановлюються банківські курси щодо національної валюти.

Більшість дорогоцінних металів не виконують таку функцію грошей як міра вартості, тобто не виступають загальним еквівалентом та втратили можливість бути критерієм для визначення курсу національної валюти. Частково зберігає цю функції валютних металів лише золото, втім, воно теж втрачає таку можливість через відсутність фіксування змісту золоту в національних грошових одиницях. На сьогоднішній день, срібло через активне його використання раніше та насичення ним ринку, більше не виконує цю функцію. При цьому, срібло і досі зберігається у складі валютних резервів деяких центробанків, але у незначному обсязі.

Дорогоцінні метали виступають досить надійним засобом збереження ліквідності фінансового активу. Тому вони активно виконують таку функцію грошей як засіб нагромадження. Дорогоцінні метали можуть бути засобом збереження вартості та перетворюватися на скарб. В час розвитку науково-технічного прогресу дорогоцінні метали широко використовуються як сировина для багатьох галузей світового господарства.

Ринок нерухомості – це сегмент фінансового ринку, де суб'єкти вступають в економічні відносини щодо купівлі-продажу об'єктів нерухомого майна для задоволення інтересів всіх учасників таких відносин. Так, придбання різних видів нерухомості (землі, житла, нежилых приміщень, будівель та споруд та інших об'єктів) здійснюється для одержання прибутку або ж для власного володіння. Основними операціями на ринку нерухомості є іпотека, купівля-продаж нерухомості, надання об'єктів нерухомості в довірче управління, надання послуг з оцінки майна тощо. Нерухоме майно виступає не лише як товар, а

і як фінансовий актив, вартість якого у майбутньому може зрости та принести власнику нерухомості дохід.

Фінансовий ринок України має низку проблем, що потребують вирішення. Значною мірою вони пов'язані із недосконалістю окремих складових фінансового ринку, а також тісно пов'язані із вирішенням проблем підвищення загального економічного розвитку та добробуту населення.

На фінансовому ринку недостатньо коштів для забезпечення інвестиційного попиту з боку реального сектору економіки. Цю проблему можна вирішити шляхом створення умов, що сприятимуть залученню додаткових заощаджень домогосподарств та грошових ресурсів іноземних інвесторів до інвестиційної діяльності.

На сьогоднішній день рівень добробуту домогосподарств, ступінь їхньої довіри до влади, а також рівень їхньої фінансової обізнаності не дозволяє залучити до фінансового ринку значні обсяги грошових коштів населення, що перебувають у тіньовому секторі економіки.

Для створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій до національного фінансового ринку необхідно всебічно сприяти розвитку економіки, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, проводити стабільну та узгоджену податкову, грошово-кредитну, валютну, інвестиційну та інноваційну політики та суттєво підвищити захист інтересів інвесторів на фінансовому ринку.

Незбалансованість доходів та видатків Державного бюджету, зростання державної заборгованості, нераціональна структура бюджетних видатків, значний рівень податкового навантаження – все це гальмує розвиток економіки.

Недосконала нормативно-правова база та брак належного рівня державного регулювання, недостатній рівень захищеності інтересів інвесторів на фінансовому ринку, дублювання повноважень державних регуляторів, недовіра населення до фінансових інструментів, нестабільна економічна та політична ситуація в країні, проблеми в сфері державних фінансів – все це гальмує розвиток фінансового ринку та не сприяє розвитку окремих секторів фінансового ринку.

Головними задачами державного регулювання є проведення комплексної системи економічних реформ, які б мали наукове та

економічне обґрунтування та сприяли економічному розвитку країни, стимулювали б розвиток галузей реального сектору економіки.

Основними напрямками удосконалення може стати оптимізація витрат бюджету, а саме збільшення капітальних витрат, запровадження активного, а не пасивного дефіциту Державного бюджету, зниження рівня податкового навантаження, розвиток страхових механізмів пенсійного забезпечення та медичного обслуговування, страхових принципів фінансування отримання освіти, створення умов для запровадження дієвих механізмів комерційного кредитування суб'єктів господарювання діяльності та інші заходи, що сприятимуть покращенню стану фінансової системи країни.

Зниження дефіциту бюджету, стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств, створення умов для швидкого оновлення основних засобів, стимулювання роботодавців до збільшення робочих місць, сприяння вирівнюванню доходів фізичних осіб – все це створить умови для розвитку економіки та збільшення фінансового потенціалу країни, а також сприятиме зростанню рівня довіри домогосподарств, що призведе до збільшення інвестицій та їхнє залучення до фінансового ринку.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. В чому проявляється призначення фінансового ринку як складової фінансової системи країни?
2. Які передумови впливають на формування фінансового ринку?
3. Охарактеризуйте зовнішні фактори здійснення впливу на фінансовий ринок.
4. Назвіть основні внутрішні фактори, що здійснюють вплив на фінансовий ринок.
5. Визначте сутність фінансового ринку як економічної категорії.
6. Розкрийте основні принципи функціонування фінансового ринку.

7. Як проявляється ціноутворююча функція фінансового ринку?
8. В чому полягає перерозподільна функція фінансового ринку?
9. Окресліть суб'єктів фінансового ринку за економічною ознакою.
10. Розкрийте роль держави як суб'єкту фінансового ринку.
11. Які суб'єкти діють на фінансовому ринку згідно функціональної ознаки?
12. За якими ознаками здійснюється структурування фінансового ринку?
13. Які складові елементи фінансового ринку можна виділити за критерієм виділення окремих видів фінансових активів?
14. Розкрийте сутність ринку нерухомості як складового елементу фінансового ринку.
15. З якою метою суб'єктами фінансового ринку здійснюється інвестування своїх вільних грошових коштів у об'єкти ринку дорогоцінних металів і каменів та інших об'єктів реального інвестування?

Тестові завдання

1. До зовнішніх факторів, що впливають на розвиток фінансового ринку не відноситься такий фактор, як
 - А фінансова грамотність населення
 - Б рівень економічної інтеграції країни
 - В наявність бар'єрів для входження на міжнародні фінансові ринки
 - Г світові тенденції, що впливають на економіку країни
 - Д стан світової фінансової системи та фінансового ринку
2. До внутрішніх факторів впливу на фінансовий ринок не відноситься такий фактор, як
 - А макроекономічні показники та тенденції їхніх змін
 - Б рівень платоспроможності фізичних та юридичних осіб
 - В рівень економічної інтеграції країни
 - Г рівень розвитку кредитної системи в країні

- Д рівень довіри підприємств та домогосподарств до влади
3. До суб'єктів фінансового ринку відносяться такі учасники, як
- А юридичні та фізичні особи
 - Б держава, юридичні та фізичні особи, а також нерезиденти країни
 - В держава, юридичні особи та фінансові посередники
 - Г юридичні особи та нерезиденти
 - Д підприємств, домогосподарств та фінансові посередники
4. Об'єктами на фінансовому ринку є
- А ВВП та частина національного доходу
 - Б цінні папери
 - В грошово-кредитні ресурси
 - Г цінні папери та грошово-кредитні ресурси
 - Д видатки бюджету
5. За економічною сутністю фінансовий ринок – це
- А сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фондів грошових коштів, для задоволення потреб суспільства
 - Б сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілу та перерозподілу ВВП у неприбутковій сфері
 - В сукупність економічних відносин з приводу фінансового забезпечення діяльності державних органів влади
 - Г це система економічних відносин, пов'язаних із перерозподілом тимчасово вільних фінансових ресурсів між державою, місцевими органами влади, юридичними та фізичними особами за допомогою фінансових інститутів на основі взаємодії попиту та пропозиції на фінансові активи
 - Д сукупність економічних відносин, пов'язаних з державним регулюванням фінансових потоків
6. Під фінансовим ринком за організаційно-інституційною структурою розуміють
- А сукупність відносин між державною, юридичними і фізичними особами, в процесі яких формуються централізовані та децентралізовані грошові фонди для

виконання державою своїх функцій та підвищення добробуту населення

Б сукупність фінансово-кредитних інститутів та суб'єктів інфраструктури фінансового ринку, які виконують посередницькі й допоміжні функції в перерозподілі фінансових ресурсів і капіталу між кредиторами та позичальниками

В сукупність економічних відносин та різноманітних фондів фінансових ресурсів, які створюються і використовуються в місцях їхнього акумулювання

Г ринку, де в процесі економічних відносин між учасниками ринку відбувається формування попиту і пропозиції на середньостроковий та довгостроковий позичковий капітал на умовах повернення, строковості та платності

Д сукупність сфер та ланок фінансових відносин, що є відокремленими, але взаємопов'язаними між собою

7. Фінансовий ринок будується на таких принципах

А єдності і функціонального призначення ланок

Б незалежності та самостійності

В незалежності та єдності

Г цілісності, прозорості та соціальної справедливості

Д функціонального призначення ланок та самостійності

8. Принципами формування фінансового ринку не є такі принципи

А цілісності, соціальної справедливості

Б фінансової децентралізації та обґрунтованості

В конкурентності та ефективності

Г прозорості, захисту і забезпечення прав та інтересів учасників фінансового ринку

Д централізації та урегульованості

9. До загальноринкових функцій фінансового ринку не відноситься така функція, як

А стимулююча

Б ціноутворююча

В перерозподільна

- Г контрольна
- Д комерційна

10. До специфічних функцій фінансового ринку відносяться такі функції, як
- А стимулююча, ціноутворююча, перерозподільна та функція керування ризиками через встановлення захисту заощаджень та накопичень
 - Б перерозподільна, обліково-розрахункова, контрольна, соціальна та комерційна
 - В перерозподільна, комерційна, ціноутворююча, перерозподільна та функція керування ризиками через встановлення захисту заощаджень та накопичень
 - Г перерозподільна, обліково-розрахункова, функція керування ризиками через встановлення захисту заощаджень та накопичень, функція регулювання грошового обігу
 - Д комерційна, стимулююча, контролююча та соціальна
11. За часовою ознакою фінансовий ринок поділяється на такі складові елементи
- А грошовий ринок та ринок цінних паперів
 - Б грошовий ринок та ринок капіталів
 - В кредитний ринок та ринок цінних паперів
 - Г страховий та валютний фінансові ринки
 - Д ринок капіталів та валютний ринок
12. За стадіями торгівлі ринок цінних паперів поділяється на
- А закритий та відкритий
 - Б біржовий та позабіржовий
 - В первинний та позабіржовий
 - Г первинний та вторинний
 - Д організований та закритий
13. Під страховим ринком розуміють
- А інструмент перерозподілу грошових коштів між суб'єктами господарювання

Б ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу фінансових інструментів, які мають термін обертання більше одного року

В особливу сферу економічних відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар – страхова послуга

Г механізм забезпечення попиту і пропозиції на фінансові ресурси

Д сукупність дій та заходів держави з мобілізації фінансових ресурсів, їхнього розподілу та використання для досягнення певних економічних та соціальних цілей та завдань

14. Головними суб'єктами страхового ринку є

А страховики, страхувальники, страхові посередники

Б промислові і торгові підприємства

В банки і кредитні спілки

Г державний бюджет і позабюджетні фонди

Д держава, юридичні та фізичні особи

15. Під ринком цінних паперів розуміють

А складову фінансового ринку, де відбувається пряме переміщення коштів від власників заощаджень (інвесторів) до позичальників (емітентів) шляхом випуску та обігу цінних паперів

Б частину фінансового ринку, де виникають економічні відносини між учасниками ринку, в процесі яких відбувається купівля-продаж тимчасово вільних грошових коштів в процесі здійснення короткострокових депозитно-позичкових операції терміном до 1 року

В ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу фінансових інструментів, які мають термін обертання більше одного року

Г складову фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар – страхова послуга

Д частину фінансового ринку, де виникає сукупність економічних відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням централізованих фондів грошових коштів, для задоволення потреб суспільства

РОЗДІЛ 7 МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Основні терміни і поняття: міжнародні фінанси, міжнародні фінансові інституції, міжнародні фінансові організації, міжнародний фінансовий ринок, валютний ринок, міжнародний ринок капіталів.

7.1. Історія виникнення та еволюція міжнародних фінансових відносин

Історичний розвиток міжнародних фінансів являє собою необоротні, закономірні зміни, що обумовлюються об'єктивними суспільно-економічними процесами, під впливом яких досягається нова якість міжнародних фінансових відносин.

Міжнародні фінанси пройшли довгий шлях розвитку та становлення, що обумовлено багатьма факторами: зміною суспільно-економічних формацій та виробничих сил, удосконаленням транспортної системи, міжнародною політичною обстановкою тощо. У розвитку міжнародних фінансів виділяють три етапи:

1) період процвітання стародавніх цивілізацій Близького Сходу та Середземномор'я на початок XIX ст.: виникнення торгових відносин між країнами, розвиток та зміцнення торгових зв'язків у масштабах планети; товарно-грошові відносини між державами набувають стійкого характеру, тобто формується міжнародний ринок;

2) початок XIX ст. – перша половина XX ст.: тривале порушення світового товарообігу, пов'язане з двома світовими війнами та глобальною економічною кризою 1929 – 1933 рр., та відновлення міжнародних фінансових відносин;

3) друга половина XX ст. – по сьогодні: збільшення темпів розвитку світової торгівлі та досягнення ними найвищих показників за всю історію людської цивілізації за рахунок прискорення економічного розвитку та включення до міжнародних відносин нових країн.

Міжнародні фінанси почали формуватися багато тисячоліть тому у вигляді залучення зарубіжних ресурсів, запозичення

фінансових ресурсів в іноземних урядів та приватних осіб. До XIX ст. система міжнародних відносин визначала зовнішні міждержавні запозичення та борги іноземним державам, які були пов'язані з військовими витратами. При цьому виникали проблеми накопичення та способи погашення боргових зобов'язань.

Періодичні війни, які виникали між окремими родами, державами зазвичай закінчувалися зобов'язаннями щодо сплати певної данини. Згодом, зі становленням державності, такі відносини набули форми отримання контрибуцій, репарацій, різноманітних дарів тощо.

Становлення міжнародних фінансових відносин бере початок з тих часів, коли розпочинається жвава торгівля, коли було прокладено численні сухопутні та морські торгові маршрути. Історичні артефакти свідчать, що однією з найдавніших цивілізацій Середземномор'я є єгипетська – III тис. до н. е. Одним із головних торгових партнерів Єгипту була Нубія – історична область у долині Нілу між першим та шостим порогами (нині це територія Судану). Нубія постачала в країну фараонів золото і слонову кістку.

У середині II ст. до н. е. Римська республіка до складу якої входили Італія, великі володіння у Європі та Азії. Розширення території Стародавнього Риму супроводжувалося значним збільшенням обсягів зовнішньої торгівлі, яка охопила всі країни тогочасного античного світу. Кількість ввезених товарів значно перевищувала кількість вивезеного. Рим міг собі дозволити такий невігідний для держави торговий баланс, оскільки він з лишком покривався гігантськими сумами, одержуваними у вигляді податків, контрибуцій, конфіскацій та пограбування завойованих країн, які стали римськими провінціями.

Яскравим прикладом розвитку міжнародних фінансових відносин ще за античну добу є система караванних торгових шляхів, яка отримала назву Великого шовкового шляху. З II ст. до н. е. до XV ст. н. е. Великий шовковий шлях сполучав держави Євразії – від Західної Європи до Китаю. Споживачами товарів, які перевозилися, були також країни Близького Сходу та Індії.

Торговельний баланс Західної Європи в торгівлі зі Сходом даного періоду був пасивний. Купуючи дорогі східні товари, європейці не могли запропонувати рівноцінний обмін, тому були

змушені платити золотом й сріблом. З античних часів до кінця свого функціонування Великий шовковий шлях діяв як канал «перекачування» дорогоцінних металів з Європи на Схід.

Регулярне укладення великих торговельних угод між купцями різних країн вимагало використання загальновизнаних грошових знаків. Не кожна з країн, що активно брала участь у трансевразійській торгівлі, могла випускати золоті та срібні монети, які цінувалися на той час в усіх країнах Старого Світу. Тому активно використовувалися повноцінні гроші окремих «сильних» країн. Так, у раннє Середньовіччя по всьому Великому шовковому шляху, до Китаю включно, при розрахунках користувалися золотими візантійськими та срібними сасанідськими й арабськими монетами.

Перевезення великих сум готівкових грошей на далеку відстань супроводжувалося великою небезпекою. Вирішенням такої проблеми стало впровадження безготівкових розрахунків за допомогою чеків. Саме купці Шовкового шляху стали їх використовувати. Чек в перекладі з перської – це «документ, розписка». Механізм розрахунків передбачав наявність посередників. Вирушаючи на Схід, купець здавав свої готівкові гроші авторитетному міняйлі і отримував від останнього розписку. Ця розписка була підставою для видачі готівкових грошей довіреними особами цього міняйлі за вирахуванням комісійних. Система чеків на пред'явника могла працювати, тільки, якщо міняйлі з віддалених міст Шовкового шляху особисто довіряли один одному. Основою для довіри, наприклад, слугувала приналежність до одного релігійного співтовариства.

Відомо, що династія Тан (618 – 907 рр.) традиційно вважається в Китаї періодом найвищої могутності країни, коли вона випереджала інші сучасні їй країни світу в своєму розвитку. За часів династії Тан, китайці продовжували використовували «фейкван» («летючі гроші») – документи з двох частин, що дозволяли торговцям приносити гроші в регіональні представництва, а отримувати в столиці.

Церква Темпл, освячена в 1185 р. як лондонський дім лицарського ордену тамплієрів – вважається першим банком у Лондоні.

Система тамплієрів була подібна до приватного банку – хоча її власником був папа Римський, союзниками – королі та

можновладці з усієї Європи, а управлінцями – ченці, які дали обітницю бідності.

В даний історичний період паломникам носити з собою багато грошей було небезпечно, бо на шляху чатувало багато грабіжників. Саме тому вони були змушені у якості оплати кількох місяців харчування, нічлігу та транспорту використовувати лист-акредитив. Паломник міг лишити гроші в лондонському Темплі й отримати їх в Єрусалимі. Замість готівки він віз із собою лист-акредитив. Під час хрестових походів, тамплієри виконували роль Western Union.

Нам точно не відомо, яким чином вони забезпечували функціонування своєї системи й запобігали шахрайству. Можливо, вони користувались секретними кодами, що підтверджували достовірність документів та особистість їхніх пред'явників?

Однак орден тамплієрів виявився не вічним. Його головна причина для існування зникла в 1244 р., коли європейські християни остаточно втратили контроль над Єрусалимом. У 1312 р. орден було розпущено.

У 1555 р. на ярмарку у Ліоні було створено найвизначніший майданчик міжнародної торгівлі у Європі. Але для нової міжнародної еліти великих торговельних домів Європи його дії були зрозумілі та потрібні.

Італійський купець купував та продавав зобов'язання – робив дуже вартісну справу, з економічної точки зору.

Скажімо, ліонський купець забажав придбати флорентійську вовну. Він міг звернутися до цього банкіра й придбати так званий «переказний вексель». Це кредитний документ, який не був прив'язаний до французьких ліврів чи флорентійських лір. Його вартість зазначалася в «екю де марк» – приватній валюті, визнаній цією міжнародною банківською мережею.

Якщо ж ліонський купець чи його представники приїжджали до Флоренції, місцеві банкіри радо визнавали переказний вексель від ліонського банкіра та давали за нього місцеві гроші.

Завдяки цій послугі купець міг не лише обміняти валюту, а й засвідчити свою надійність і платоспроможність у новому місті, де ніхто про нього не чув – а репутація варта великих грошей!

Кожні кілька місяців локальні представники цієї мережі зустрічались на одному з великих ярмарків, таких як ліонський, зводили баланс по векселях й остаточно розраховувались за всі заборгованості.

Сьогодні наша фінансова система недалеко відійшла від цієї моделі

Товарні потоки між державами спричинили виникнення митниць, що, у свою чергу, призвело до впровадження митно-тарифного механізму регулювання світових фінансових відносин. Так, наприклад, Візантія у II ст. н.е. (137 р.) у торгівлі з Персією запровадила, так званий Пальмірський митний тариф. На початку V ст. н.е. імператор Феодосій II видає закон, згідно з яким на перському кордоні починає стягуватися мито на торгівлю шовком у розмірі 10 % від вартості товару.

З XIII ст. стали розвиватися вексельні ярмарки, на яких відбувався вексельний обіг. Найбільшими з них були у Франції, графство Шампань. Їх було шість. Вони діяли по чергово майже без перерв у Ланьї, Баре, Провенс, Труа (у двох останніх по два рази). У XV – XVI ст. ярмарки з'являються у Бельгії (Ліонська та Антверпенська вексельні ярмарки).

Для створення сприятливих умов торгівлі виникають перші торгові та митні союзи. Одним з перших таких союзів став Ганзейський торговельно-економічний союз міст північно-східних держав Європи, який проіснував близько чотирьох століть. За різними джерелами він розпочав своє існування у період з 1143 – 1158 рр. зі штаб-квартирою в Любекі. Ганзейський союз був першим в історії Європи торговельно-економічним об'єднанням. З роками він не тільки укріпив свої позиції, але й активно вплинув на розміщення політичних сил у містах від Північного до Балтійського морів. До 1367 року кількість міст-учасників Ганзейського союзу зростає до вісімдесяти. З 1648 року Ганзейський союз починає втрачати свій вплив на сферу морської торгівлі, що стало передумовою до втрати його основ у торговельному світі. Останній ганзентаг було скликано в 1669 році.

Феодална роздробленість створила безліч кордонів, на яких і намагалися примусити торговців сплачувати митні збори. Оскільки це гальмувало розвиток торговельних відносин у митній політиці держав Європи стали переважати позиції про

необхідність розробки загальної митної системи на зовнішніх кордонах держав, які стали централізованими. Так, на кордонах між Англією та Шотландією митниці ліквідовано в 1707 році, а між Англією та Ірландією – у 1790 році.

Митні війни між державами стають відмітною прикметою в економічних відносинах за новітні часи. Розширення міжнародних торговельних зв'язків та загострення конкурентної боротьби привело до необхідності розробки загальної практики застосування митних правил.

На розвиток міжнародних фінансових відносин суттєво вплинула фінансова революція кінця XVII ст. – початку XVIII ст. Воєнні дії, що розгорнулися в багатьох країнах світу, вимагали великої кількості грошових коштів, яких хронічно не вистачало. Воєнні витрати Франції під час наполеонівських війн становили близько 100 млн. фунтів стерлінгів щорічно. У кінці XVII ст. річний експорт срібла до Європи складав: до Генуї та Ліворно – 4500000 екю; до Голландії – 3000000 екю; в Англію – 2500000 екю; у французькі міста – Сан-Мало, Гавр, Дюнкерк, Марсель – 2500000 екю. Саме у цей період утворюється одна з перших фінансово-кредитних установ – Банк Англії (1694 р.).

У середині XIX століття почали з'являтися перші міжнародні організації. Необхідність їхнього утворення було пов'язано з виникненням у результаті буржуазно-демократичних революцій суверенних держав, які прагнули до національної незалежності. У свою чергу, розвиток науково-технічного прогресу привів до проникнення інтеграційних процесів в економіку розвинених країн, що викликало поширення взаємозв'язків між країнами. Таким чином, окреслилися дві суперечливі тенденції. З однієї сторони, країни прагнули до розвитку в рамках суверенної держави, а з іншої – цей розвиток був неможливий без взаємодії та взаємозалежності від економік інших держав. Розвиток міжнародної торгівлі сприяв як економічній залежності від іноземних країн, так й фінансовій, оскільки продаж товарів супроводжувався кредитними операціями. Це стало поштовхом для переходу до централізованих форм управління фінансовими потоками між державами з відповідними суб'єктами – міжнародними фінансовими інституціями.

З початку 50-х років ХХ ст. відновлюються світогосподарські зв'язки, посилюються інтеграційні процеси, починають упроваджуватися новітні технології у сферу матеріального виробництва. Підприємства у різних галузях господарства стають багатонаціональними. З'являються великі транснаціональні корпорації, які все більше проникають на національні ринки.

Функціонування світового фінансового ринку стало відчутним на початку 60-х років ХХ ст. з причин посилення інтернаціоналізації міжнародних операцій національних ринків позичкових капіталів. Слід зауважити, що ринок капіталів розвивався досить повільно й виконував переважно функції міжнародного грошового ринку, оскільки на ньому здійснювалися короткострокові операції (строком до року).

Таблиця 7.1

Еволюція міжнародних фінансів

Період	Особливості монетарної системи	Особливості фінансової системи
XVII – поч. XIX ст., Початковий	Вільний ринок дорогоцінних металів та встановлення золотого (срібного) вмісту в грошовій одиниці.	«Експорт грошей» в колонії, інвестування в первинну обробку продукції, створення колоніальних банків. Надлишок золота не сприяє багатству націй.
Середина XIX ст. – 1913 р., Золотомонетний	Запровадження Паризької валютної системи (1867 р.). Введення золотомонетного стандарту. В основі сальдо платіжного балансу було покладено експорт / імпорт золота.	Вільний міждержавний рух капіталів. Спроби державного регулювання валютного ринку. Встановлення рівноваги грошово-кредитного ринку.
1914–1921 рр., Перший військовий	Золотозлитковий стандарт. Гіперінфляція країн, що воюють.	Зростання ролі золота в зовнішньо-торгівельних відносинах.
1921–1939 рр., Золотодевізний	Запровадження Генуезької валютної системи (золото-девізний стандарт). Обмінний курс базується на попиту та пропозиції на валюту при збереженні	Формування валютних країнних блоків. Розвиток ринку інвестицій. Продовження політики колоніальної торгівлі. Загострення проблеми

	золотих паритетів.	фінансування бізнесу під час Великої депресії 30-х рр.
1939–1944 рр., Другий військовий	Порушення паритетності обмінних курсів в ході Другої Світової війни. Жорсткий валютний контроль в державах, що воюють. Часткове повернення до золотого паритету.	Мобілізація внутрішніх та зовнішніх запозичень для потреб фронту. Зростання дефіциту бюджету. Вивезення дефіциту бюджету. Вивезення золотовалютних ресурсів з Європи.
1944–1978 рр., Бреттон- Вудський	Ідеї Кейнса щодо створення Міжнародного платіжного Союзу, світових грошей – банків (потім СДР), 1969 Критика Кейнсіанської моделі Уайтом. Долар – єдина валюта світу, що обмінюється на золото. Дефіцит платіжного балансу США. Демарш де Голя (1967).	Інституалізація валютно-фінансової системи (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Післявоєнне перетворення США в нетто-експортера та нетто-кредитора. Розвиток інтеграційних процесів. Формування корпоративних фінансів.
з 1978 – 2000 р., Ямайський	Валютний стандарт. Використання плаваючого і фіксованого валютного курсу. Скасування офіційної ціни золота. Поява додаткових резервних валют (євро). Європейський економічний і монетарний Союз.	Зростання обсягів фінансової експансії ТНК та ТНБ. Урізноманітнення форм і моделей (факто ринг, форфейтинг, фінансовий інжиніринг). Трилема грошово-кредитної політики.
з 2020 р. – сучасний період Фінансова глобалізація	Можливе створення світових грошей, посилення впливу юаня та євро. Можливе повернення до золотого стандарту.	Створення глобального ринку боргових зобов'язань. Формування глобальних фінансових інституцій зі значними правами фінансового трансферу. Віртуалізація фінансових розрахунків.

Пролонгація позик (часто на строк до 15 років) сприяла активізації світового фінансового ринку. У кінці 60-х років темпи

його розвитку стали збільшуватися, а до кінця сторіччя досягли значних масштабів. Так, за останні 20 років минулого століття щоденний обсяг угод на світових валютних ринках зріс з 1 млрд. дол. США до 1200 млрд. дол. США, в той час, як обсяг торгівлі товарами і послугами збільшився лише на 50 %. Як видно, у сфері міжнародних фінансів у зростаючих масштабах акумулюється капітал, який має спекулятивну природу.

Як видно з табл. 7.1 перша спроба формування фінансової системи мала місце у XVII – початок XIX ст., і в її основі лежав «експорт грошей» в колонії та імпорт ресурсів з них. У деяких випадках, якщо заморські території отримували товар із метрополії і споживали його, то це сприяло розвитку примітивного, на той час ринку інвестицій, натомість наявність такого стійкого попиту створювало додаткові умови для розвитку промисловості в окремих державах Європи (Франція, Велика Британія), якщо ж ввозилося лише золото (Іспанія), то розвитку продуктивних сил не відбувалося, внаслідок цього – спостерігався занепад індустрії та сільського господарства.

Після запровадження у 1867 році Паризької валютної (золотомонетної) системи був уніфікований валютний ринок, і, як результат, спостерігалася тривала рівновага грошово-кредитного ринку, адже кожна з грошових одиниць того часу мала встановлений вміст золота, через паритетні основи якого визначалися валютні курси. Тим не менше така модель обмежувала ринок фінансових зобов'язань та трансфер вільних ресурсів. Початок Першої світової війни та гіперінфляція, що розпочалася у задіяних в конфлікті країнах, суттєво підвищили значення золота та інших дорогоцінних металів, насамперед, у сфері зовнішньоторговельних відносин.

Золото-девізний стандарт, що став наслідком Генуезької конференції, суттєво вплинув на фінансові відносини у світі, створив умови для формування валютних блоків окремих країн, проте, домінуюче фінансування міжнародної торгівлі по лінії «колонія – метрополія» зберігалось. Заощаджувальна політика населення окремих країн суттєво вплинула на країнові кризи, насамперед в США (Велика депресія).

Відновленню господарства країн, що воюють та встановлення нових правил у сфері валютно-фінансового обігу була присвячена конференція в Бреттон-Вудсі (США). Вона

виявилася доволі непростю, адже розглядалися дві пропозиції – англійська, яку всебічно обґрунтував Дж. Кейнс, та американська, котра була націлена на домінування США на пост воєнному просторі, апологетом якої був Г. Уайт, представник Міністерства фінансів цієї країни. Після прийняття пропозицій США цю державу на довгі роки перетворили в нетто-експортера і нетто-імпортера світової економіки, а американські корпорації отримали можливість активно експортувати частину своїх фінансових ресурсів в інші країни. Велике значення мала також інституалізація фінансової системи, яка віднині набула глобальний характер, адже вплив МВФ та МБРР мав велике значення, хоча й далеко не завжди був ефективним та послідовним. Водночас, встановлення долара США як єдиного платіжного засобу у світовій економіці сприяло нагромадженню в світі значних проблем. У середині 1960-х років Франція пред'явила США до обміну на золото близько 1,5 млрд. доларів. З часом до такої дії приєдналися Німеччина та Японія. Це болоче вдарило по платіжному балансу США, а золоті запаси країни стали стрімко скорочуватися. Скасування на початку 1970-х років фіксованого курсу долара призвело до краху Бреттон-Вудської системи.

7.2. Об'єктивна необхідність та економічна сутність міжнародних фінансів

Світову фінансову систему з певним ступенем умовності, з наукового погляду можна поділити на національно-державні та міжнародні.

Національно-державні фінанси, як правило, не виходять за межі території однієї держави, регулюються національним законодавством і мають лише внутрішньонаціональний характер не здійснюються за участю іноземних суб'єктів. Об'єктивно національно-державні фінанси виступають як первинні до міжнародних.

Міжнародні включають міждержавні і транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземних суб'єктів і фінансових ресурсів.

Об'єктивним підґрунтям становлення і розвитку міжнародних фінансів виступають закономірності міжнародного кругообігу капіталу, поява у одних суб'єктів тимчасово вільних коштів, а в інших – попиту на них. Сфера міжнародних фінансів дає змогу і розвинутим країнам (пошук вигідних сфер вкладення заощаджень (внаслідок дорогих виробничих ресурсів, в т.ч. трудових) та їхня диверсифікація) і тим, що розвиваються (гостра нестача довгострокових інвестицій), а також постсоціалістичним задовольнити тією чи іншою мірою свої потреби.

В таблиці 7.2 визначено порівняльну характеристику національних та міжнародних фінансів.

Таблиця 7.2

Порівняльна характеристика національно-державних та міжнародних фінансів

Національно-державні фінанси	Міжнародні фінанси
Область руху фінансових ресурсів	
Національна фінансова система	Світова фінансова система
Механізм правового регулювання	
Національне законодавство	Міжнародне право
Матеріальні носії фінансових відносин	
Національна валюта	Валюта різних держав
Суб'єкти фінансових відносин	
Держава в особі державних органів влади, суб'єкти господарювання у межах національної економіки та громадяни держави	Уряди держав, економічні суб'єкти, населення, міжнародні фінансові організації, міжнародні фінансово-кредитні інститути, ТНК
Мета	
Фінансове забезпечення розвитку національної економіки і соціальних потреб громадян	Забезпечення економічної інтеграції національних економік у єдину систему світових господарських зв'язків

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів та послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими суб'єктами світового ринку. Вони вчасно сигналізують про стан світової фінансової кон'юнктури, надають

певні орієнтири для ухвалення своєчасних адекватних рішень суб'єктами міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси – це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів. Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів. Глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам є міжнародний фінансовий ринок.

Міжнародні фінанси деякі вітчизняні економісти визначають як фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних відносин і використовуються для забезпечення безперервності і рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З інституціональної точки зору під міжнародними фінансами слід розуміти сукупність інституціональних утворень, що здійснюють регулювання міжнародних фінансових відносин. А саме: сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

До функцій міжнародних фінансів належать розподільча та контрольна.

Розподільча функція полягає у грошовому розподілі й перерозподілі світового продукту через механізм міжнародних фінансів, має певні об'єктивні та суб'єктивні закономірності. Останні можуть збігатися або бути різноспрямованими.

До об'єктивних закономірностей належать:

- 1) капітал обертається відповідно до закону пропорційного розвитку;
- 2) потоки грошових коштів перебувають у русі в пошуку найвищої норми прибутку;
- 3) отримання прибутку завжди пов'язано з ризиком.

Суб'єктивними чинниками, що впливають на механізм розподілу, є політичні й особисті інтереси суб'єктів міжнародних фінансів.

Розподільча функція передбачає дві основні ролі міжнародних фінансів: обмін і перерозподіл вартості між державами.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Міжнародні валютно-фінансові потоки – це потоки іноземних валют або будь-яких інших фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;

взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;

взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями;

взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

Класифікація валютно-фінансових потоків:

I. За типом економічної взаємодії нерезидентів:

зовнішньоторговельні;

капітальні – при кредитно-інвестиційній діяльності суб'єктів;

спекулятивні – при валютних операціях і не мають жодного відношення до виробництва;

балансуючі – опосередковують діяльність однієї держави щодо врівноваження зовнішніх платежів і розрахунків.

II. За формою міжнародних фінансових ресурсів:

у формі офіційної міжнародної фінансової допомоги;

у формі цінних паперів і банківських кредитів;

у формі офіційних і приватних золотовалютних резервів.

III. За ознакою часу:

потоки міжнародного ринку капіталів;

потоки валютного ринку.

IV. За видами економічної діяльності (за рахунками платіжного балансу):

за товари;

за послуги;

поточні та капітальні трансферти;

кредитні ресурси;

прямі та портфельні інвестиції;
потоки резервних активів.

V. За зміною прав власності:

з офіційних джерел в офіційну власність;
з приватних джерел у приватну власність;
з офіційних джерел у приватну власність;
з приватних джерел в офіційну власність.

Міжнародні фінанси складаються із взаємоузгоджених та самостійно відособлених підсистем (ланок), які відрізняються специфічними фінансовими відносинами.

Система міжнародних фінансів включає в себе: фінанси міжнародних організацій, фінанси міжнародних інституцій, фінанси транснаціональних корпорацій, міжнародний фінансовий ринок.

Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансових інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Міжнародні фінансові організації і інституції об'єднує єдина мета, яка полягає в забезпеченні стабілізації світової фінансової системи. Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому та регіональному рівнях. Світові міжнародні фінансові інституції: МВФ, група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Масштабність та можливість переміщувати по власних грошових каналах великі обсяги фінансових ресурсів виокремлює фінанси транснаціональних корпорацій (ТНК) у самостійну підсистему міжнародних фінансів. Транснаціональна корпорація – це фінансове об'єднання, що використовує у своїй господарській діяльності міжнародні зв'язки і передбачає формування та розвиток міжнародного виробничо-збутового, торговельного та фінансового комплексу з єдиним центром ухвалення рішень у країні базування і з філіями, представництвами та дочірніми компаніями в інших країнах. ТНК – це поєднання централізованого керівництва з певним

ступенем самостійності структурних підрозділів (філій, представництв, дочірніх компаній), що у неї входять.

Міжнародний фінансовий ринок є невід'ємною частиною світового господарства. Як відомо, в основі економічних відносин на світовому рівні лежить міжнародний поділ праці, який сприяє більш раціональному використанню ресурсів усього світу, а також поглибленню спеціалізації у міжнародному виробництві.

Об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку. Грошові потоки, які виникають у процесі діяльності наднаціональних суб'єктів міжнародних фінансів, спрямовані на концентрацію фінансових ресурсів у певних фондах та на їхній подальший перерозподіл (в т.ч. на утримання апарату цих організацій).

Рух міжнародних фінансів здійснюється за такими основними каналами:

валютні операції;

валютно-кредитне і розрахункове обслуговування купівлі-продажу товарів;

операції з цінними паперами і різними фінансовими інструментами;

зарубіжні інвестиції в основний і оборотний капітал;

перерозподіл частки національного доходу через бюджет у формі допомоги бідним країнам та внесків держав до міжнародних організацій та ін.

Щодо значущості, для здійснення відтворювальних процесів можна виокремити дві сфери, в яких функціонують міжнародні фінансові потоки:

сектор відтворювальних фінансів,

сектор фінансів, які не пов'язані з процесом відтворення, а передбачають отримання спекулятивного прибутку.

Міжнародна фінансова система, з одного боку, обслуговує міждержавний рух товарів, послуг та факторів виробництва, з іншого – відіграє самостійну роль, яка виявляється через функціонування міжнародних фінансових ринків.

Якщо на попередніх етапах розвитку сфера міжнародних фінансів обслуговувала передусім реальний сектор світового господарства, то у II половині XX ст. її розвиток

характеризувався певною автономією від реального сектора та самодостатністю, що супроводжувався стрімким зростанням різноманітних фінансових інструментів кредитної природи.

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено широким розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі.

Міжнародна фінансова інтеграція визначає напрямки й пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя (активізація економічних зв'язків між країнами, національними компаніями, зміцнення ТНК, створення розгалуженої системи закордонних філій та відділень банків – ТНБ, впливає на формування принципів податкової та бюджетної політики і насамкінець на стратегічні фінансові інтереси всіх країн і певних регіонів.

Значно активізували процеси глобалізації міжнародних фінансових потоків новітні технологічні інновації у цій сфері (швидкість обробки та передачі інформації). Процес глобалізації надає значні переваги як інвесторам, так і позичальникам, оскільки, надаючи суб'єктам ринку максимально різноманітний вибір, дає змогу укласти більш ефективні, з огляду на їхні потреби, угоди, а також завдяки високій ліквідності ринків швидко переключатися з одних операцій на інші, вчасно реагуючи на зміну фінансового докілья в режимі реального часу. Процес глобалізації гальмується національними режимами регулювання та ризиками.

Глобалізація небезпечна для менш розвинутих країн через:
спекуляцію на світовому фінансовому ринку;
економічну вразливість країн, які залучають значні обсяги приватного капіталу (у разі несподіваної зміни рівня довіри інвесторів);
феномен надвиробництва тощо.

Однією з складових частин глобалізації економіки та одним з найвищих етапів глобалізації як такої є глобалізація світового фінансового простору. А з огляду на те, що фінансові операції є відображенням та своєрідною квінтесенцією тих процесів, що відбуваються у реальному секторі економіки, ступінь інтеграції України до світової економічної системи передусім визначається

її інтеграцією до міжнародних фінансових ринків та участю у фінансовій глобалізації. Відповідно для країн, що прагнуть найскорішої інтеграції до світового господарського комплексу, вкрай необхідним є вивчення та аналіз особливостей розвитку фінансового ринку в сучасних умовах, тобто в умовах глобалізації – економічної в цілому та фінансової, зокрема. Окреслене визначає напрями наукової діяльності вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких:

1) дослідження закономірностей трансформації світової валютно-фінансової системи та їхній вплив на валютно-фінансову політику держави. Трансформаційні зміни міжнародної валютної системи досліджуються на рівні глобальної економіки, міжнародних регіональних угруповань та окремих країн в інституціональному та функціональному розрізі, здійснюється розробка концептуальних засад валютної політики України та пропозицій щодо вдосконалення системи валютного регулювання та валютного контролю в Україні та в інших країнах світу;

2) дослідження процесів інтеграції країни у світовий фінансовий простір;

3) дослідження боргової політики та управління зовнішнім боргом. Визначення комплексу заходів боргової політики держави в частині інструментів державного запозичення та валютної структури державного боргу, які мають забезпечити підвищення ефективності боргового механізму країни. Виявлення каналів впливу надмірного боргового навантаження та бюджетно-податкових коригувань у країнах ЄС на стан фінансової системи і стійкість державного боргу в країні;

4) розробка рекомендацій щодо регулювання транскордонного руху капіталу. Пояснення феномену нестабільності на світових фондових біржах, оцінка системи регулювання фондових бірж світу наддержавними структурами, державними регуляторами та саморегулюючими організаціями. Розробка комплексу заходів щодо ефективної протидії значному надходженню «гарячих грошей» у формі портфельних іноземних інвестицій на фінансовий ринок країни, надання пропозицій щодо системного розвитку фондового ринку країни в умовах глобалізації;

5) дослідження проблем співробітництва країн з міжнародними фінансовими організаціями та міждержавного співробітництва у валютно-фінансовій сфері. Визначення перспективних напрямів модернізації міжнародних фінансових інститутів у глобальному вимірі, оцінка результатів і перспектив співробітництва країни з міжнародними фінансовими організаціями в умовах реформування діяльності МВФ і Світового банку; формування пропозицій щодо розвитку співробітництва між країною і міжнародними фінансовими організаціями;

Сучасні міжнародні валютно-фінансові відносини відрізняються швидким розвитком, що перетворює дану систему у найбільш мобільне і динамічне утворення в структурі міжнародних економічних відносин.

Об'єктивною основою становлення міжнародного фінансового ринку став розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація суспільного виробництва, концентрація і централізація фінансового капіталу. Нині міжнародний фінансовий ринок – це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів.

Світові фінансові центри – це місце зосередження банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, реалізують угоди з цінними паперами та золотом.

Елементи підтримки національних та міжнародних операцій світових фінансових центрів:

стійка фінансова система та стабільна валюта;

інститути, що забезпечують функціонування фінансових ринків;

гнучка система фінансових інструментів, які б забезпечили кредиторам різноманітність варіантів щодо затрат, ризику, прибутку, термінів, ліквідності та контролю;

відповідна структура і достатні правові гарантії, які здатні викликати довіру у міжнародних позичальників та кредиторів;

людський капітал;

економічна свобода.

Основні світові фінансові центри: Лондонський, Нью-Йоркський, Токійський, у Франкфурті, Цюриху. Поява

фінансових центрів на периферії світового господарства (Багамські острови, Сінгапур, Гонконг, Панама, Бахрейн та ін.) зумовлена певною мірою більш низькими податковими та операційними витратами, незначним державним втручанням та ліберальним валютним законодавством.

Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами і в іноземній для даної країни валюті, одержали назву фінансових центрів «офшор», які, як правило, слугують податковим притулком, оскільки операції, що здійснюються на них, не обкладаються податками і вільні від валютних обмежень.

7.3. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції

Міжнародні організації – це об'єднання суверенних держав, створені на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Міжнародні економічні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проєктів і програм цих організацій, на утримання їхнього апарату та на фінансову допомогу окремим країнам.

Організація об'єднаних націй (ООН) – глобальна міжнародна організація, заснована 24 жовтня 1945 р. на конференції в Сан-Франциско на підставі Хартії Об'єднаних Націй. Декларованою метою діяльності організації є підтримання й зміцнення миру й міжнародної безпеки, розвиток співробітництва між державами світу.

Економічна діяльність ООН включає такі головні напрями:
вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем;

сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку;

сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються;

вирішення проблем регіонального економічного розвитку.

Органи економічного і фінансового співробітництва в рамках ООН:

1. Генеральна Асамблея (ГА ООН) – слугує вищим форумом у рамках ООН для обговорення найбільш важливих, ключових проблем економічного характеру;

2. Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР) – відповідальний спеціалізований форум держав у рамках ООН, координує всю діяльність ООН в соціально-економічній сфері;

3. Секретаріат ООН – адміністративно-виконавчий орган, який обслуговує нормальне функціонування інших інститутів та установ ООН і виконує конкретні доручення

Організації ООН у сфері економічних і фінансових відносин:

ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) – для сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, їхньому промислому розвитку шляхом мобілізації національних і міжнародних матеріальних і фінансових ресурсів (за рахунок добровільних внесків країн – членів ООН);

Програма розвитку ООН (ПРООН) – допоміжний орган ГА ООН, міжнародна програма з надання багатосторонньої технічної і передінвестиційної допомоги країнам, що розвиваються, у найважливіших секторах економіки (за рахунок добровільних внесків країн – членів ООН);

Регіональні економічні комісії ЕКОСОР:

1) Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК) – діяльність в основному в галузях екології, ефективного використання енергії, транспорту (з позиції екології), лісових ресурсів;

2) Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК), Економічна комісія для Африки (ЕКА) – економічне і фінансове співробітництво в галузі передачі технології під інвестиційні проекти (інфраструктура, підготовка кадрів, іригація тощо).

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн-членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету використовуються на адміністративні та

накладні витрати (38 %) і фінансування міжнародних проєктів та проведення різних заходів міждержавного значення (62 %).

Європейський Союз (ЄС) – економічний і політичний союз, що об'єднує 27 незалежних держав-членів, що розташовані в Європі. Веде свій початок від утворення Європейської спільноти з вугілля й сталі (ЄСВС) і Європейської економічної спільноти (ЄЕС), які склалися із шести країн у 1957 році. У наступні роки територія ЄС була збільшена за рахунок включення нових держав-членів, одночасно збільшуючи свою сферу впливу шляхом розширення політичних повноважень. У сучасному вигляді існує на основі Маастрихтського договору, підписаному 7 лютого 1992 року й чинному з 1 листопада 1993. Останній значний перегляд конституційних принципів ЄС був затверджений у Лісабонській угоді, яка набула чинності в 2009 році. Юридично в ЄС не виділено столиці, але де-факто таким є місто Брюссель, де базується більшість інституцій Європейського союзу.

ЄС діє через систему незалежних наднаціональних інституцій і спільно узгоджених рішень держав-членів. Найважливішими інституціями ЄС є: Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк і Європейський парламент, який обирається кожні 5 років громадянами Європейського Союзу.

Бюджет ЄС має так звані «власні ресурси» для фінансування своїх витрат. Доходи до бюджету походять з таких джерел:

- 1) традиційні власні ресурси (в основному митні тарифи);
- 2) податок на додану вартість (ПДВ);
- 3) відсоток від валового національного доходу (ВНД);
- 4) інше (надлишки, штрафи тощо).

Найбільшу частку в структурі доходів (2018 рік) становлять виплати з ВНД – 66%, ще 13% надходять від зібраних мит і 11% з ПДВ всередині країн, решта – інші джерела надходжень.

На наступний фінансовий період – 2021-2027 роки (бюджет ЄС планується на 7-місячний період) запропонований для затвердження бюджет ЄС складатиме 1 279 млрд. Євро (1,114 % ВНД ЄС-27, не враховуючи Великобританію). Тобто в середньому щорічно буде витрачатися порядку 182,7 млрд. Євро.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (1960 – 1961 р.) була створена для оптимального використання допомоги США за «планом Маршалла» і координації відбудови Європи після II світової війни. ОЕСР налічує 29 країн, де проживає 16 % населення Землі, їхня частка у світовому виробництві – 2/3.

Структурні установи: Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), Агентство з ядерної енергії (АЯЕ), Центр досліджень і нововведень у галузі освіти (ЦДНО).

Основні напрями діяльності:

1) сприяння ефективному використанню економічних і фінансових ресурсів, дослідженням і професійній підготовці в галузі науки і техніки;

2) проведення політики забезпечення економічного зростання, а також внутрішньої і зовнішньої фінансової стабільності;

3) зменшення або усунення перешкод на шляху обміну товарами, послугами, а також поточних платежів, подальша лібералізація руху капіталів;

4) сприяння розвитку країн, що розвиваються.

Організація країн – експортерів нафти (ОПЕК) (1960 р.), налічує 12 країн. Головна мета діяльності:

1) координація й уніфікація нафтової політики країн-членів та захист їхніх інтересів, у т.ч. шляхом забезпечення їм сталих доходів;

2) забезпечення стабільності цін на світовому ринку нафти та постачання нафтою країн-споживачів;

3) забезпечення одержання справедливих доходів інвесторами від капіталовкладень у нафтову промисловість; забезпечення охорони навколишнього середовища;

4) співробітництво з країнами – не членами ОПЕК задля реалізації ініціатив щодо стабілізації світового ринку нафти.

Серед інших міжнародних організацій слід зазначити Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА), Чорноморське економічне співтовариство (ЧЕС), СНД.

Міжнародні фінансові інституції мають взаємовідносини як із урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за напрямами:

процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн;

кредитні взаємовідносини – надання кредитів урядам, їхнє погашення і сплату процентів.

Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер. Міжнародні фінансові інституції здійснюють фінансове забезпечення певних проєктів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння розвитку зовнішньої торгівлі і міжнародного та регіонального валютно-фінансового співробітництва, підтримання рівноваги платіжних балансів країн, що входять до них, регулювання курсів їхніх валют, надання кредитів цим країнам та гарантування приватних позик за кордоном.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) (1944 р., діє з 1947 р., місце перебування – Вашингтон) – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН.

Мета створення МВФ (за Статутом):

1) сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют;

2) створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків;

3) підтримування рівноваги платіжних балансів країн-членів МВФ;

4) вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів;

5) підвищення ступеня конвертованості валют;

6) надання короткострокових кредитів країнам-членам МВФ для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень;

7) організація консультативної допомоги з фінансових та валютних питань.

МВФ є організацією акціонерного типу, його ресурси складаються з внесків країн-членів (181 країна, Україна з 1992 року увійшла до МВФ та МБРР), для кожної з яких встановлюється вступна квота залежно від частки у світовій

торгівлі (22,7 % – у ВКВ, 77,3 % – у національній валюті), що переглядається кожні 5 років (квота з 1999 р. США – 17,669 %, Японії – 6,332 %, Росії – 2,828 %, України (31 за розміром) – 0,653 %). Залежно від квоти розподіляються голоси у Раді управляючих МВФ.

Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) (заснований у 1944 р. одночасно з МВФ, місце перебування – Вашингтон) – складова Світового банку, міжнародна фінансово-кредитна установа, яка надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам та центральним банкам країн-членів. Членами МБРР (180 країн) можуть бути тільки члени МВФ.

До Світового банку також входять: Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародний центр зі врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС).

Головним завданням Світового банку є сприяння сталому економічному зростанню, яке веде до скорочення бідності у країнах, що розвиваються, шляхом надання допомоги у зростанні виробництва через довгострокове фінансування проєктів і програм розвитку. Основна маса кредитів направляються на розвиток виробничої інфраструктури та сільськогосподарських галузей відносно малорентабельних, з високим строком окупності витрат. МБРР фінансує як пріоритетні державні програми в галузях енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, інвестування проєктів для будівництва нафто- і газопроводів, модернізацію підприємств тощо.

Статутний капітал МБРР створюється шляхом підписання країн-членів на його акції та випуску облігацій. Акції розподіляються між країнами-членами відповідно до їхніх квот у МВФ. Першочергові внески здійснюються в розмірі 20 % суми підписання для створення власних ресурсів Банку, необхідних для здійснення його операцій. Інші 80 % мають бути сплачені за першою вимогою Банку. Значну частину позик МБРР надає з коштів, одержаних від розміщення на ринку капіталів своїх облігаційних позик.

Позики МБРР надає звичайно терміном на 15 – 20 років, з 5-річним пільговим періодом, країнам, які продемонстрували певне економічне зростання та соціальний прогрес (на підставі

експертних оцінок МВФ та МБРР). Ставки відсотків позик змінюються кожні 6 місяців з орієнтацією на рівень відсоткових ставок міжнародних ринків позикового капіталу (поточна – 7,6 %). Вони залежать від наявних у Банку коштів від продажу облігацій, від нерозподіленого прибутку, погашення раніше наданих позик та додаткових добровільних внесків розвинутих країн.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) (1930 р., головна контора – м. Базель, Швейцарія) – має статус міжнародного банку, не є об'єктом національного законодавства, координує дії національних центральних банків. Був створений як акціонерне товариство центральними банками розвинутих країн. Сьогодні налічує 41 країн-членів. Статутний капітал формується за рахунок продажу акцій центральним банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Головне джерело коштів – короткострокові вклади (до 3-х місяців) Центральних банків країн-членів у іноземній валюті або золоті.

Головні функції БМР за Статутом:

1) сприяння співробітництву між Центральними банками країн-членів;

2) забезпечення сприятливих умов для міжнародних фінансових операцій, діючи як довірена особа або агент у проведенні міжнародних розрахунків своїх членів.

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти – євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Європейський інвестиційний банк (1958 р., члени – держави ЄС, за винятком Франції). Його завдання – фінансування проєктів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, екологічні проєкти. Кредити видаються на 20 – 25 років на ринкових умовах як державним, так і приватним структурам.

Фінансові ресурси банку складаються з оплаченої частини статутного капіталу, накопичених резервів, а також запозичених коштів. За межами ЄС його фінансові операції здійснюються як за рахунок власних коштів, так і за рахунок бюджетних коштів ЄС або окремих країн ЄС. Окрім країн-членів ЄС, банк надає

кредити країнам, які підписали з ЄС угоди про співробітництво, а також перебувають в асоціації з ЄС.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) (1991 р.). Сьогодні членами ЄБРР є 57 держав світу. Банк створений спеціально для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та державах – колишніх республіках СРСР. Основними функціями банку є підтримка проведення країнами-членами структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію і приватизацію, для більш повної інтеграції їхніх господарських структур у світову економіку шляхом сприяння:

1) організації, модернізації і розширенню виробничої, конкурентоспроможної приватної діяльності, насамперед малого і середнього бізнесу;

2) мобілізації національного і іноземного капіталу і впровадженню ефективного управління;

3) надання технічної допомоги в підготовці, фінансуванні й реалізації проєктів;

4) стимулюванню і розвитку ринків капіталу;

5) реалізації значних і економічно обґрунтованих проєктів, які включають більше однієї країни;

6) екологічно стабільному розвитку.

Не менше 60 % кредитів цього банку має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40 % – у державну інфраструктуру. Кредитні ресурси поділяються на звичайні (кредити під ефективні і надійні проєкти розвитку) та кошти спеціальних фондів (для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги).

Статутний капітал ЄБРР: 50 % – належить країнам ЄС, 13,7 % – країнам Східної та Центральної Європи, 11,3 % – іншим європейським країнам, 10 % – США, 8,5 % – Японії, 6,5 % – іншим країнам світу.

Лондонський (600 великих західних банків-кредиторів) та Паризький (19 розвинутих країн) клуби – неформальне об'єднання кредиторів для визначення умов реструктуризації боргів.

Країни, що розвиваються, здійснюють також інтенсивний пошук нових форм регіональних валютно-фінансових відносин,

які б враховували їхні інтереси та сприяли розвитку національних економік: виник новий тип міжнародних регіональних установ – регіональні міжнародні банки розвитку (Міжамериканський банк розвитку, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Східноафриканський банк розвитку, Західноафриканський банк розвитку, Ісламський банк розвитку).

Результатом діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), яка функціонувала з 1949 по 1991р., було створення Міжнародного банку економічного співробітництва (МБЕС) та Міжнародного Інвестиційного банку (МІБ), що зазнали зменшення платоспроможності, проте продовжують свою роботу.

У 1993 році створено Міждержавний банк СНД (сприяє координації кредитно-грошової політики країн – учасниць, вирішенню проблем міждержавних розрахунків. Базова валюта – рос. руб.)

У 1999 році створено Чорноморський банк торгівлі і розвитку, заснований країнами-членами ОЧЕС для підтримки процесу переходу країн-членів до ринкової економіки, фінансування та просування регіональних проєктів, кредитування зовнішньоекономічної діяльності.

7.4. Міжнародний фінансовий ринок

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу. Завдяки цьому стає можливим валютне, кредитне, розрахункове обслуговування міжнародної торгівлі товарами та послугами, закордонних інвестицій, урядових запозичень та ін.

Головною функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатню кількість фінансових коштів у різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні. Це значно розширює фінансові можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню її економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів серед національних фінансових ринків. Інтеграція ринків окремих країн розпочалася приблизно в середині 60-х рр. і згодом стала розвиватись прискореними темпами. Вона виявилася у зміцненні зв'язків, розширенні контактів між національними фінансовими ринками, їхньому прогресуючому переплетенні. Це було пов'язано також і з тим, що в міжнародних фінансових операціях не було таких жорстких вимог державного регулювання, як в окремих країнах.

У структурі світового фінансового ринку можна виокремити такі складові, які розрізняються за рівнем інтегрованості у глобальні процеси руху фінансових ресурсів:

сектор національних фінансових ринків, які інтегруються у процесі інтернаціоналізації. Вони найбільш регульовані та обмежені заходами державної грошово-кредитної політики;

міжнародні фінансові ринки. Вони обслуговують суб'єктів господарювання з різних країн і регулюються міжурядовими угодами;

євроринок – міжнародний фінансовий ринок, що відокремлений від національних фінансових ринків, використовує кошти, створені на національному ринку, однак їхній рух відбувається незалежно від процесів регулювання на національних фінансових ринках. Євроринок має відповідну до фінансових інструментів структуру: ринок євровалют і платіжних документів у євровалютах, ринок єврокредитів, ринок єврооблігацій (євробондів) та ринок євроакцій;

офшорні ринки.

За характером регулювання руху коштів, розміщених на рахунках, розрізняють три основних типи офшорних ринків:

1) нью-йоркський – передбачає наявність спеціальних угод із провідними світовими фінансовими центрами і розподіл рахунків на внутрішні й зовнішні, що позбавлені обмежень;

2) лондонський – передбачає позбавлення обмежень як внутрішніх, так і зовнішніх рахунків;

3) «податкові сховища», які характеризуються пільговим режимом оподаткування.

Умовно операції на міжнародному фінансовому ринку можна розділити на кредитні та інвестиційні залежно від

можливості вільної купівлі-продажу певних типів фінансових інструментів.

Залежно від термінів реалізації майнових прав вони поділяються на короткі (до одного року) та тривалі.

Розрізняють грошовий (валютний) і фондовий (капіталів) ринки. Деякі вітчизняні економісти поділяють думку щодо об'єднання ринку кредитних ресурсів і ринку цінних паперів під одною назвою – ринку капіталів.

До розгляду пропонується наступна структура міжнародного фінансового ринку (рис.7.1).

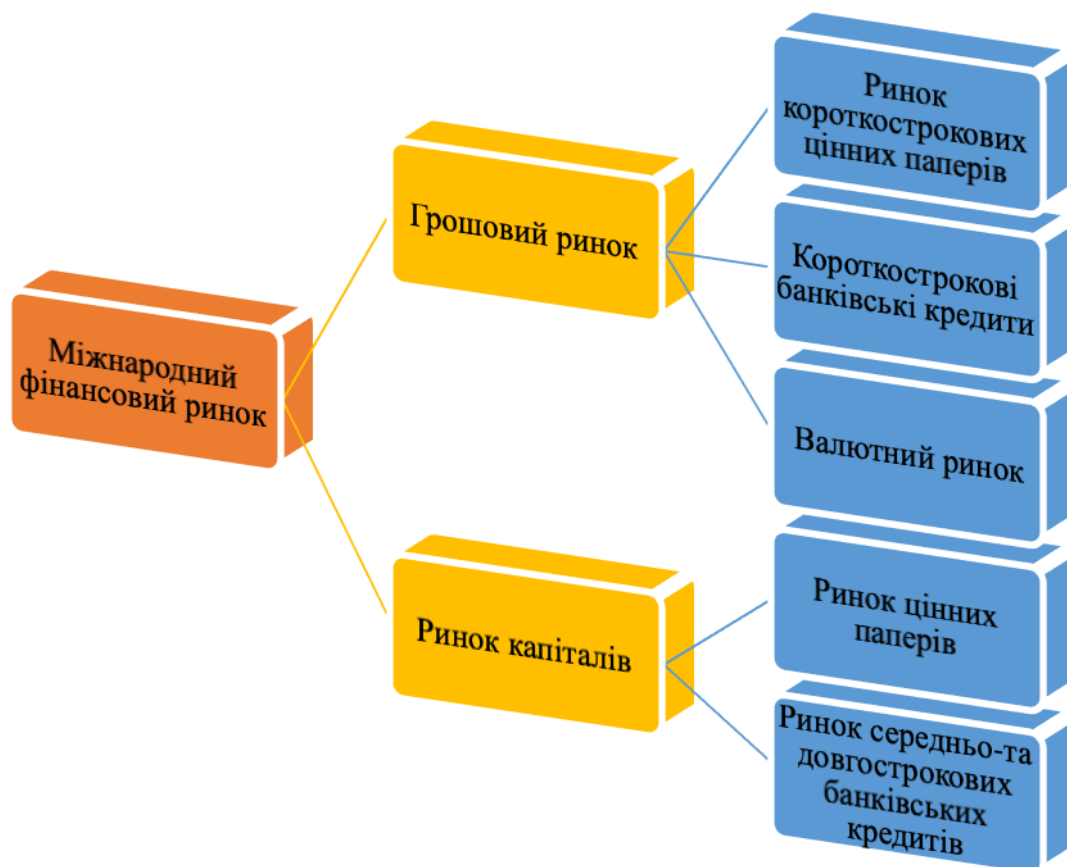


Рис.7.1. Міжнародний фінансовий ринок

Валютний ринок – це:

1) підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах;

2) інституціональний механізм (сукупність установ і організацій – банки, валютні біржі, інші фінансові інститути), що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів;

3) (як економічна категорія) система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

Особливість цього ринку полягає в тому, що він:

нематеріальний;

не має конкретного місцезнаходження, єдиного центру;

механізм його функціонування – обмін валюти однієї країни на валюту іншої країни;

існує цілковита свобода моментального відкриття чи закриття будь-якої позиції, можливість торгувати 24 години на добу в режимі online;

є міжбанківським ринком;

має гнучку систему організації торгівлі та гнучку стратегію оплати за укладення угоди;

є одним з найліквідніших ринків завдяки можливості роботи на ньому з різними валютами;

завдяки процесу телекомунікації й інформатики є глобальним, тобто розгорнутим у масштабі всього світу.

Суб'єкти валютного ринку:

1) державні установи (в т.ч. центральні банки, казначейства окремих країн);

2) юридичні та фізичні особи – суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД);

3) комерційні банківські установи, що забезпечують валютне обслуговування ЗЕД;

4) валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж.

Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою діють і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом (Франція, Австрія, Італія, Німеччина).

В США, Великобританії, Швейцарії валютою торгують виключно на міжбанківському ринку.

Валютний ринок складається з багатьох національних валютних ринків, котрі в тій чи іншій мірі об'єднані в світову систему, що має три рівні:

1-й рівень: роздрібна торгівля. Операції на одному національному ринку, коли банк-ділер безпосередньо взаємодіє з клієнтами.

2-й рівень: оптова міжбанківська торгівля. Операції на одному національному ринку, коли взаємодіють два банки-ділери через посередництво валютного брокера.

3-й рівень: міжнародна торгівля. Операції між двома і більше національними ринками, коли банки-ділери різних країн взаємодіють один з одним. Такі операції часто включають арбітражні операції на двох або трьох ринках.

На міжнародному валютному ринку укладається різні види угод за конверсійними операціями. Конверсійні операції являють собою угоди, що укладаються на валютному ринку з купівлі-продажу визначеної суми валюти однієї країни на валюту іншої країни за погодженим курсом на певну дату. Метою конверсійних операцій є:

обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні туризму, міграції капіталу та робочої сили;

спекулятивні операції (для одержання прибутку від зміни курсу валют);

хеджування (захист від валютного ризику, потенційних збитків від зміни курсів валют), що поліпшує умови укладання міжнародних торговельних та інвестиційних угод. Таким чином хеджування є за собою стимулювання міжнародних потоків товару та капіталу.

До конверсійних операцій належать:

1) операції з негайною поставкою валюти (поточні конверсійні операції), які поділяються на операції з датою валютування сьогодні (today), з датою валютування завтра (tomorrow), – спот – з датою валютування через два робочі банківські дні (spot);

2) термінові валютні конверсійні операції, які поділяються на форварди, свопи, ф'ючерси, опціони.

Євровалютний ринок – автономний і незалежний оптовий ринок валют країн Західної Європи. Він майже не піддається

регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується, існує по всьому світі.

Європейські долари – тимчасово вільні грошові кошти в доларах США, які розміщені організаціями і приватними особами різних країн у європейських банках і використовуються останніми для кредитних операцій. До них відносять також офіційні доларові резерви центральних банків. Слово «євро-» засвідчує вихід національної валюти з-під контролю національних валютних органів, наприклад, євроєни.

Важливим інструментом валютного ринку є Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (СВІФТ), яке було створено в 1973р. 239 банками 15 країн. З березня 1993 р. Україна стала 92-ю державою, яка ввійшла до системи СВІФТ. Сьогодні в ній налічується близько 3000 банків, що дозволяє досить швидко передавати інформацію між ними.

Міжнародний ринок позичкових капіталів – це глобальна система акумулювання вільних фінансових ресурсів та їхнє надання позичальникам із різних країн приватними позикодавцями на принципах ринкової конкуренції.

Головним джерелом акумулювання грошових ресурсів є промислово розвинуті країни. Вони ж є і головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів. Починаючи з 70-х рр. все більш активно використовують міжнародні фінансові ресурси багатьох країн, що розвиваються. А деякі з них (Гонконг, Тайвань, Китай) є одночасно і кредиторами. З 80-х рр. почали одержувати позики на цьому ринку і постсоціалістичні країни, а з кінця 90-х рр. і країни пострадянського простору.

Міжнародне кредитування здійснюється у різних формах. Їх можна класифікувати за кількома ознаками, які характеризують окремі сторони кредитних відносин.

За джерелами розрізняють внутрішнє та зовнішнє кредитування.

За предметом зовнішньоекономічної угоди розрізняють: комерційний (товарний) кредит, який безпосередньо пов'язаний із зовнішньою торгівлею. Він надається на закупівлю певних товарів або оплату послуг і носить, як правило, пов'язаний характер, тобто суворо цільовий, закріплений в кредитній угоді;

фінансовий кредит. Він забезпечує здійснення торгівлі на будь-якому ринку, що дає широкі можливості для вибору торговельних партнерів. Але, найчастіше цей вид кредиту використовується не для торговельного постачання, а на прямі капіталовкладення, будівництво інвестиційних об'єктів, поповнення рахунків в іноземній валюті, погашення зовнішньої заборгованості, підтримку валютного курсу тощо.

За видами надання кредити поділяються на товарні, які експортери надають імпортерам, та валютні, що видаються банками у грошовій формі.

За термінами міжнародні кредити поділяються на короткострокові – до 1 року (як правило, використовується у зовнішній торгівлі, для розрахунків по неторговельним, страховим, спекулятивним угодам), середньострокові – від 1 року до 5 років (інколи до 7 – 8 років) та довгострокові – більше ніж 5 років (використовуються, для інвестування в основні засоби виробництва, фінансування масштабних проєктів, науково-дослідницьких робіт, впровадження нових технологій, а також для надання позик міжнародними фінансовими організаціями, урядами країн).

За валютою позики кредити можуть надаватись у валюті країни-позичальника, країни-кредитора, третьої країни або в міжнародних розрахункових одиницях (СДР, євро).

За забезпеченням розрізняють забезпечені та бланкові кредити. Забезпеченням кредитів слугують товари, товаророзпорядчі та інші комерційні документи, цінні папери, векселі, нерухомість тощо. Бланковий кредит видається боржнику під його зобов'язання погасити його у визначений термін, а документом по цьому кредиту є соло-вексель з підписом лише тільки боржника.

За технікою надання кредити класифікують на готівкові, які зараховуються на рахунок боржника та надходять в його розпорядження; акцептні, що застосовуються у формі акцепту тратти імпортером або банком; депозитні сертифікати та інші.

За типом кредитора кредити поділяються на приватні, що надаються фірмами, банками, брокерами; урядові; змішані, в яких беруть участь як приватні фірми, так і держава; міждержавні кредити міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій.

Досить значним сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів є ринок синдикованих позик, принципом діяльності якого є створення синдикатів, пулів або консорціумів для надання великих банківських кредитів, що надає змогу розподілити ризики між позикодавцями. Основні одержувачі таких позик – розвинуті країни.

Важливим сегментом світового фінансового ринку є міжнародний ринок цінних паперів. Його роль в останні роки значно зросла. За високих темпів економічного піднесення багатьох промислово розвинутих країн світу традиційні джерела фінансування вже не повною мірою задовольняють потреби великих корпорацій у капіталі. Тому такі компанії не обмежуються послугами національних банківських систем і, покладаючись на свій високий кредитний рейтинг, залучають дешеві фінансові ресурси шляхом емісії цінних паперів. Зростання попиту з боку емітентів, збільшення пропозиції в результаті інтеграції національних ринків, конкуренція як наслідок відкритості та глобалізації економіки призводить до зменшення ролі банківського сектору як механізму перерозподілу фінансових ресурсів на національному та міжнародному рівнях і до одночасного посилення інвестиційної та позичкової діяльності на міжнародному ринку цінних паперів.

Ринок довгострокових цінних паперів називають фондовим ринком. Разом з короткостроковими борговими зобов'язаннями грошового ринку (векселя, сертифікати) фондовий ринок утворює ринок цінних паперів.

Таким чином, міжнародний ринок цінних паперів об'єднує частину міжнародного ринку боргових зобов'язань (а саме: міжнародний ринок боргових цінних паперів, який переважно є міжнародним ринком облігацій), міжнародний ринок титулів (прав) власності та міжнародний ринок фінансових деривативів.

До інструментів позики відносяться облігації, векселі, ощадні сертифікати. До інструментів власності – всі види акцій, депозитарні розписки.

Існують також так звані гібридні інструменти, цінні папери, які мають ознаки як облігацій, так і акцій (наприклад, привілейовані акції і конвертовані облігації) і похідні інструменти – варанти, опціони, ф'ючерси тощо.

Ринок інструментів позики, має справу з позичковим капіталом, а ринок інструментів власності – з частками (паями) власності в капіталі фірми.

Фондовий ринок має справу з інструментами довгострокової позики й інструментами власності, похідними фінансовими інструментами.

На міжнародних ринках цінних паперів ведеться торгівля цінними паперами, деномінованими в іноземних валютах.

Великим сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів є ринки міжнародних середньо- та довгострокових цінних паперів – бондів (облігацій), векселів, акцій, купівля національних облігацій нерезидентами та ін.

Міжнародні бонди (облігації) поділяються на іноземні (продаються за межами країни-позичальника в національному фінансовому центрі у валюті країни позикодавця) та євробонди (виражені в єрвалютах – євроемісія і вторинний ринок).

В обігу переважають бонди з фіксованою відсотковою ставкою, менше – з плаваючою. Набули поширення бонди, конвертовані в акції, або з правом обміну на акції, як титули власності у формі національного капіталу.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Визначте історичний аспект розвитку міжнародних фінансів.
2. Яка об'єктивна основа становлення та розвитку міжнародних фінансів?
3. Які характерні риси міжнародних фінансів?
4. Яка роль міжнародних фінансів у сучасній світогосподарській системі?
5. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
6. Що означає глобалізація економічних зв'язків?
7. Що таке світові фінансові центри?
8. Які організації ООН у сфері економічних і фінансових відносин?
9. Охарактеризуйте ОЕСР, яка її мета створення?
10. Охарактеризуйте МВФ, яка мета створення МВФ?

11. Як відбувається формування ресурсів МБРР та Світового банку?
12. В чому призначення міжнародного фінансового ринку?
13. Які складові міжнародного фінансового ринку?
14. Що таке євровалютний ринок?
15. Хто є головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів?
16. Які сегменти міжнародного ринку позичкових капіталів?

Тестові завдання

1. Загальну систему міжнародних фінансів формують такі сфери
 - А міжнародний фінансовий ринок
 - Б міжнародні платіжні розрахунки та їхні баланси
 - В міжнародні валютні системи
 - Г національні валютні системи
2. Виберіть переваги функціонування міжнародних фінансів
 - А невідповідність міжнародного та національного законодавств
 - Б посилення фінансової конкуренції між країнами
 - В зміна рівня довіри інвесторів
 - Г нерівномірність впливу світової кризи на окремі країни
3. До функцій міжнародних фінансів відносять
 - А розподільчу
 - Б адміністративну
 - В соціальну
 - Г контрольну
4. Що не є тенденцією світового економічного розвитку
 - А пріоритетний розвиток наукоємного виробництва
 - Б зростання питомої ваги добувної промисловості у міжнародній торгівлі
 - В посилення міжнародного руху капіталу
 - Г мілітаризація економік

5. Виберіть суб'єктів міжнародних фінансових відносин
- А кредитні установи
 - Б держави
 - В фізичні, юридичні особи, держави, міжнародні фінансові організації та інституції
 - Г національні суб'єкти господарювання
6. Основними завданнями міжнародних фінансових інституцій є
- А мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проєктів
 - Б стягнення грошей з країн-боржників
 - В встановлення «правил гри» у світовій економіці
 - Г надання військової допомоги
7. Виберіть складову Світового банку
- А Міжнародний валютний фонд
 - Б Міжнародний банк реконструкції та розвитку
 - В Багатосторонній інвестиційний фонд
 - Г Азіатська фінансово-інвестиційна корпорація
8. Головні напрями економічної діяльності ООН такі
- А вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем
 - Б сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку
 - В сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються
 - Г надання військової допомоги
9. За сферою діяльності міжнародні фінансові організації поділяються на
- А міждержавні (міжурядові) та неурядові
 - Б загальної компетенції та спеціальної компетенції
 - В глобальні, регіональні та двосторонні
 - Г міждержавні, міждержавні з окремими наднаціональними повноваженнями і наддержавні, наднаціональні

10. Акції МБРР розподіляються між країнами-членами відповідно до
- А обсягу ВВП країн-членів
 - Б темпів економічного зростання країн-членів
 - В квот країн-членів у МВФ
 - Г обсягу золотовалютних резервів центральних банків країн-членів
11. Світовий фінансовий ринок – це
- А міжнародна мережа офіційних центрів, де відбувається купівля-продаж іноземних валют
 - Б сфера, де відбувається купівля-продаж цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємств
 - В сфера обігу боргових зобов'язань, що гарантують кредиторіві право стягувати борг боржника
 - Г система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків
12. Міжбанківський ринок залежно від видів угод з валютою, може містити такі сегменти
- А спот-ринки
 - Б форвард-ринки
 - В ф'ючерсні ринки
 - Г своп-ринки
13. За видами зовнішньоекономічної діяльності кредити поділяються на
- А комерційні
 - Б «проміжні»
 - В фінансові
 - Г забезпечені
14. Міжнародний ринок цінних паперів з огляду на тривалість залучення коштів та характер їхнього використання включає
- А міжнародний банк боргових цінних паперів
 - Б ринок суверенних боргів
 - В міжнародний ринок прав власності
 - Г ринок облігацій Бреді

15. Валютний ринок – це

А сегмент світового фінансового ринку на якому об'єктом купівлі продажу є валюти, термін реалізації майнових прав на яку становлять до одного року

Б сегмент світового фінансового ринку, який забезпечує операції з купівлі-продажу золота

В ринок індивідуалізованих боргових зобов'язань

Г міжбанківський валютний ринок

РОЗДІЛ 8

ФІНАНСОВІ СИСТЕМИ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН

Основні терміни і поняття: фінансова система, державні фінанси, місцеві фінанси, державний бюджет, цільові фонди.

8.1. Загальна характеристика фінансів розвинених країн

До країн з розвинутою економікою відносять країни, які відіграють провідну роль у світовому господарстві, генерують передові технології, мають велику за обсягом та потужністю економіку, великі угруповання національного та транснаціонального капіталу, відкритий та ефективний фінансовий сектор; мобільні державні інститути, які здатні ефективно реагувати на кризові явища.

До числа розвинених країн відносять близько 60 держав Європи, Азії, Північної Америки, Африки, Австралії і Океанії, які є членами ОЕСР: Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, США, Франція, ФРН, Швейцарія, Швеція та Японія та ін. Лідерами в цій групі країн вважаються США, Японія, Великобританія, ФРН, Франція, Італія, Канада. У 2020 році на них доводилося 31,2 % світового ВВП, зокрема на США – 15,9 %, Японію – 4 %, ФРН – 3,4 %, Францію та Великобританію по – 2,3 %, Італію – 1,9 %, Канаду – 1,4 % .

Фінанси розвинених західних країн ґрунтуються на таких фундаментальних цінностях як економічна демократія вільного ринку, політична свобода, громадянське суспільство та правова держава. Завдяки цьому, у центрі аналізу фінансів розвинених західних країн знаходиться людина з її інтересами, правами та свободами, яка є платником податків та споживачем суспільних благ, що надаються державою. При цьому, людина, в умовах громадянського суспільства, як виборець, має вплив на ухвалення фінансових рішень, на пропорції розподілу фінансових ресурсів в державі, на визначення кількісних та якісних параметрів суспільних благ, на вирішення важливих соціально-економічних питань. Держава, у свою чергу, надає суспільні блага та

забезпечує розподільчі процесі в країні під контролем та впливом платників податків, враховуючи інтереси всіх учасників фінансових відносин, а не тільки держави.

Слід відмітити, що роль держави в економіці з часу її появи до сьогодні: з надання традиційних державних функцій (оборона, охорона, судова влада та ін.) до високого рівня соціального захисту, змінювалася поступово. Зокрема, завдяки змінам в соціальному, економічному та політичному середовищі після промислової революції в Англії наприкінці XVIII ст. та у XIX ст. відбулося зростання ролі держави в розподільчих процесах європейських країн: фінансування великих проєктів (будівництво залізничних шляхів та ін.), посилення соціальної політики (запровадження соціального страхування), зростання державних витрат на освіту, охорону здоров'я.

У сучасних умовах розвитку фінансів зберігається прямий вплив політичних та соціальних процесів на фінансову політику країн з розвинутою економікою. Політичні партії формують свої передвиборчі програми з огляду на потреби та інтереси власних виборців (іноді достатньо популістичні), а зміни фінансової політики держави відбуваються з приходом до влади нових політичних сил.

Кожна з країн з розвинутою економікою має власну, з певними особливостями фінансову систему, механізм функціонування якої відповідає відповідній соціально-економічній моделі: американській, західноєвропейській та японській.

Американська модель базується на індивідуалізмі її учасників та принципах лібералізму – заохочення підприємницької активності, саморегулювання. Водночас, малозабезпеченим групам створюється прийнятний рівень життя за рахунок надання пільг і допомоги.

Західноєвропейську (континентальну) модель характеризують як корпоративну модель, що базується на професійних, профспілкових та інших об'єднаннях (так званих первинних корпораціях), що реалізують свої групові інтереси, часто через соціальні протести. Приватні інтереси можуть обмежуватися в інтересах решти учасників суспільства; майнове розшарування незначне завдяки високим соціальним гарантіям.

Західноєвропейська (континентальна) модель менш уніфікована, із неї виокремлюють британську (більш наближену до американської) та скандинавську модель.

В японській моделі превалюють колективні інтереси над індивідуальними в будь-якому колективі – сім'ї, окрузі, компанії. За такої моделі соціальне розшарування незначне, соціальні зобов'язання беруть на себе общини, а не держава.

У західній фінансовій науці моделі фінансових систем класифікують за різними ознаками:

1. За рівнем централізації ВВП (роль держави в перерозподілі ВВП: показник може коливатися від 1/3 до 2/3 ВВП):

ліберальна (американська) модель (перерозподіляється 30 – 35 % ВВП) – США, Японія;

західноєвропейська модель (35 – 40 % ВВП) – Великобританія;

соціально-орієнтована модель (європейська) модель (40 % – 45 % ВВП) – Австрія, ФРН, Франція;

скандинавська (50 – 65 % ВВП) – Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія.

За кожної фінансової моделі, держава бере на себе частину зобов'язань соціального характеру, при цьому в деяких країнах перевага надається бюджету (скандинавська модель), в інших – фондам соціального страхування (західноєвропейська модель).

2. За рівнем ресурсного забезпечення потреб економіки (відрізняються особливостями інвестиційного і корпоративного права, визначаються рівнем державного захисту прав інвесторів):

американська (market-based financial system) (США, Великобританія) – базується на функціонуванні ефективного фондового ринку, створює ринкові умови для розвитку інвестиційного посередництва (зокрема, інвестиційних фондів);

європейська (bank-based financial system) (європейські країни, Японія) – характеризується домінуванням банків, концентрацією власності та прямим володінням контрольними пакетами акцій корпорацій.

Виділяють такі основні тенденції розвитку фінансової системи в країнах з розвинутою економікою:

I. Зростання частки державного сектору в перерозподілі ВВП, яке відбулося за два етапи різкого збільшення державних видатків:

1 етап: на початку ХХ століття (якщо з 1870 до 1913 рр. збільшення державних видатків в середньому відбулося лише на 3 %, то з 1913 до 1920 рр. – вже на 7 %, що зумовлено зростанням військових видатків у першу світову війну);

2 етап: у другій половині ХХ століття (в 1960 році середній показник централізації ВВП становив 29 %, а на рубежі ХХ ст. та ХХІ ст. – 47 %). Найбільше зростання державних видатків відбулося у сфері охорони здоров'я та пенсійного забезпечення, що зумовлено старінням населення та більшим зростанням цін на лікування порівняно зі зростанням цін на інші товари та послуги.

У країнах Євросоюзу загальні державні витрати у 2020 році склали 54,1 % ВВП проти 47,0 % в 2019 році, а загальні доходи у 2020 році склали 46,8 % ВВП проти 46,4 % в 2019 році.

Масштаби державних фінансів кожної країни залежать, насамперед, від типу соціальної політики країни, в основу якої покладено розмежування сфер відповідальності між державою та приватним сектором.

II. Державні фінанси мають чітко виражений перерозподільний і соціальний характер: частка трансфертів у видатках державного бюджету становить 55–70 %, а витрати на товари і послуги, витрати на постачання суспільних благ – 15 – 30 %. Проте, існують міждержавні відмінності:

1) у рівні національного навантаження (відношення податків та соціальних відрахування до ВВП). У 2019 році у Франції рівень національного навантаження склав 60,3 % ВВП, у Великобританії – 39,4 % ВВП, у Німеччині – 53,15 %, у Швеції – 52,1 %. Натомість, США у 2019 році акумулювали в бюджетній системі близько 30,6 % ВВП, Японія централізувала 44,9 % ВВП, Канада – 38,2 %; Такий високий рівень податкової централізації зумовлено зростаючими бюджетними видатками на фінансування системи соціального забезпечення (матеріальне забезпечення населення пенсійного віку, фінансування системи охорони здоров'я).

2) у рівні податкового навантаження за період 1990 – 2019 рр.: у Франції цей показник змінився з 42,9 % до 42,2 %, у Німеччині з 41,2 % до 45,4 %, в Японії з 20,3 % до 28,6 %, у

Швеції – з 31,5 % до 34,7 %, у США – з 32,9 % до 33 %, у Великобританії – з 32,9 % до 33 % (табл.8.1).

В унітарних державах загалом спостерігається вищий рівень централізації (наприклад, у Франції – 71 %) порівняно з федеративними (у США – 57 %, у Канаді – 40 %).

Таблиця 8.1

**Рівень національного навантаження
в окремих країнах у 2000, 2009, 2019 рр.**

Країна	Загальні податкові надходження/ВВП, %			Податки на товари та послуги/ВВП, %			Відрахування на соціальне страхування/ВВП, %		
	2000	2009	2019	2000	2009	2019	2000	2009	2019
Данія	46,9	45	46,3	15,7	15,2	14,1	В.д.	0,1	-
Франція	43,4	41,5	45,4	11,3	10,5	12,3	15,6	16,3	14,9
Бельгія	43,9	42,7	42,9	11,3	11	11	13,5	14,3	13,3
Швеція	48,8	43,9	42,9	12,1	12,8	12,1	12,8	10,7	9,2
Італія	40,5	42	42,5	11,4	10,5	12,1	11,6	13,2	13,3
ФРН	36,4	36,7	38,8	10,4	11,3	10,4	14,2	14,1	14,7
Великобританія	32,8	31,1	33,0	10,6	9,3	10,8	5,5	6,1	6,4
Японія	25,8	26	32,0	5,0	5,0	6,5	9,1	10,6	12,9
США	28,3	23	24,5	4,5	4,2	4,3	6,7	6,3	6,1
Канада	34,7	32,4	33,5	8,4	7,4	7,7	4,7	4,9	4,7

На фоні зростання державних видатків соціального спрямування відбулися зміни в структурі державних доходів: зменшення частки надходжень від корпоративного податку на прибуток на користь збільшення частки податку з доходів населення, соціальних відрахувань та податків на споживання. Загалом, прямі податки мають порівняно більше фіскальне значення. В останнє десятиріччя в розвинених країнах відбуваються процеси реформування податкових систем, спрямовані на зменшення негативного впливу податків на умови конкуренції та інвестиційні рішення економічних суб'єктів, зокрема, шляхом зменшення оподаткування факторів виробництва та підвищення ролі податків на споживання.

Експертні дослідження підтверджують позитивну кореляцію між часткою податків у ВВП та рівнім ВВП на душу населення: країнам з високим рівнем ВВП на душу населення (Франція, Бельгія, скандинавські країни) притаманна висока частка податків у ВВП.

III. Державні бюджети розвинених країн мають дефіцитний характер (табл. 8.2). Середнє значення бюджетного дефіциту у Японії за останні п'ятнадцять років склало 6,7 %, США – 5,5 %, Великобританії – 5,0 % відсотка, Франції – 4,0 %; Італії – 3 %; Німеччині – 1,7 %, Канаді – 0,8 %.

Основною причиною перманентного дефіциту державного бюджету в розвинених країнах є постійно зростаючі державні витрати на соціальні потреби, а також на стимулювання економічної активності бізнесу та домогосподарств в умовах кризових явищ. Зокрема, головна причина зростання державного боргу Японії – збільшення бюджетних витрат на соціальні потреби в зв'язку з неухильним старінням населення (особи більше 65 років становлять 28 % населення Японії). У Німеччині за останні роки суттєво зросли видатки на забезпечення життя біженців.

Таблиця 8.2

**Рівень бюджетного дефіциту
у країнах з розвинутою економікою, %**

Країна	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Японія	-3,7	-3,6	-3,1	-2,5	-2,9	-10,8
Італія	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,6	-9,5
США	-4,59	-5,35	-4,29	-6,22	-6,62	В.д.
Великобританія	-5,53	-3,3	-2,42	-2,2	-2,31	-12,24
ФРН	1,0	1,2	1,4	1,8	1,5	-4,2
Бельгія	-2,4	-2,4	-0,7	-0,8	-1,9	-9,4
Канада	-0,06	-0,45	-0,11	0,58	0,54	-10,7
Франція	-3,6	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,2
Швеція	0	1,0	1,4	0,8	0,6	-3,1
Данія	-1,2	0,1	1,8	0,7	3,8	-1,1

Дефіцити державного бюджету закономірно провокують зростання державного боргу, який в основному складається із боргових цінних паперів. В Японії для фінансування дефіциту бюджету вдаються до випуску державних облігацій, які вважаються надійним фінансовим інструментом.

В європейських країнах з розвинутою ринковою економікою державний борг складає понад 80 % від ВВП, в США

– 98 %, в Японії перевищує обсяг ВВП у два рази і складає 256 % ВВП (табл.8.3).

Таблиця 8.3

**Питома вага державного боргу
в ВВП у країнах з розвинутою економікою, %**

Країна	2016	2017	2018	2019	2020
Японія	239,2	237	220,8	234	256
Франція	98,0	98,3	98,1	123	118
Італія	134,8	134,1	134,8	155	В.д.
США	116,4	104,2	104,5	103,2	130
Великобританія	86,8	86,2	85,7	85,4	144
ФРН	69,2	65,3	61,9	59,6	69,9
Бельгія	104,9	101,7	99,8	98,6	142
Канада	92,3	89,6	89,9	89,7	142

IV. Інкременталістський (стабільний) характер фінансової політики розвинених країн. Ставки податків коригуються поступово лише на незначний відсоток, а нові механізми оподаткування запроваджуються повільно для запобігання негативному впливу на стан державних фінансів, ринкову та соціальну структуру.

У західних наукових колах фінанси розглядають за чотирима напрямками: державні (публічні) фінанси (public finance), корпоративні фінанси (finance, business finance), фінанси домогосподарств (household finances), фінансовий ринок (market finance), міжнародні фінанси (international finance), які розрізняються між собою метою результатами функціонування.

Загальноприйнятим є визначення таких складових державних фінансів розвинених країн:

- державний бюджет; місцеві бюджети;
- державний кредит та кредити місцевих органів влади (у федеративних державах – кредити членів федерації),
- спеціальні цільові фонди;
- фінанси державних та муніципальних підприємств, корпорацій.

Корпоративний сектор охоплює нефінансовий і фінансовий сектори корпорацій:

1) сектор фінансових корпорацій: приватні і державні організації, які займаються фінансовою діяльністю: грошово-кредитні установи (включаючи центральний банк), інші фінансові посередники, страхові компанії, пенсійні фонди;

2) сектор нефінансових корпорацій: приватні і державні підприємства, які виробляють товари та / або надають нефінансові послуги.

У структурі ВВП в країнах ЄС найбільша частка ВВП припадає на нефінансові корпорації (58,3 %), на фінансові корпорації припадає невелика частина ВВП – 4,9 %, тоді як 22 % припадає на виробничу діяльність домашніх господарств (зокрема, малий бізнес), а на державні фінанси – 14,8 %.

Щодо фінансів домогосподарств, то у наукових працях західних вчених досліджуються економічні функції домогосподарств, формування та використання їхніх фінансових ресурсів, забезпечення відтворення людського капіталу.

У сьогоденні сектор домогосподарств визнається найбагатшим сектором економіки, багатство якого складається з нефінансових активів: в основному житлової нерухомості, і чистого фінансового стану (різниця між ринковою вартістю фінансових активів і зобов'язань, таких як іпотечні позики).

Для країн з розвинутою ринковою економікою властивий високий рівень доходів населення, що зумовлено сталим економічним розвитком, соціально орієнтованої моделі держави. Частка заробітної плати у структурі витрат на робочу силу у середньому по країнам ЄС становить 76 %.

Забезпечення високого рівня добробуту населення ґрунтується на відповідній соціальній політиці держав з розвинутою ринковою економікою.

Загальноприйнято виділяти три моделі держави добробуту, в якій основні соціально значимі потреби (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення) фінансуються за рахунок державних коштів :

1) ліберальна (англосаксонська), яка передбачає державне фінансування видатків з соціального захисту лише найбільш уразливих верств населення, а інші громадяни повинні забезпечувати себе соціальними благами самостійно за рахунок особистої ділової активності. Характерне надання адресної соціальної допомоги найбільш вразливим верствам із поєднанням

фінансування соціальних програм на принципах страхування (США, Великобританії, Канада, Японія);

2) соціально-демократична (скандинавська), яка передбачає базове забезпечення для усіх громадян (здобуття освіти, оплачуваної роботи та ін.) за рахунок бюджетів усіх рівнів (Швеція, Норвегія, Данія);

3) консервативна (європейська) базується на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням внесків роботодавців та найманих працівників під контролем держави (ФРН, Італія, Франція, Нідерланди).

8.2. Державні фінанси розвинених країн

На початку ХХ ст. трансформація державних фінансів розвинених країн відбувалася під впливом скасування майнового виборчого цензу, що сприяло появі нових політичних сил та посиленню впливу політичних партій соціальної спрямованості. Це відобразилося у законодавчому запровадженні країнами з розвинутою ринковою економікою соціальних програм: страхування від нещасних випадків на виробництві, допомога по тимчасовій непрацездатності, страхування на випадок безробіття, допомога малозабезпеченим сім'ям, медичне страхування, пенсійне забезпечення. Кожна країна має свої особливості побудови державних фінансів, що склалися історично під впливом національних, регіональних та глобальних факторів (табл. 8.4).

Наприклад, система державних фінансів США включає:

- 1) федеральні урядові фінанси (federal government finance),
- 2) регіональні (на рині штатів) (state government finance);
- 3) локальні урядові фінанси (local government finance).

Державні фінанси європейських розвинених країн розглядають на двох рівнях:

- 1) загальнонаціональному – рівень центральних органів влади – центральні фінанси (central finance)
- 2) субнаціональному – рівень органів місцевого самоврядування — фінанси місцевої влади (local finance).

Загальновідомо, що структура бюджетної системи держави залежить від її державного устрою. Отже, в унітарних державах

(Франція, Японія, Великобританія) бюджетна система складається з двох ланок: державного бюджету та місцевих бюджетів (міст, округів і ін.).

Таблиця 8.4

Особливості державних фінансів країн з розвинутою економікою

Країна	Елементи державних фінансів	Особливості державних фінансів
США	фінанси федерації (федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних підприємств); фінанси штатів: бюджети штатів, спеціальні фонди та фінанси підприємств, котрі знаходяться у власності штату; місцеві фінанси: місцеві бюджети (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, серед яких округи, муніципалітети, міста), фінанси комунального господарства, різноманітні фонди.	високий рівень автономності кожної ланки: податки встановлюють на федеральному рівні, на рівні штатів, міст, районів (крім заборони на введення окремих непрямих податків на місцевому рівні, які перешкоджають свободі торгівлі між штатами); саморегулювання.
ФРН	фінанси федерації (федеральний бюджет, спеціальні фонди, фінанси державних підприємств); фінанси земель (відповідного бюджету, спеціальних фондів, фінансів підприємств); місцеві фінанси (місцеві бюджети та фінанси комунальних підприємств).	високий рівень децентралізації, автономність бюджетів різного рівня з правом встановлювати види податків та приймати відповідні закони.
Франція	центральний (державний) бюджет; спеціальні рахунки казначейства; приєднані бюджети; місцеві бюджети (бюджети департаментів та комун); соціальні фонди; фінанси державних підприємств.	багатоланковість; низький рівень автономності місцевих бюджетів; функціонування системи фондів спеціального призначення.
Великобританія	державний бюджет; місцеві бюджети; спеціальні позабюджетні фонди (Фонд національного страхування, Фонд гарантій експортних кредитів, пенсійні фонди державних підприємств, валютний фонд та ін.); фінанси державних підприємств та корпорацій.	автономне функціонування ланок бюджетної системи.

Японія	державний бюджет; місцеві бюджети (бюджети префектур і муніципалітетів; спеціальні цільові фонди (страхові, пенсійні, ощадні); фінанси підприємств, корпорацій, що належать центральним і місцевим органам влади.	висока самостійність регіональної та місцевої влади з широкими податковими повноваженнями.
Канада	федеральний бюджет; бюджети членів федерації (бюджети десяти провінцій і трьох територій); бюджети місцевих органів влади – бюджети муніципальних утворень (міста, села, графства, райони спеціального обслуговування); спеціальні позабюджетні фонди (економічні фонди, фонди соціального призначення, та науково-дослідні фонди); фінанси державних підприємств.	висока самостійність регіональної та місцевої влади з широкими повноваженнями під час зборів податків.

У федеративних державах (США, ФРН, Канада) бюджетна система має три ланки: державний (федеральний) бюджет, бюджети членів федерації (США – штати, Канада – провінції, ФРН – землі і т.і.) та місцеві бюджети (бюджети громад).

Усі країни мають власну, характерну для кожної країни, бюджетну систему, яка включає в собі низку різного рівня місцевих бюджетів, які разом із центральним бюджетом країни, як правило, формують три або чотири рівня бюджетної системи:

Чотирирівнева система бюджетів існує у США, Франції, ФРН:

у США: центральний (федеральний), бюджети штатів, графств, муніципалітетів та додаткових округів.

у Франції: бюджет центрального уряду, бюджети регіонів, бюджети департаментів і бюджети комун.

у ФРН: бюджет федерації, бюджет землі, бюджет округу і бюджет общини;

Трирівнева система бюджетів існує у Великобританії, Норвегії, Японії, Швеції, Канаді та ін.:

у Швеції: бюджет центрального уряду, бюджети губерній (ленів), бюджети комун;

у Японії: центральний бюджет, бюджети префектур, бюджети муніципалітетів;

у Канаді: федеральний бюджет, бюджети провінцій, бюджети муніципалітетів.

Розглянемо практику бюджетування в різних країнах.

1. Структура центрального бюджету країни. Кожна країна має власну специфічну для неї структуру бюджету. Державний бюджет Великобританії складається з центрального бюджету (рахунку поточних надходжень і видатків національного фонду) і національного фонду запозичень (бюджету капіталовкладень), державний бюджет США — з федерального бюджету і трастових фондів (фінансують інфраструктуру та мають цільовий характер); держбюджет Італії складається з рахунку поточних операцій і рахунку руху капіталів; у Франції рахунок центрального уряду об'єднує загальний бюджет, приєднані бюджети державних установ (їхні кошториси) і спеціальні рахунки казначейства; в Японії існує рахунок центрального уряду, інвестиційний бюджет та 57 спеціальних рахунків.

2. Існують різні підходи до зарахування внесків на соціальний страхування до центрального бюджету: в одних країнах вони включаються до центрального бюджету (США), в інших (Франція) – поряд з центральним фондом існують відокремлені позабюджетні соціальні фонди. Наприклад, у США вони формуються 1/3 сукупного обсягу доходів федерального бюджету, а в Великобританії – близько 1/5 доходів державного бюджету. У Франції 52,3 % загальних державних доходів знаходяться під управлінням соціальних фондів, у Бельгії – 39,9 %, у ФРН – 38,3 %, а у Данії соціальні фонди акумулюють лише 2 % загальних доходів.

3. Бюджетні періоди. У Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Голландії, Швейцарії бюджетний період збігається з календарним роком; у Великобританії, Японії, Канаді бюджетний рік починається з 1 квітня і закінчується 31 березня; у Швеції, Норвегії – з 1 липня до 30 червня, у Австралії з 1 червня по 31 травня, у США – з 1 жовтня до 30 вересня.

4. Терміни бюджетного планування. З 60-х років ХХ ст. поряд з однорічними бюджетами у багатьох країнах почали запроваджуватися формування бюджету на середньостроковий період (як правило, в більшості випадків три роки). Наприклад, бюджет ФРН формується на принципі середньострокового планування, у Великобританії формується на три роки на основі

середньострокових програм економічного розвитку країни в поєднанні з окремими відомчими програмами, що розробляються на рік, у Канаді перейшли до дворічного планування, деякі штати США (Каліфорнія, Нью-Йорк, Флорида) складають і затверджують власні бюджети на 2 роки.

5. Форма затвердження центрального бюджету. У Великобританії щорічно затверджуються два фінансових закони: «Закон про фінанси», в якому затверджені державні доходи та їхні джерела і «Закон про асигнування», який регулює державні витрати.

6. Ступень децентралізації бюджетної системи (розподіл доходів між центральним та місцевими бюджетами). У цілому на частку місцевих бюджетів у федеративних країнах припадає 40 – 50 % сукупних бюджетних ресурсів, тоді як в унітарних державах – близько 30 %.

Найбільший рівень централізації державних фінансів у Великобританії: через центральний бюджет мобілізуються понад 70 % загальних доходів держави, у США – понад 50 %, а у ФРН та Бельгії – лише близько третини; у Канаді місцеві органи влади акумулюють – 52 % загального обсягу мобілізованих державних доходів, у Швеції – 34,7 %, у Данії – 24,8 %, у Нідерландах – 3,3 %.

Суттєві відмінності між державами існують і за показником частки доходів місцевих бюджетів у ВВП. Так, найбільше перерозподіляється ВВП через місцеві бюджети у Данії (32 %), Швеції (25,8 %), Фінляндії (23 %). У Великобританії цей показник знаходиться в межах 10 – 15 %, в Австрії, ФРН, Бельгії перерозподіляється через місцеві бюджети від 5 % до 10 % ВВП.

Процес централізації доходів бюджетної системи різко посилювався в усіх державах після Другої світової війни, проте за останні два десятиліття відбувся рух у протилежному напрямі – фіскальної децентралізації, коли центральна влада передала фіскальні повноваження на субнаціональний (регіональний, місцевий) рівень. Загалом, рівень доходів субнаціонального рівня у загальних державних доходах по країнам ОЕСР становить приблизно 20 %.

За видатками спостерігається більша тенденція щодо децентралізації порівняно з доходами: збільшення питомої ваги в загальній сумі видатків бюджетної системи місцевих бюджетів,

на які уряд перекладає значну частину витрат, спрямованих на розвиток економічної та соціальної інфраструктури, освіти та охорони здоров'я, а також відтворення кваліфікованої робочої сили. При цьому, дуже часто такі видатки фінансуються не за рахунок власних коштів місцевих органів, а за рахунок трансфертів з центрального бюджету. Загалом, рівень витрат субнаціонального рівня у загальних державних витратах по країнам ОЕСР становить приблизно 35 %. У США державні видатки розподіляються між усіма рівнями державних фінансів приблизно у таких пропорціях: – федеральний рівень – 60 %, – на рівні штатів – 15 %, місцеві фінанси – 25 %.

7. Розрізняють три моделі розподілу податків між бюджетами різних рівнів:

1) модель пайового розподілу податків між різними адміністративними рівнями влади і закріплення цих часток за бюджетами різного рівня в межах єдиної податкової ставки (частково у ФРН (зокрема, ПДВ та прибутковий податок з громадян).

2) модель розподілу податкових надходжень та інших доходів між різними рівнями бюджетної системи країни (частково у США, Канада);

3) модель встановлення на рівні адміністративно-територіальних утворень надбавок до загальнодержавних податків (Швеція).

У більшості розвинених країн основну частину доходів центрального бюджету забезпечують податкові надходження – їхня частка складає 70 – 90 % загального обсягу доходів (89,2 % – у ФРН, 92,7 % – у Франції). Частка податків і страхових внесків у доходах федерального бюджету США складає 96 – 98 % загального обсягу, у Великобританії – більше 85 %. За центральним бюджетом, як правило, закріплені податок з доходів фізичних осіб(з часткою від 10 % (Швейцарія)до 53 % (Італія), податок на прибуток корпорацій, акцизи, податок на додану вартість (податок з обороту), а також митні збори.

У США у доходах федерального бюджету податок на доходи фізичних осіб займає 40 – 45 % бюджету, податок на прибуток юридичних осіб – майже 10 %, відрахування на соціальне забезпечення (для виплати пенсій та на медичне забезпечення пенсіонерів) – 30 – 35 %, акцизний податок – 2 –

3 %. З федерального бюджету фінансуються витрати: на військові та соціальні цілі, регулювання економіки, утримання державного апарату управління, субсидії і кредити країнам, що розвиваються.

У Канаді податкові надходження розподіляються між трьома рівнями: федеральним (48 % державних доходів), провінційним (42 %) та місцевим (10 %). Доходну частину федерального бюджету Канади складають надходження з податку на дохід корпорацій, податку на товари та послуги, податку на приріст ринкової вартості активів, податку на доходи фізичних осіб, податку з продажу. Основну частину займають податок на доходи фізичних осіб (38 % доходів бюджету держави) та непрямі податки.

У податкових надходженнях державного бюджету Швеції найбільш вагоме значення має прибутковий податок, який має диференційовані ставки в залежності від розміру прибутку платника та об'єднує три категорії: податок на трудові доходи фізичних осіб, майновий та корпоративний. Загалом структура доходів державного бюджету Швеції має такий вигляд: прибутковий податок – 40 %, ПДВ – 24 %, соціальні виплати із заробітної плати фізичних осіб – 22 %, соціальні внески роботодавців (податок на заробітну плату) – 21 %, податок на майно – 4 %, інші податки – 11 %.

Зараз країни з розвиненою економікою знаходяться в авангарді переходу суспільства від п'ятого технологічно ладу (економіці послуг та фінансового посередництва) до шостого технологічного укладу (виробнича економіка яка базується на штучному інтелекті та адитивних технологіях). Зміна технологічно укладу зумовлює й трансформацію ролі держави та її фінансової політики в економічних процесах. Крім того, перманентні кризи, які виходять за межі національних економік зумовлюють підвищення ролі держави в нівелюванні їхніх наслідків, що ілюстрували країни в період пандемії COVID-19: заходи урядів країн ОЕСР станом на березень 2021 року склали близько 16,4 % ВВП у вигляді додаткових доходів або втрачених доходів, та до 10,5 % ВВП – іншими способами.

Завдання державних фінансів розвинених країн у сучасних умовах:

- 1) забезпечення інклюзивного економічного зростання;
- 2) зменшення нерівності доходів домогосподарств;

- 3) створення економічних умов, які гарантують зайнятість і скорочення безробіття;
- 4) усунення значної диференціації економічного розвитку між країнами;
- 5) утримання низьких темпів інфляції;
- 6) забезпечення безперервного технологічного розвитку;
- 7) збереження високих стандартів життя та соціальних гарантій населення в умовах старіння населення;
- 8) утримання контрольованого рівня бюджетного дефіциту та державного боргу;
- 9) здатність оперативно та масштабно реагувати на виклики майбутнього (включаючи зміни клімату), зберігаючи прозорість ухвалення фінансових рішень та представництво недостатньо представлених груп людей у суспільно-політичному житті (молодь, жінки та ін.).

8.3. Фінанси місцевої влади країн з розвинутою ринковою економікою

Фінанси місцевої влади країн з розвинутою ринковою економікою включають місцеві (муніципальні) бюджети, місцеві позики, фінанси підприємств, що належать муніципальним утворенням, муніципальні фонди.

Провідне місце у місцевих фінансах розвинених країн займають місцеві бюджети. У країнах Європейського Союзу в середньому частка доходів та видатків місцевих бюджетів у ВВП становить 11,6 %; частка доходів у загальному бюджеті – 25,7 %, видатків – 23,9 %.

Фінансова автономія місцевих органів самоврядування ґрунтується на формуванні власних доходів від 70 % до 98 % у Австрії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії; від 55 % до 70 % – у Франції, Бельгії, Данії.

Джерелами надходжень до місцевих бюджетів розвинених країн є податкові надходження, у тому числі місцеві податки і збори, а також обов'язкові платежі; неподаткові надходження та міжбюджетні трансферти (цільові дотації, субсидії, загальні субвенції, гранти) з центрального бюджету, позики (кредити).

У федеральних державах доходи бюджетів членів федерації формуються по-різному:

у структурі доходів бюджетів штатів США основними джерелами доходів є прибутковий податок з населення – 30 %, податок на прибуток підприємств, непрямі податки (зокрема, податок з продажів, індивідуальні акцизи) – 29 %, а також обов'язкові внески на соціальне страхування та фінансова підтримка з федерального бюджету – 23 %, від дохідної частини і надходжень з бюджетів місцевих органів влади – 1,5 %, податок на майно;

у бюджетах земель ФРН – надходження від податку на прибуток корпорацій і прибуткового податку з населення діляться між федеральним бюджетом, бюджетами земель та бюджетами громад у відповідних пропорціях. Основними видами податків бюджетів земель є: податок на спадок; на майно; на придбання земельної ділянки; на пиво; на утримання пожежної охорони; збір з казино; податок на ігри та лотереї, місцеві податки;

у Канаді систему провінційних податків складають:

1) податки на споживання: провінційний податок на доходи корпорацій, податок з роздрібних продаж, податки на продукти харчування, спиртні напої, цигарки, тютюн, бензин, дизельне паливо, телефон, готельні послуги, подарунки, рентні платежі та різні реєстраційні і ліцензійні збори ставки на які диференційовані по провінціях;

2) податки на страхові внески зі страхування життя, на випадок хвороби, пожежі, нещасного випадку;

3) інші податки: на цінні папери, нерухоме і комунальне майно та ін.;

4) ресурсні платежі: збори, одержані від гірничорудних підприємств, лісорозробок, видобутку нафти і газу; податок на землю та оціночну вартість корисних копалин; орендна плата за землю та за право розробки надр;

5) цільові внески на фінансування програми охорони здоров'я у провінціях Альберта і Британська Колумбія; у решті провінцій – цільові прибуткові податки, ставки залежать від рівня доходу (1% – 2%).

У Канаді податок на товари і послуги (аналог податку на додану вартість, загальна ставка 15 %) розподіляється між

федеральним бюджетом – 7 % та провінційним бюджетом – 8 %. Крім того, до бюджетів провінцій стягується податок з роздрібних продажів. Іншим джерелом доходів бюджетів провінцій Канади є податок на доходи фізичних осіб, який надходить у вигляді певного відсотка від федерального податку – в межах від 62 % (Ньюфаундленд) до 43 % (Північно-Західні території) – залежно від рівня економічного розвитку певних регіонів.

Податкові надходження є одними з вагоміших джерел доходів місцевих бюджетів: у Швеції – більше 60 %, у Швейцарії – більше 45 %, у Франції, Фінляндії та Норвегії – від 35 % до 40 %. Існують міждержавні відмінності й щодо фіскальної ролі місцевих податків у формуванні муніципальних доходів: в Австрії – 72 %, у США – 66 %, у ФРН – 46 %, у Франції – 48 %, в Японії менше 50 %.

Існують між державні відмінності щодо формування податкових надходжень місцевих бюджетів:

1) країни з правом органів місцевого врядування самостійно встановлювати податкові ставки та визначати базу оподаткування за окремими податками та зборами. У США, Франції та Італії місцеві органи влади мають право самостійно встановлювати відповідні місцеві податки та збори; у Канаді провінції мають свою додаткову систему оподаткування, з власними особливостями та надходження від якої формують бюджети провінцій. Наприклад, податок на особистий дохід, податок на доходи комерційний структур в Канаді стягується як на федеральному рівні, так і на рівні провінцій;

2) країни з правом органів місцевого самоврядування самостійно визначають граничні ставки податків на місцевому рівні (Японія, у Бельгії, Великобританії, Данії, Нідерландах, Швеції, Швейцарії та Фінляндії такі надходження забезпечують близько 84 % податкових надходжень місцевих бюджетів, у Норвегії – 45 %);

3) країни з пропорційним розподілом локальних податкових доходів між місцевими та центральним бюджетом (практично всі країни Європи). Пропорцію розподілу визначає держава, яка, як правило, має такий вигляд: до центрального бюджету надходить більшість податків на дохід, до регіонів – це податки з продажу та доходу, а на нижчому рівні влади – це податки на власність;

4) країни, де на центральному рівні встановлюються граничні ставки локальних податків та визначається база оподаткування цими податками (Португалія);

5) за структурою податкових надходжень:

країни з високим рівнем надходжень від оподаткування майна (Великобританія, Франція, Ірландія, Нідерланди). Майнові податки:

– податок на нерухомість (в унітарних державах Європи становить в середньому 30 %, у федераціях – 50 %, у США – 2/3 місцевих податків).

– земельний податок (має тенденцію до зниження питомої ваги в країнах Європи): у Бельгії – 17 % податкових доходів місцевих бюджетів, в Італії та Іспанії – 14 %, у Франції – 10 %, у Нідерландах – 8 %;

країни з високою питомою часткою податків на прибуток (Данія, Норвегія, Швеція). Одним з основних джерел доходів місцевих бюджетів у таких європейських країнах як Австрія, Бельгія, Данія, Норвегія, Польща та Швейцарія є податок на доходи фізичних осіб. Так, у країнах Північної Європи питома вага податку становить 1/3 всіх податкових надходжень місцевих бюджетів, в Люксембурзі – 93 %, у ФРН – 80 %, у Бельгії – 62 %. Натомість, у Великобританії та Нідерландах, цей податок не надходить до місцевих бюджетів;

країни зі змішаними податковими доходами (Бельгія, Італія).

б) права органів місцевого самоврядування у визначенні механізму стягнення непрямих податків: в окремих країнах Європи органи місцевого самоврядування можуть самостійно визначати товари та послуги, які звільняються від оподаткування: в основному, товари першої необхідності (продукти харчування та медикаменти);

7) фіскальне значення та кількість місцевих податків та зборів. Так, у Франції за рахунок місцевих податків та зборів дохідна частина місцевих бюджетів наповнюється на 60 %, у Німеччині – на 45 %, у Великобританії – на 36 %.

Кількість місцевих податків і зборів у різних країнах неоднакова: у Франції – понад 50, Німеччині – близько 45, Італії – близько 70, Бельгії – близько 100, у Великобританії функціонує

один місцевий податок, який є бюджетоутворюючим – подушний податок.

До місцевих податків, як правило, відносять майнові, місцеві прибуткові, промислові, податки на професію, а також екологічні, на полювання, на собак та ін.

У США місцеві фінанси характеризуються високим ступенем автономності в сфері фінансів: штати самостійно затверджують свої бюджети, які не входять у федеральний бюджет країни; штати та органи місцевого самоврядування мають право запроваджувати додаткові податки, встановлювати ставки та пільги, зокрема на податок на доходи фізичних осіб та прибутки юридичних осіб, податок з продажу товарів (лише на рівні штатів) та податок на майно.

До джерел фінансування місцевих бюджетів США належать місцеві податки, податок на доходи з населення, корпоративний податок на прибуток, податок з продажу, доходи від послуг комунального господарства, дотації з федерального бюджету і бюджетів штатів, надходження від випуску місцевих позик і лотерей. Основне джерел доходів – місцеві податки на нерухомість, їхня частка у доходах становить близько 29 %.

Високий рівень автономії прав притаманний й місцевому самоврядуванню Швеції: місцеві бюджети мають власні джерела доходу, можуть самостійно встановлювати ставки прибуткового податку у визначених на державному рівні межах, надання соціальної допомоги. Головним джерелом доходу місцевих бюджетів Швеції є податок на дохід фізичних осіб – членів відповідної громади.

Характерним для місцевого самоврядування Швеції є безумовне дотримання принципу єдності повноважень і ресурсів, для реалізації якого встановлюють податки, збори та перераховуються державні загальні і спеціальні дотації, передбачається фінансування державою інвестиційних регіональних проєктів.

На противагу високому ступеню автономності місцевої влади США в сфері фінансів, у Франції місцеве самоврядування (бюджети комун, бюджети департаментів, 26 бюджетів регіонів) характеризується високим ступенем централізації влади з високим ступенем фінансової залежності регіонів від центру; наявністю власних і регулюючих податків для кожного рівня

бюджетної системи; з правом місцевих органів влади самостійно визначати ставки податків, на які поширена їхня компетенція, але в межах встановленого на державному рівні максимального рівня; обмеження самостійності місцевої влади здійснювати зовнішні запозичення, функціонування механізму перерозподілу грошових коштів між рівнями бюджетної системи через субсидії, дотації, субвенції.

У структурі доходів місцевих бюджетів Франції частка податків – 40 %, субсидій – 30 %, власні надходження і позики – 30 %.

Бюджети органів місцевого самоврядування Великобританії (бюджети графств і округів) формуються за рахунок таких основних джерел як місцевий податок на комерційну нерухомість (на основі орендної вартості), муніципальний податок (податок з домашніх господарств на основі вартості житлової нерухомості), субсидії центрального уряду, платежі та збори, доходи від орендної плати, продажу та інвестицій

В Японії місцеві органи влади (префектури, муніципалітети) здійснюють регулювання місцевих податків, види і граничні ставки яких визначаються на державному рівні. Особливістю місцевого оподаткування Японії є те, що ставки за місцевими податками є найвищими у світі, але вони формують менше половини доходів місцевих бюджетах, що відрізняє японську податкову систему від північно-американської, де місцеві податки перевищують 2/3 бюджету муніципалітетів. До переліку префектурних платежів входять: податок на проживання в префектурі; податок з підприємців на кількість співробітників; податок на придбання власності; податок на видовища; податок з транспортних засобів та деякі інші входять.

До місцевих податків в Японії відноситься: податок на проживання в конкретному населеному пункті; майнові податки (на нерухомість, на спадщину, дарування, на транспортні засоби); податок на землю, що знаходиться у власності; податок на розвиток міст, а також непрямий місцевий податок на споживання, що спрямовується до муніципальних бюджетів та стягується додатково до звичайного 3 % податку на споживання.

Місцеві податки Канади включають податок на майно, податки на підприємства, інші податки і збори: цільові збори на протипожежний захист, збирання сміття, благоустрій території

(освітлення, тротуари і ін.), збори за користування місцями відпочинку. Питома вага зборів становить 15 % доходів бюджетів муніципалітетів.

Основним джерелом бюджетів провінцій є податок на нерухоме власність – (50 % доходів бюджетів). Крім податкових надходжень, іншим вагомим джерелом доходів місцевих бюджетів у розвинених країнах виступають неподаткові надходження, частка яких у доходах місцевих бюджетів становить в середньому від 10 % до 30 %. Так, у доходах муніципалітетів США вони становлять близько 27 %, Швеції – 15 %, Норвегії – 14,5 %, Австрії та Великобританії – 14 %, у Франції – 2 %.

Таблиця 8.5

Види трансфертів до місцевих бюджетів розвинених країн

Вид трансферту	Мета	Країна
Дотація	покриття дефіциту місцевого бюджету	Бельгія, Франція, ФРН, Великобританія
Цільові субсидії (субвенції)	розвитку соціальної та економічної інфраструктури, конкретної сфери (освіта, охорона здоров'я)	Бельгія та Великобританія (60 % доходів місцевих бюджетів), Данія та Німеччина (45 %), Франція (30 %)
Перерозподіл податкових доходів	збільшення власних доходів місцевих бюджетів	

У Великобританії основні неподаткові надходження від експлуатації комунального житлового фонду й комунальних служб. У США – платежі населення за комунальні послуги, внески до фонду соціального страхування службовців, збори за видачу дозволів на шлюб, за реєстрацію угод щодо нерухомості, проценти на капітал, штрафи.

Суттєвим джерелом формування доходів бюджетів місцевих органів влади в розвинених країнах є трансферти центрального бюджету (дотації, субсидії, гранти).

Місцеві бюджети розвинених країн ілюструють різний ступінь фіскальної автономії та залежності від трансфертів:

1) з високою фіскальної автономією (Австрія, Іспанія, Швейцарія та Швеція – 98 – 70 %, в Фінляндії та Франції 55 – 70 %). Фінансова незалежність місцевих бюджетів цих країн ґрунтується на місцевих податках та зборах, а також на надбавках до загальнодержавних податків;

2) з високим ступенем залежності від трансфертів з центрального бюджету (Ірландія, Італія, Нідерланди трансферти становлять 60 – 80 % доходів місцевих бюджетів.)

У федеративних країнах розподіл трансфертів між центральним, регіональними і місцевими бюджетами становить: у ФРН – 0,66 %, 14,62 % і 37,48 % відповідно, в Австрії 0,45 %, 81,05 % та 64,99 % відповідно, у Бельгії – 0,13 %, 62,73 % і 47,26 % відповідно, у Швейцарії – 0,64 %, 24,24 % і 10,97 %. У доходах провінцій Канади трансферти з федерального бюджету становлять близько 28 % всіх доходів.

В унітарних країнах найбільша питома вага міжбюджетних трансфертах в доходах місцевих бюджетів характерна для Данії – 58,46 %, Люксембургу – 52,76 %, Нідерландів – 71,42 %; до країн, в яких цей показник становить менше 50 % відноситься Італія, Норвегії, Франція, Швеція.

До особливостей надання субсидій в розвинених країнах світу відноситься те, що їхній розподіл здійснюється через спеціальні фонди, які створюються та фінансуються за рахунок внесків органів влади для здійснення капітальних витрат.

Експертні дослідження свідчать про те, що в рамках фіскальної децентралізації у багатьох країнах видатки бюджету концентруються на місцевому рівні, а збір доходів залишається відносно централізованим.

За дослідженнями експертів ОЕСР фіскальна децентралізація, яка відбулася в розвинених країнах Європи за останні два десятиліття є нейтральною або скорочує нерівність між регіонами. У той же час, у «бідних» країнах фіскальна децентралізація, навпаки, збільшує регіональні диспропорції в економічному розвитку. Такі протилежні ефекти фіскальної децентралізації пояснюються тим, що вона є ефективною лише за умови наявності розвинутого інституціонального середовища в державі; збалансованої системи міжбюджетних відносин, в якій

витрати місцевих органів влади фінансуються за рахунок власних доходів.

Таблиця 8.6

**Структура витрат місцевих бюджетів
в окремих розвинених країнах**

Країна	Структура витрат
ФРН	комунальне господарство, об'єкти охорони здоров'я і освіти – майже 100 % витрат; транспортне обслуговування, житлове і дорожнє господарство - понад 80 % витрат; обслуговування державного апарату – до 3/4 витрат; виплати державного боргу – більш 40 % витрат. Найбільшу групу витрат становлять соціальні виплати.
Великобританія	витрати на капітальні проєкти (будівництво доріг, шкіл); поточні витрати (зарплата та витрати з надання послуг; поточні витрати на утримання муніципального житла.
Франція	утримання адміністративно-силового апарату (поліція, цивільна оборона, пожежна охорона, управління) – більше 1/3 поточних витрат; освіта, культура – 1/3 витрат; розвиток інфраструктури.
США	Більше половини видатків місцевих бюджетів США припадає на витрати, пов'язані з фінансуванням державної початкової школи. Значна частка коштів щорічно виділяється на утримання доріг, комунального і міського господарства, протипожежної охорони, лікувальних та інших установ.

Для фінансування видатків місцеві органи влади мають право здійснювати запозичення (кредити фінансово-кредитних установ, облігаційні позики, міжбюджетні позики). У таких

країнах як Австрія, Швеція місцеві запозичення здійснюються лише для фінансування капітальних видатків, у Великобританії та Данії встановлюються обмеження на щорічний обсяг запозичень.

Високий рівень місцевих запозичень у Німеччині (24,9 % ВВП), Бельгії (10,9 % ВВП), в Італії (9,5 %).

У практиці розвинених країн місцеві бюджети спрямовують свої ресурси на фінансування освіти, охорони здоров'я, соціальні виплати та на розвиток місцевої економіки та інфраструктури (табл.8.6).

8.4. Спеціальні цільові фонди як ланка фінансової системи розвинених країн

У зарубіжній практиці застосовуються різні терміни щодо цільових фондів: «спеціальні цільові фонди» (special purpose funds), державні позабюджетні грошові фонди (state extrabudgetary money funds), «державні цільові фонди» (state purpose funds).

Спеціальні цільові фонди – це спеціалізовані установи некомерційного характеру, що акумулюють фінансові ресурси для фінансування програм різного спрямування загальнодержавного та регіонального призначення.

Спеціальні цільові фонди розрізняють за різними критеріями:

1) за цільовим призначенням:

фонди соціального та медичного страхування (Фонд національного страхування у Великобританії, фонди соціального страхування у США. Пенсійний фонд у Франції та ін.;

економічні фонди (економічного стимулювання, підтримки бізнесу): Фонд реконструктивної фінансової корпорації, Фонд перебудови і розвитку економіки (США); Резервний інвестиційний фонд (Швеція); Інвестиційний бюджет в Японії;

фінансово-кредитні фонди: Фонд адміністрації фермерського кредиту США, фонди фінансових корпорацій Японії (корпорації фінансування житлового будівництва, корпорації фінансування дрібних і середніх підприємств).

У країнах з розвиненою ринковою економікою найбільш великими позабюджетними фондами є фонди національного страхування, що утворюються за рахунок страхових внесків працівників підприємств, підприємців і дотацій з державного бюджету. Кошти цих фондів використовуються на виплату пенсій за віком, по інвалідності, на випадок втрати годувальника, допомога з тимчасової непрацездатності, по вагітності і пологам, по безробіттю тощо. Як правило, ці фонди відокремлені від центрального бюджету, за винятком США, де фонд національного страхування об'єднаний з федеральним бюджетом;

2) за рівнем створення: державні та регіональні фонди. Поширеною є практика створення регіональних цільових фондів різного спрямування для реалізації місцевих програм (резервні, страхові, гарантійні, амортизаційні фонди):

резервні: Фонд спадщини (провінція Альберта, Канада) за рахунок частини прибутку суб'єктів господарювання, які займаються видобуванням корисних копалин та переробленням мінеральної сировини; Фонд перспективного розвитку формується за рахунок частини рентної плати за видобуток нафти, а використовується виключно на економічний розвиток регіону (Аляска, США); фонди розвитку для структурної перебудови і вирішення проблеми зайнятості (Нідерланди);

гарантійні: створюються при кредитних установах за рахунок субсидій комун. З гарантійних фондів надаються гарантії повернення кредитів для новостворених фірм (Франція);

страхові: для забезпечення гарантій за місцевими позиками (США);

амортизаційні (муніципальні інвестиційні фонди): формуються за рахунок амортизаційних відрахувань комунальних підприємств для проведення оновлення основних засобів муніципального господарства.

3) за обсягом повноважень держави щодо участі у формуванні, розподілі, перерозподілі та використанні коштів цих фондів. У більшості країн управління такими фондами здійснюють органи центральної влади. Окремі країни управління фондами наділяють місцеві органи влади (США).

Значне місце в системі державних фінансів США належить спеціальним фондам США у формі фінансово-кредитних установ.

Джерелами фінансових ресурсів цих фондів є податкові і неподаткові надходження, кошти федерального бюджету.

На національному рівні система фондів соціального страхування США розповсюджується на:

страхування за віком, у зв'язку з втратою годувальника та страхування здоров'я;

страхування у зв'язку з безробіттям, тимчасової непрацездатності;

державна допомога людям похилого віку, інвалідам і постраждалим;

системи родинної допомоги штатів і місцевих органів, які частково фінансуються федерацією.

Крім державних, у США функціонують як державні, так і приватні пенсійні системи.

Крім соціальних фондів, у залежності від цілей використання у США виділяють такі спеціальні фонди: економічні, інвестиційні, кон'юнктурні, фонд перебудови і розвитку; науково-дослідницькі фонди, військово-політичні фонди.

У Великобританії найбільш значним є фонд національного страхування, який фінансує програми соціального характеру (пенсійне забезпечення, допомоги на випадок захворювання, по безробіттю, у зв'язку з втратою працездатності та інші соціальні виплати), за винятком соціальної допомоги малозабезпеченим та фінансування медичного обслуговування. Джерелами формування коштів фонду є страхові внески роботодавців і працюючих, гранти (дотацій) з бюджету центрального уряду, доходів від інвестиційної діяльності фонду.

Система фондів спеціального призначення Франції (спеціальні рахунки казначейства та приєднаних бюджетів, фонди фінансово-кредитних установ, соціальний бюджет) знаходяться в розпорядженні держави чи місцевих органів влади включає дві основні групи:

1) фонди, що включаються до складу бюджету (фонд економічного і соціального розвитку Франції для кредитування підприємств, що здійснюють інвестиції відповідно до загальнодержавної програми розвитку);

2) позабюджетні фонди, переважно пов'язані із соціальною сферою (соціальний бюджет Франції): пенсійний фонд,

національний фонд допомоги безробітним, фонд страхування з тимчасової втрати працездатності, фонд страхування на випадок інвалідності, фонд допомоги сім'ям.

Місцевими органами влади Франції створюються позичкові фонди для інвестицій, для покриття касових розривів місцевих бюджетів.

Урядовий пенсійний інвестиційний фонд Японії спрямовує кошти на допомогу зростаючому населенню похилого віку за рахунок фінансування за рахунок поточної робочої сили.

8.5.Корпоративні фінанси як ланка фінансової системи розвинених країн

Світовий досвід свідчить, що у різних країнах світу до корпорацій відносять різні види юридичних осіб: у англосаксонських країнах (США, Канада, Великобританія) – приватні та публічні акціонерні товариства; у країнах континентальної Європи (Німеччина, Франція, Австрія, Нідерланди, Швеція, Норвегія) – юридичні особи у вигляді акціонерних товариств, товариств неакціонерного типу та інших організаційних об'єднань капіталів.

Загальноприйнято вважати, що метою корпоративних фінансів є максимізація вартості корпоративних підприємств. У сучасному світі акцентується увага на пошуку шляхів ефективного використання ресурсів та на інвестуванні коштів для отримання високих доходів за найменшого ризику.

Фінанси державних корпорацій є самостійною ланкою державних фінансів, що набули свого розвитку у країнах Західної Європи (Великобританії, Франції, ФРН) у післявоєнний період. Головним завданням державних корпорацій на той час було стимулювання та підтримка суспільно важливих галузей економіки з низькою рентабельністю (металургія, транспорт, енергетика та ін.) та забезпечення зайнятості населення. Збиткові компанії націоналізувалися та реорганізовувалися у державні корпорації.

В останні десятиліття роль державних підприємств зменшувалася, що стало наслідком процесу їхньої приватизації. Приватизація здійснювалася для підвищення ефективності та

зменшення державного втручання в економіку; підвищення конкуренції; переведення державних підприємств на ринкові механізми та принципи управління, поповнення доходів державного бюджету.

У Великобританії масштабна приватизація була проведена у 80 – 90-ті роки ХХ ст. (державний сектор скоротився на 2/3) для підвищення конкуренції та підвищення ефективності виробництва.

Під час економічної кризи 2008 року відбулася нова хвиля націоналізацій для збереження великого бізнесу від банкрутства та запобігання системних негативних впливів, особливо у фінансовій сфері. У результаті було націоналізовані різноманітні фінансові компанії: компанії з управління активами, комерційні банки, банківсько-страхові холдинги (Великобританія, Бельгія, Франція, ФРН).

У сьогоднішній державні корпорації здійснюють свою діяльність на ринкових засадах, мають певну ступень самостійності, роль держави полягає у здійсненні фінансового контролю, участі в розподілі прибутку, схвалені фінансових планів, фінансової підтримки (субсидування, надання дотацій, збільшення статутного капіталу).

Світовою практикою формовано три основні моделі корпоративного управління:

1) децентралізована – підприємства управляються міністерствами, які визначають політику у відповідних галузях (ФРН);

2) централізована модель передбачає управління однією організацією, наприклад, спеціалізованою установою або одним із міністерств тощо. (Данія, Норвегія, Швеція, Нідерланди; Великобританія, Фінляндія, Франція);

3) подвійна модель – права держави як акціонера здійснюються двома міністерствами: галузевим міністерством та міністерством, що координує корпоративне управління (Італія, Франція, Австралія).

У Великобританії найбільшими державними підприємствами є в сфері транспорту, пошти, ядерної енергетики, банківський сектор, зокрема, поштові відомства, Лондонський громадський транспорт, Управління цивільної авіації.

У Канади державна власність становить 90 % земельного й лісового фонду, 70 % залізниць. Пріоритетним напрямом державних підприємств є будівництво нових шляхів, енергетичних споруд, портів, аеродромів. Монополістом у виробництві синтетичного каучуку, розробки уранових руд є компанії, що контролюються державою.

У США у сферах поштової служби, страхування депозитів, страхування врожаю, гарантування пенсійного забезпечення функціонують державні корпорації, які є агентами уряду і засновуються Конгресом США для надання послуг споживачам. Корпорації мають право самостійно визначати свої витрати оскільки фінансується за рахунок їхньої власної діяльності. Проте, Конгрес США може обмежити їхні витрати.

Франція займає одне з перших місць серед країн з розвиненою ринковою економікою за рівнем державного сектора (на нього припадає близько 1/10 ВВП, більше 1/4 всіх інвестицій, близько 15 % зайнятого населення держави). Державні підприємства функціонують у вугільній, нафтогазовій, хімічній промисловості, енергетичній галузі, транспорту, авіації, електроніці, чорній металургії, що мають ключове значення для економіки країни, або в галузях, що вимагають великих інвестицій.

У програмних документах Франції наголошується на статусі держави як довгострокового інвестора, та акцентується увага не отримання прибутку в короткостроковому періоді, а досягнення середньострокових і довгострокових цілей соціально-економічного розвитку. Саме держава залишається основним гарантом розвитку сфери наукових досліджень і розробок промислового сектора. Крім того, відбувається соціалізація власності та передача акцій підприємств у власність працівників.

Питання для обговорення та самоконтролю

1. Яка структурна будова фінансової системи розвинених країн?
2. Які існують моделі фінансових систем розвинених країн?
3. Які ланки входять до складу державних фінансів розвинених країн?

4. Які державні позабюджетні фонди функціонують у розвинених країнах світу?
5. Яка структура доходів федерального бюджету?
6. Які основні тенденції державних фінансів розвинених країн світу ?
7. Яка міждержавні відмінності існують у формування доходів місцевих бюджетів розвинених країн світу?
8. Яку роль у формуванні доходів місцевих бюджетів розвинених країн відіграють бюджетні трансферти?
9. Яку роль у формуванні доходів місцевих бюджетів розвинених країн відіграють місцеві податки та збори?
10. Які характерні ознаки властиві державному сектору економіки розвинених країн світу?

Тестові завдання

1. Рівень централізації ВВП за ліберальної (американської) моделі фінансової системи дорівнює
 - А 20 – 25 %
 - Б 40 – 45 %
 - В 50 – 60 %
 - Г 30 – 35 %
2. Соціально-економічна модель держави, що базується на індивідуалізмі її учасників і принципах лібералізму – це
 - А американська
 - Б французька
 - В німецька
 - Г японська
3. Характерними ознаками місцевих фінансів зарубіжних країн сучасності є
 - А зростання масштабів місцевого господарства
 - Б зростання залежності від крупного капіталу
 - В розширення та ускладнення функцій місцевої влади
 - Г зменшення рівня фінансової децентралізації
4. До складу місцевих фінансів зараховують

- А** місцевий (муніципальний) кредит
- Б** муніципальні та регіональні цільові фонди
- В** місцеві бюджети
- Г** регіональні бюджети

5. Питома вага місцевих бюджетів у сукупних бюджетних ресурсах у федеративних країнах складає

- А** близько 30 %
- Б** 40 – 50 %
- В** 10 – 20 %
- Г** близько 10 %

6. Тенденціями розвитку системи публічних фінансів у зарубіжних країнах є

А зростання частки державного сектору в перерозподілі ВВП, державні фінанси мають чітко виражений перерозподільний і соціальний характер; державні бюджети розвинутих країн мають дефіцитний характер та інкременталістський характер фінансової політики

Б зменшення частки державного сектору в перерозподілі ВВП, державні фінанси мають чітко виражений перерозподільний і соціальний характер; державні бюджети розвинутих країн мають профіцитний характер та інкременталістський характер фінансової політики

В зменшення частки державного сектору в перерозподілі ВВП, державні фінанси мають чітко виражений перерозподільний і соціальний характер; державні бюджети розвинутих країн мають профіцитний характер та постійні зміни фінансової політики

Г зростання частки державного сектору в перерозподілі ВВП, державні фінанси мають чітко виражений перерозподільний і соціальний характер; державні бюджети розвинутих країн мають профіцитний характер та постійні зміни фінансової політики

7. Вищий рівень централізації (рівень розподілу ВВП через державний сектор) спостерігається

- А** в унітарних державах
- Б** у федеративних державах

- В** не залежить від виду державного устрою
Г в державах з банко орієнтованою фінансовою системою
- 8.** Для країн з розвинутою ринковою економікою рівень участі держави у видатках капітального характеру
А невисокий
Б середній
В високий
Г однаковий із соціальними видатками
- 9.** Серед тенденцій в бюджетуванні розвинутих країн світу є
А бюджети складаються на кілька років вперед
Б різні бюджетні періоди
В різний ступень децентралізації влади
Г однакові бюджетні періоди
- 10.** У більшості країн мають тенденцію до зростання доходи
А надходження до цільових фондів
Б оплата державних послуг
В доходи від зовнішньоекономічної діяльності
Г податкові надходження

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Азаренкова Г., Журавель Т., Михайленко Р. Фінанси підприємств: навч. посібник. К.: Знання-Прес, 2004. 291 с.
2. База даних глобальної статистики доходів. URL: <https://www.compareyourcountry.org/tax-revenues-global/en/0/all/default>
3. Базецька Г. І., Суботовська Л. Г., Ткаченко Ю. В. Фінанси підприємства: планування та управління у виробничій сфері: навч. посіб. Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2012. 292 с.
4. Баранова В. Г. Фінансова стратегія як складова управління фінансовими ресурсами домогосподарства. Економіка та держава. 2014. № 12. С. 20-23.
5. Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. Фінанси: навчальний посібник в 2-х частинах. за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.2. – 309 с.
6. Барський Ю.М. та ін. ФІНАНСИ: Навчальний посібник. Луцьк: РВВ ЛНТУ, 2010. 570 с.
7. Бедринець М. Д., Довгань Л. П. Фінанси підприємств навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2018. 292 с.
8. Богатирьов, І. І. Становлення та розвиток міжнародних фінансів: генезис етапів. Вісник соціально-економічних досліджень. Одеса: Одеський національний економічний університет, 2016. Вип. 1. № 60. С. 11–18.
9. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності. Економіка України. 2013. №2. С. 4–17.
10. Богдан Т. П. Достатність міжнародних резервів як передумова забезпечення макрофінансової стабільності. Економіка України. 2012. №8. С. 44-54.
11. Бойко С. Публічні фінанси у контексті генези та еволюції понятійно-категоріального апарату фінансової науки. Економіст. № 10. 2015. С. 31–35.
12. Бюджетна система : навчальний посібник. за заг. ред. Хомутенко В.П. Одеса: Видавництво Бартенєва, 2014. 392 с.
13. Бюджетна система України: проблемні питання : колект. моногр. За заг. ред. В. Г. Баранової. Одеса: ВОИ СОИУ «Атлант», 2013. 252 с.
14. Василик О. Д. Теорія фінансів: Підручник. – К.: Ніус, 2000.
15. Венгер В. В. Фінанси: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
16. Виноградня В.М. Особливості функціонування фінансових систем в країнах з ринковою економікою. Екон. вісн. ун-ту. 2013. Вип. 20/1. С. 199- 205

17. Власов В. Глобалістика: теорія: монографія у 2-х томах; Т. 2 Вінниця: Нілан-ЛДТ, 2012. 856 с.
18. Власова Н., Круглова О., Безгінова Л. Фінанси підприємств: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 271 с.
19. Волохова І.С. Кошторисне фінансування бюджетних установ: навчальний посібник. Одеса: Атлант, 2012. с. 252
20. Волохова І.С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Одеса: Атлант, 2010. 234 с.
21. Волохова І.С. Місцеві фінанси та перспективи поглиблення фінансової децентралізації в Україні: монографія. Одеса: Атлант, 2014. 462 с.
22. Волохова І.С. Вектори поглиблення фінансової децентралізації в Україні. Економіка України. 2020. № 1 (698). С. 48-55.
23. Волохова І.С. Оцінка ефективності витрачання бюджетних ресурсів на оплату праці в бюджетних установах. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 5 (17). С. 183-187.
24. Волохова І.С. Оцінка ефективності фінансування закладів охорони здоров'я в Україні. Вісник Одеського національного університету. 2017. Т. 22. Вип. 1 (54). С. 130-134.
25. Волохова І.С. Оцінка ефективності використання коштів на придбання основних фондів бюджетними установами. Проблеми системного підходу в економіці. 2019. Вип. 1 (69). Ч. 2. С. 85-90.
26. Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія. Сімферополь : ВД "АРІАЛ", 2013. 232 с.
27. Ганевич Є. М. Фінансова система України. Навчально-методичний посібник. Одеса, 2011 р. 469 с.
28. Глущенко А.С. Фінанси: навч. пос. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. 190 с.
29. Державне управління та державна служба: Словник-довідник. Уклад. О.Ю. Оболенський. К.: КНЕУ, 2005. 480 с.
30. Державні фінанси : навч. посіб. В. Д. Базилевич, Л. О. Баластрик ; за заг. ред. В. Д. Базилевича. К. : Атіка, 2002. 368 с.
31. Державні фінанси України : навч. посіб. М. І. Карлін. К. : Знання, 2008. С. 15.
32. Еш С. М. Фінансовий ринок. Навч. посіб. 2-ге вид. К.: Центр учбової літератури, 2011. 528 с.
33. Забедюк М.С. Особливості формування та функціонування фінансових систем зарубіжних країн. Економічний форум. 2015. № 1. С. 202—207
34. Завгородній А. Г. Фінансовий словник. К.: Знання, 2000. 126 с.
35. Загороднюк А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. К.: Знання, 2007. 1072 с.

36. Зятковська Л. Методологічні засади фінансового забезпечення підприємств. Фінанси України. 2007. № 6. С. 148–155.
37. Зятковський І. Фінанси підприємств: навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль: Економічна думка, 2002. 400 с.
38. Исторический аспект формирования и развития финансовой системы : монография. Харьков : ХНУГХ им. А. Н. Бекетова, 2015. 111 с.
39. Карлін М.І. Фінанси країн Європейського Союзу: навч. посіб. К.: Знання, 2011. 639 с
40. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія. К.: Знання, 2010. 431 с.
41. Кобзаєва Т.А. Зарубіжний досвід управління фінансовою системою та можливості його використання в Україні (на прикладі Сполучених Штатів Америки) URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/231757762.pdf>
42. Коваленко Ю.М., Онишко С.В., Кужелев М.О. Фінансовий ринок: підручник. Ірпінь: Університет ДФС України, 2018. 442 с.
43. Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. Бізнес Інформ. 2013. № 9. С. 280-286.
44. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Ковалевський В. В Міжнародні фінанси: Навчальний посібник. Видання 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 640 с.
45. Корецька С.О. Аналіз категоріального апарату публічних фінансів. Інвестиції: практика та досвід. № 19/2011. 2011. С. 25–27.
46. Корягіна Т.В., Ільченко В.М. Роль регіональних податкових надходжень у формуванні місцевих бюджетів в Україні. Причерноморські економічні студії. 2019. вип. 41.с.164-169
47. Коцюрубенко Г. М. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств. Економічний вісник університету: збірник наукових праць учених та аспірантів. 2015. № 26/1. С. 190-195.
48. Коцюрубенко Г.М. Витрати домогосподарства та їх класифікація. Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Черкаси: ЧДТУ, 2010. Частина І. Том 1. С. 186–191.
49. Коцюрубенко Г.М. Джерела формування доходної частини бюджету домогосподарства. Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 12 (115). Наук. ред. І. Г. Манцуров. К., 2010. С. 249–252.
50. Коцюрубенко Г.М. Формування заощаджень українськими домогосподарствами. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2011. №5 (79). С. 71–81.
51. Кремень О.І., Фінанси. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.

52. Крисоватий А. Новий прагматизм фіскалізації публічних фінансів. Світ фінансів. 2021. №1. С.10-23
53. Кудряшов В. П. Фінанси: Навчальний посібник. Львів: Новий світ, 2006. 568с.
54. Кудряшов В. П. Курс фінансів: навч. посіб. К.: Знання, 2008. 431 с.
55. Кудряшов В.П. Фінанси: навчальний посібник: Херсон: Олді-плюс, 2002. 352 с.
56. Леоненко П. М. Теорія фінансів: навч. посіб.; за заг. ред. О. Д. Василика. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 480 с.
57. Лондар С. Л. Фінанси: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів . Вінниця : Нова Книга, 2009. 384 с.
58. Луніна І. О., Бондарук Т. Г. Публічні фінанси та міжбюджетні відносини: навч. посіб. Київ: ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2019. 304 с.
59. Любченко П.М., Смоляр О. А. Зарубіжний досвід організації контролю у сфері місцевого самоврядування. Державне будівництво та місцеве самоврядування.2015. Випуск 29. с.18-31
60. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник / Л. А. Васютинська. Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2017. 310 с.
61. Міжнародні фінанси: підручник за наук. ред. д.е.н., проф. О. М. Мозгового. К.: КНЕУ, 2015. 515 с.
62. Нікіфіров П.О., Качур Т.І. Реалізація концепції поведінкових фінансів у дослідженнях трансформації сфери публічних фінансів. Науковий вісник Чернівецького університету. 2021. Випуск 830. С.37-44
63. Ніпіаліді О. Ю., Карпишин Н. І. Фінанси підприємств: Навч. посіб. Тернопіль: Економічна думка, 2009. – 232 с.
64. Огляд економіки ОЕСР, том 2021, випуск 1. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-outlook-volume-2021-issue-1_a321e0c1-en#page21
65. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. К.: КНЕУ, 2002. 240 с.
66. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навчальний посібник. К: Мін-во освіти і науки України, КНЕУ, 2002. 240с.
67. Оспіщев В. І., Близнюк О. П., Кривошей В. В.. Міжнародні фінанси: Навч. посібник. К. : Знання, 2006. 335 с.
68. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України: Навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2006. – С. 9-320.
69. Письменний В. В. Міжбюджетні трансферти як інструмент фінансового вирівнювання територій. Економіка та держава. 2017. №6. с.24-30

70. Податки та податкова система Канади. URL: <https://migrant.biz.ua/kanada/finansy-kanada/podatky-ta-podatkova-systema-kanady.html>

71. Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Буряк Л.Д. Фінанси підприємств: підручник / кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. 7-ме вид., [без змін.]. К.: Вид-во КНЕУ, 2008. 552 с.

72. Радіонов Ю. Д. Державні фінанси в системі забезпечення соціально-економічного розвитку України. Наукові праці НДФІ, 2014. № 2 (67). С. 34-43

73. Рамський А. Ю. Фінанси домогосподарств та їх роль у забезпеченні попиту та пропозицій на ринку капіталів. Бізнесінформ. 2013. №12. с. 136-144

74. Редзюк Є. В. Порівняльна характеристика темпів економічного зростання та капіталізації фондових бірж світу й України. Фінанси України. 2013. №7. с.78-90.

75. Сацик В. Економічне оцінювання економічних циклів ХХ ст. Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія. К.: КНЕУ, 2010. С. 68–85.

76. Світовий досвід оподаткування: Канада. Офіційний портал Державної фіскальної служби. URL: <http://sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/canada/>

77. Селіверстова Л. С. Особливості функціонування фінансових систем у зарубіжних країнах. Економіка та держава. 2018. №3. с.14-16

78. Ситник Н. С., Смолінська С.Д., Ясіновська І.Ф. Фінанси підприємств: навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 402 с.

79. Смолянська О. Ю. Фінансовий ринок: Навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 384 с.

80. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси: підручн.; за ред. О.Я. Стойка. К.: Алерта, 2017. 406 с.

81. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку фінансової системи України: монографія. / Волохова І. С., Хомутенко А. В. та ін.; за ред. д-ра екон. наук І. С. Волохової. – Х.: Видавництво Іванченка І. С., 2021. 395 с.

82. Телегін В. В. Еволюція формулювання сутності фінансових ресурсів. Ефективна економіка. 2020. № 11.

83. Тім Гарфорд. Войовничі ченці, які заснували банківську справу [режим доступу]: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-38837665>

84. Трансформаційні процеси у податковій системі України : монографія за ред. І. С. Волохової. Одеса: Атлант, 2018. 384 с.

85. Тулай О. Зарубіжний досвід функціонування місцевих бюджетів та можливість його імплементації у вітчизняну практику. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/socgum/knp/121/knp121_93-97.pdf.
86. Філіна Г.І. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 424 с.
87. Фінанси : навч. посібник / О. П. Близнюк [та ін.]; ред. В. І. Оспіщев. К. : Знання, 2006. 415 с.
88. Фінанси : підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. К.: Знання, 2008. 611 с.
89. Фінанси зарубіжних країн: навчальний посібник за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: Економічна думка, 2013. 287 с.
90. Фінанси різних форм бізнесу: навчальний посібник / [уклад. : Н. Г. Пігуль, О. В. Люта]. Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011.
91. Фінанси: вишкіл студії: Навч. посіб.; за ред. С. І. Юрія. Т.: Карт-бланш, 2002. 357 с.
92. Фінанси: курс для фінансистів: навч. посібник / В. І. Оспіщев [та ін.]. К. : Знання, 2008. 567 с.
93. Фінанси: Навчальний посібник в 2-х частинах/ [Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. Баранової В.Г. Одеса: Атлант, 2015. ч.2. 309 с.
94. Фінанси : навчальний посібник: експрес курс. за заг. ред. Волохової І. С. Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. 262 с.
95. Фінансові системи зарубіжних країн: навч. посіб / Ю. М. Руденко, В. В. Токар. К. : КНЕУ, 2010. 348 с.
96. Фрунза С.А, Гаврилова Н.В. особливості формування та використання місцевих бюджетів в Україні та в інших країнах світу. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 40. с.422-426.
97. Ходаківська В. П ., Беляев В. В. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: Навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2002. 616 с.
98. Хомутенко В.П., Луценко І.С., Хомутенко А.В., Волкова О.Г. Оподаткування суб'єктів господарювання: навч. посіб. Одеса: «ВМВ», 2014. 418 с.
99. Шаров О. М. Криза парадигми світової економічної системи (грошово-валютні аспекти). Економічний часопис ХХІ. 2013. № 1-2. с. 49-52.
100. Шелест Т. С. Міжнародні фінанси: Підручник / За заг. ред. А. А. Мазаракі. К.: Київ. нац. торг. – ек. ун-т, 2000.
101. Шикина Н. А. Ресурсная политика домохозяйства: стратегия и тактика. Науковий вісник ХДУ. Серія: Економічні науки. 2014. №6. Ч. 5. С. 107-109.

102. Шикина Н.А. Формирование пенсионной составляющей финансовых ресурсов домохозяйств Украины. Журнал "Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление". Воронеж, 2013. №2. С. 176–184.
103. Шморгун Н. , Головки І. Фінансовий аналіз. Навч. посіб. К.: ЦНЛ, 2006. 528 с.
104. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лазебник Л. Л. та ін. Теорія фінансів: Підручник К.: Центр учбової літератури, 2010. 576 с.
105. Яременко В.Г., Салманов Н.М. Сутність поняття та особливості класифікації фінансових ресурсів підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. № 3. С. 158–162.
106. Boris Cournède, Jean-Marc Fournier, Peter Hoeller, Public finance structure and inclusive growth. OECD. 2018. №25.
107. Business dictionary. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/public-finance.html>
108. Gruber J. Public Finance and Public Policy. New York: Worth Publications, 2011 (2016). 860 p. URL: blog.sciencenet.cn/home.php?mod=attachment&id=24268
109. Hansjörg Blöchliger, David Bartolini, Sibylle Stossberg. Does Fiscal Decentralisation Foster Regional Convergence? OECD. 2016.
110. Jain P.C. Economics Of Public Finance 3 Vols. Set Atlantic Publishers & Distributors (P) Limited, 1989. 628 p.
111. Volokhova I., S. Bondarenko, O. Halachenko, L. Shmorgun, Khomutenko, A., The Effectiveness of Network Systems in Providing Project Maturity of Public Management / TEM Journal. 2021. Vol.10. № 1. P. 272-282.

НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

**ВОЛОХОВА ІРИНА СЕМЕНІВНА
БОГАТИРЬОВА ЄВГЕНІЯ МИКОЛАЇВНА
ВОЛКОВА ОКСАНА ГЕОРГІЇВНА
ВОЛОХОВА МАЙЯ ПЕТРІВНА
ЛОГВІНОВСЬКА СВІТЛАНА ІВАНІВНА
ЛУЦЕНКО ІРИНА СЕРГІЇВНА
КОЦЮРУБЕНКО ГАННА МИКОЛАЇВНА
ХОМУТЕНКО АЛЛА ВІТАЛІЇВНА**

ФІНАНСОВА СИСТЕМА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією доктора економічних наук І. С. Волохової

Підписано до друку 28.04.2022р.

Папір офсетний. Ум. друк. аркушів 16,96.

Гарнітура Times. Наклад 300 прим.

Друк ПП «Арал», м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Тел.: 050 371 62 80